

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГНАСЕВИЧ НАДІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

ДИНАМІКА СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ
(соціально-філософський аналіз)

09.00.11 - соціальна філософія

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступення
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
Андрущенко В.П.,
доктор філософських наук,
професор

Київ - 1994

З М І С Т

ВСТУП.....	3 - 14
Розділ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ.....	15 - 51
Розділ II. СТРУКТУРА ТА ТИПИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ.....	52 - 112
Розділ III. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДУХОВНОГО РОЗ- ВИТКУ МОЛОДІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОР- МУВАННЯ ЇЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	113 - 167
ВИСНОВКИ.....	168 - 175
БІБЛІОГРАФІЯ.....	176 - 197

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми динаміки соціокультурних орієнтацій молоді обумовлена потребами практики, необхідністю адекватного розуміння соціальних дій, суспільних процесів та відносин, побутових стосунків, що складаються в молодіжному середовищі, а також між молоддю і старшим поколінням. Домінуюча донедавна система соціокультурних орієнтацій молоді вже відійшла в історію. Комсомол, піонерська організація, ДТСААФ і інші молодіжні об'єднання або ліквідовані (заборонені), або докорінно змінили напрямок своєї діяльності, форми і методи роботи, втратили можливості інтеграції молоді. Становлення ринкових структур змістило колективістську спрямованість соціокультурних орієнтацій молоді, сформовану за роки Радянської влади, в бік індивідуалістських цінностей. Своєрідна політизація і ідеологізація орієнтацій молодих 60-70-х років поступились місцем комерціалізації. В культурі стали переважати так звані антицінності масової спрямованості, достатньо розпорошеними виглядають моральні домінанти молоді. Уявлення про духовний світ молодої української людини дуже важко верифікувати. Саме як відповідь на потребу вивчення соціокультурних орієнтацій молоді у нашому динамічно-нестабільному світі й продиктовані, насамперед, вибір теми й спрямованість даного дисертаційного дослідження.

Молодь завжди була активною й творчою силою суспільства. З молоддю пов'язується бачення обріїв майбутнього, енергією молодих втілюються в життя економічні і політичні реформи, трансформація культури, здійснення екологічної політики. Все

це, між тим, стає можливим лише за однієї умови: будь-які суспільні почини мають стримати в системі духовних орієнтацій молоді позитивну оцінку, чуттєво-раціональне осягнення, внутрішнє сприйняття. Цінності, які не отримали внутрішнього запиту молодих, які не пройшли через їх чуттєво-душевний світ, аж ніяк не знайдуть своєї реалізації в практиці. Останнє також значною мірою обумовлює актуальність нашого дисертаційного дослідження.

Україна нині переживає драматичний період своєї історії. Вона стоїть перед проблемою розбудови державності, подолання глибокої економічної кризи, трансформації системи освіти і культури. Молодь має сприйняти ці проблеми, як свої власні, спрямувати на їх вирішення свою матеріальну (працьовитість) і духовну (творчість) енергію. Сприяти цій справі є нагальним завданням сучасної соціальної науки. Тому розробку означеної теми ми розглядаємо як теоретичне забезпечення процесу активізації соціально-творчої діяльності молодих, спрямування її в державо- і культуротворче русло.

Нарешті, є й ще один не менш важливий аспект, який рельєфно підкреслює актуальність нашого дисертаційного дослідження. Мова йде про виховання підростаючого покоління, що є важливою проблемою і соціальним завданням для будь-якого суспільства. Тим більше не є винятком і наша держава з нестабільністю її соціальної структури, деформацією соціокультурних передумов формування і розвитку особистості. Виникає питання: на яких цінностях, у якому ключі, якими засобами, а головне - на орієнтаціях якого світогляду слід здійснювати сьогоднішній виховний процес? Пошук відповідей на ці запитання теж актуалізує тему дисертаційної роботи, зумовлює її теоре-

тичну і практичну значимість.

Розробленість проблеми, загально-методологічні проблеми соціокультурних орієнтацій молоді здавна були предметом досягнення нашого суспільствознавства. Цим питанням присвячений значний обсяг наукової літератури. Так, проблема соціокультурних орієнтацій розглядається в рамках загальної молодіжної проблематики, юнологами. Серед дослідників цього профілю: Дробницький О.Г., Іконнікова С.Н., Кон І.С., Клепиков О.І., Лісовський В.Т., Надольний І.Ф., Осовський В.Л., Семашко О.В., Сулейманова Л.А., Цибульник В.Ф. та інші. Ці автори аналізують світогляд молоді, моральні та естетичні цінності, суперечності духовного становлення молоді, специфіку молодіжної субкультури¹.

Друга група авторів досліджує проблеми соціокультурних

¹Дробницький А.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей. Проблема ценностей в философии.- М:Наука, 1989; Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування /Авт. кол. Андрущенко В.П., Надольний І.Ф., Зелінський М.Ю. і інші.- К., 1994.- 188 с. ; Кон И.С. НТР и проблемы социализации молодежи.- М:Знание, 1988. - 64 с.;Лісовський В.Т. Советское студенчество: Социологические очерки.- М: Высш.шк., 1990; Массовая информация и общественное мнение молодежи.- К: Наук.думка, 1990.- 288 с.; Надольний І.Ф., Клепиков А.И. Формирование нового человека и продление его творческого потенциала.- К., 1985.- 48 с.; Сулейманова Л.Ф. Ценностные ориентации личности и регуляция взаимоотношений в группе.- Баку: ЭЛМ, 1989.- 108 с.; Цибульник В.В. Молодежь и общество. Социол. очерки.- К:Политиздат Украины, 1990.- 175 с.

орієнтацій молоді в контексті аналізу проблем духовного життя суспільства та культури. Серед них перш за все слід назвати таких авторів, як: Андрущенко В.П., Антоненко В.А., Арнольдов А.І., Гончаренко М.В., Горак А.І., Коган Л.Н., Комарова А.І., Левчук Л.Т., Пазенок В.С., Пролєєв С.В., Табачковський В.Г., Тарасенко М.Ф., Чавчавадзе Н.З. В роботах цих авторів увага зосереджується на специфіці духовного життя молоді в "доперебудовний" та "перебудовний" періоди, розглядаються проблеми моральної, художньої, політичної культури молоді тощо¹.

Велика група авторів - Аза Л.А., Бабосов Е.М., Бакіров В.С., Вишняк О.І., Головаха Є.І., Головатий М.Ф., Донченко О.А., Мартинюк І.О., Пилипенко В.Є., Піддубний В.А., Осовський А.Л., Ручка А.А., Соболева Н.І., Титма М.Х. і інші торкаються проблеми духовних та соціальних орієнтацій молоді у руслі соціологічного аналізу громадської думки молодих, орієнтацій на ті чи інші професійні симпатії та антипатії юнаків та дівчат, ставлення до культурних, політичних, соціальних тра-

¹Антоненко В.Г., Зелінський М.Ю. Соціальна політика партії як фактор виховання нової людини.- К., 1984.- 48 с.; Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке.- М: Искусство, 1991; Горак А.І. Від диявола до ангела?: Чи прогресує людська духовність.- К., 1991.- 48 с.; Культура, світогляд, гуманізм /Відп. ред.М.Ф.Тарасенко.- К.: Либідь, 1991.- 136 с.; Культура, человек и картина мира: Сб.статей /Отв. ред. А.И.Арнольдов, В.А.Кругликов. -М:Наука, 1987.- 347 с.; Пазенок В.С.Соціальна культура і соціальна творчість.- К., 1990; Пролєєв С.В. Духовность и бытие человека.- К.:Наук. думка, 1992; Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности.- Тбилиси, 1988.

дицій, що домінують в суспільстві. Як правило ці автори найближче підходять до життєвих проблем молоді, тримають, так би мовити, руку на пульсі життя підростаючого покоління¹.

Важливим блоком праць, що тією чи іншою мірою прояснюють досліджувану проблему є теоретичні розвідки психологічного, соціально-психологічного, етичного, естетичного, політологічного стимулювання, а також проробка цих питань в публіцистичній літературі. Зокрема, ряд цінних ідей щодо орієнтації молоді міститься в публікаціях останніх років таких письменників та літераторів як Олійник Б., Коротич В., Плячинда С., Дзюб І. та інші.

Що стосується методології розробки проблеми, то найбільш вагомими здобутками, на наш погляд, досягнуті у розрізі аналізу світоглядно-філософської тематики, проблем світосприйняття, світобачення, світовідчуття. Безсумнівний інтерес для нашого дослідження представляють публікації співробітників інститутів філософії та соціології НАН України: Андроса Е.І., Бистріцького Е.К., Кримського С.Б., Кузнецова М.С., Мокляка М.М., Сохань Л.В., Тихоновича В.О., Шинкарука В.І. і інших¹.

¹Выбор молодежью жизненного пути: опыт межрегионального исслед /Е.М.Бабосов и др.- Минск: Наука и техника, 1988.- 158 с.; Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи. Автореф дис.... докт. философ. наук. - К., 1992.- 34 с.; Полольская Е.А. Ценности ориентации и проблемы активности личности.- Х.: Основа, 1991; Титма М.Х. Социально-профессиональная ориентация молодежи.- Таллинн, 1988.-

Відаючи належне науковій та практичній значущості праць, в котрих розглядаються питання соціокультурних орієнтацій молоді, необхідно зазначити, що у вітчизняній та зарубіжній літературі відсутній цілісний аналіз даної проблеми, що поєднував би в собі висвітлення методологічних, теоретичних і практичних її сторін. Так, у відомих нам дослідженнях відсутній аналіз впливу зміни соціально-економічних та політичних умов життя на орієнтації молоді, філософське узагальнення цього впливу. Недостатньо розроблений в філософській, соціологічній та соціально-психологічній літературі є питання про статус, зміст і структуру соціокультурних орієнтацій. В першу чергу це стосується співвідношення останніх з такими поняттями як цінність, установка, мотивація.

Саме актуальність поставленої проблеми на даному етапі переходу України до ринкової економіки, а також потреба її нової наукової інтерпретації у зв'язку з новими життєвими реаліями зумовили звернення автора дисертації до даної теми.

Головна мета нашої роботи полягає у дослідженні сутності соціокультурних орієнтацій молоді в сучасному українському суспільстві.

¹Андрос Е.И. Перестройка мышления и научное познание.- К.: Наук. думка, 1992.- 228 с.; Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие.- К: Наук. думка, 1991; Тихонович В.О. Мотивы трудовой активности особи.- К: Наук. думка, 1972; Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности. Свердловск, 1992; Шинкарук В.І. Філософія і сучасні історичні реалії // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- №4.- С.3-12.

Досягнення даної мети потребує вирішення таких конкретних завдань:

- визначити зміст поняття "соціокультурні орієнтації", місце цього поняття в системі понять, які характеризують мотиваційну структуру особистості, вказати місце соціокультурних орієнтацій серед інших елементів останньої;

- побудувати нормативну модель системи соціокультурних орієнтацій;

- проаналізувати механізми, засоби і умови формування соціокультурних орієнтацій молоді;

- дослідити культуротворчу роль молоді в періоди суспільних змін вже не лише як вікової групи, а як нового покоління;

- визначити особливості сучасної молодіжної субкультури, шляхи і способи входження молоді в дорослий світ.

Методологічну та джерелознавчу основу дисертації становлять перш за все класичні філософські і соціологічні дослідження від Арістотеля до Гегеля, від К.Маркса до М.Вебера і від П.Сорокіна до Х.Гадамера, Ю.Хаберманса, присвячені проблемам молоді, її культурі, вихованню.

Другу групу джерел становлять праці відомих філософів, соціологів, психологів, педагогів, в яких розглядаються проблеми установок і ціннісних орієнтацій, культури та моралі різних категорій молоді. Третя група джерел представлена роботами, в яких аналізується діалектика процесу виховання, робляться соціологічні узагальнення, також наводяться ілюстрації з публіцистичної літератури.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні концепції динаміки соціокультурних орієнтацій молоді в умовах зміни соціальної системи, переходу від моноідеологічного до

п'юралістичного типу суспільних відносин, культури, духовності особистості.

В рамках розробленої концепції отриманні такі нові результати :

- обгрунтовано, що динаміка соціокультурних орієнтацій молоді визначається, з одного боку, можливостями цієї специфічної демографічної групи, а з іншого - характером і особливостями переходу від моноідеологічного до п'юралістичного типу суспільних відносин, культури, духовності та способу життя суспільства і особистості;

- вперше у дослідженні соціокультурних орієнтацій виявлено межі застосування вищезазначеного поняття при аналізі духовного світу, культурного розвитку та поведінки молоді. При цьому доводиться, що поняття "соціокультурні орієнтації" охоплює внутрішню спрямованність особистості на найбільш вагомій соціальній і культурній надбанні людства, сприяє поглибленню теоретичного аналізу їх взаємодії;

- в результаті дисертаційного дослідження побудована нормативна модель соціокультурних орієнтацій, що являє собою систему соціокультурних орієнтацій як духовно-практичної основи цілісності особистості, єдності духовного світу та практичної поведінки останньої;

- застосовано сферний підхід до аналізу архітектоніки соціального, що заключає в собі взаємодію та взаємозумовленість політичних, соціально-економічних, духовних та культурних орієнтацій;

- розкриті культуротворчі можливості сучасної молоді, зумовлені її соціокультурними орієнтаціями, активністю та ініціативністю в здійсненні еволюційної трансформації суспіль-

ної мети в напрямку до демократії, ринкових відносин, плюралізму гуманітарної сфери, загальнолюдських цінностей;

- в результаті дослідження динаміки соціокультурних орієнтацій молоді виявлена специфіка останніх у різних сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства; показано, що політичні орієнтації молоді характеризуються посиленням тенденції відторгнення молодих людей від суспільно-політичного життя; економічні орієнтації детерміновані різким падінням життєвого рівня; духовні - значною мірою зумовлюються пануванням світоглядного хаосу.

Розроблена в дисертації концепція, запропонована нормативна модель соціокультурних орієнтацій, а також результати аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури із зазначеної проблеми послугують її подальшому вивченню. Зроблені в дослідженні висновки та рекомендації можуть бути використані при розробці державної молодіжної політики, у вузівських курсах з соціальної філософії, при проведенні занять в системі підвищення кваліфікації спеціалістів вищої школи, педагогів та вихователів. Ряд положень дисертації можуть стати методологічною основою аналізу понятійно-категоріального апарату соціальної філософії, соціології особистості, соціальної психології, теорії культури, педагогіки.

Апробація результатів дослідження. Робота обговорювалась на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук філософського факультету Київського університету імені Тараса Шевченка. Основні висновки дисертації та теоретичні положення викладені у публікаціях автора; доповідались на науково-практичних конференціях "Методичні і методологічні проблеми оновлення філософської освіти у вищій школі" (Київ, 1991); "Людина. Природа.

Культура", (Луцьк, 1994); "Політичний центризм і справедливість в сучасному українському суспільстві: реальність і перспективи" (Київ, 1994); Друга школа молодих соціологів України "Україна: проблема суспільства перехідного періоду" (Бердянськ, 1994).

Структура дисертаційного дослідження визначена з урахуванням цілей і завдань наукового дослідження.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і бібліографії.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, формуються мета і завдання дослідження, визначається ступінь розробки проблеми, методологічна основа, наукова новизна, практична значимість здійсненого дослідження.

В першому розділі дисертації "Методологічні основи дослідження соціокультурних орієнтацій молоді" дається аналіз методологічних засад проведеного дослідження. Розглядається група проблем, де уточнюється сутність і природа вихідного поняття "орієнтація", уточнюється об'єм і зміст поняття "ціннісна орієнтація" у співвідношенні із другими поняттями, які характеризують особистість в аксіологічному аспекті, розкрито статус даної категорії в категоріальній сітці соціальної філософії. У дослідженні категорію "орієнтації" співставлено із спорідненим поняттям "цінність", "установка", "направленість", "експектація".

Розглянуто та проаналізовано основні підходи до визначення категорії "орієнтація".

Логічним завершенням першого розділу є з'ясування, виведення категорії "соціокультурна орієнтація". Отже, соціокультурні орієнтації - це орієнтації, об'єктом яких виступає саме

людина, її соціально значущі якості в світі буття духовного. Соціокультурні орієнтації - індивідуальна внутрішня спрямованість ^{на} соціальні і культурні надбання людства.

Другий розділ - "Структура та функції соціокультурних орієнтацій молоді" - присвячений аналізу основних підходів та спроб в науковій літературі до структурування та типології соціокультурних орієнтацій молоді. В дослідженні ведеться пошук нових соціокультурних орієнтацій. Здійснена спроба побудови моделі системи соціокультурних орієнтацій молоді.

Тому в системі соціокультурних орієнтацій молоді виділимо такі складові, як: політичні, економічні, соціальні, духовні орієнтації.

Політичні орієнтації на сучасному етапі характеризуються посиленням тенденції відторгнення молоді від суспільно політичного життя.

Економічні орієнтації виявляють різке падіння життєвого рівня молоді.

Духовні орієнтації молоді ще більше викривають панування світоглядного хаосу.

Здійснено спробу застосування системного підходу до вивчення такого складного явища як соціокультурні орієнтації молоді.

Третій розділ - "Основні тенденції духовного розвитку молоді та особливості формування її соціокультурних орієнтацій в сучасному суспільстві" - присвячений розгляду та детальному аналізу категорії "молодь". На основі соціологічних досліджень розглядаються основні тенденції духовного розвитку молоді, зокрема, аналізується проблема протиріч духовного розвитку, тенденції і закономірності соціогенезу молоді.

В дослідженні дана характеристика основних підходів, точок зору вітчизняних та зарубіжних вчених на проблему виховання та формування соціокультурних орієнтацій молоді в сучасному суспільстві та проаналізовано культуротворчу роль молоді.

У висновках підводяться підсумки проведеного дослідження, намічаються його перспективні напрямки, пропонуються практичні рекомендації, які можуть бути використані при подальшій розробці проблеми.

Розділ I. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

Категорія "орієнтація" є своєрідним фокусом, в якому сходяться різні точки зору на особистість. З нею переплітаються всі основні поняття, які розробляються у філософії, соціальній психології, соціології, педагогіці.

В науковій літературі використання поняття "орієнтація" бере початок з робіт В.Б. Ольшанського, А.Г. Здравомислова і В.А. Ядова¹.

В.Б. Ольшанський, наприклад, інтерпретував орієнтації як цілі, прагнення і життєві ідеали, які функціонують у вигляді визначених норм в "груповій свідомості". Спираючись на матеріали конкретних соціологічних досліджень, вони приходять до висновку про те, що "групова свідомість" безперечно впливає на індивідуальну систему цінностей.

В той же час А.Г.Здравомислов і В.О.Ядов зв'язали визначення ціннісної орієнтації з установкою особистості на ті чи інші цінності матеріальної і духовної культури суспільства.

Вони підкреслили, що "ціннісні орієнтації" є важливим компонентом структури особистості, в них немовби резюмується весь життєвий досвід, нагромаджений особистістю в її індивідуально

1. Ольшанський В.Б. Личность и социальные ценности //Социология в СССР.- Т.1.- М., 1965; Здравомыслов А.Г., Ядов В.А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности //Социология в СССР.- Т.2.- М., 1965.

му розвитку. Це той компонент структури особистості, який являє собою деяку вісь свідомості, навколо якої обертаються по-мисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань¹.

Таким чином, А.Г.Здравомислов і В.О.Ядов в розумінні природи ціннісної орієнтації особистості акцентували увагу на психологічному змісті даного поняття.

Дещо пізніше ленінградські соціологи зробили, на наш погляд, важливе уточнення своєї позиції, відмітивши, що ціннісна орієнтація як установка особистості на цінності матеріальної і духовної культури суспільства - це "відносно стійке, соціально обумовлене відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі і засоби для задоволення потреб життєдіяльності особистості"².

Дослідники О.Дробницький, Л.Сулейманова, Н.Бобнева та інші відзначають під поняттям "ціннісна орієнтація" елементи мотиваційної структури особи на основі якої нею здійснюється вибір цілей, мотив конкретної діяльності з врахуванням властивостей

1. Здравомыслов А.Г., Ядов В.А. Отношение к труду и ценности ориентации личности //Социология в СССР, т.2.- С.199.

²Человек и его работа. М., 1967, с.237.

конкретної ситуації¹.

Ціннісна орієнтація вказує на особисто значиму специфіку діяльності, яка "відбирається" згідно фіксуючих установок, в залежності від ситуації.

І психологи, і соціологи пов'язують орієнтації з системою установок, як відношення до дійсності, з всією активністю індивіда, які виражаються через суспільно-корисну діяльність.

Підходів до визначення поняття "орієнтація", "ціннісна орієнтація" в науковій літературі можна зустріти багато.

Однак, перш ніж розглянути основні підходи до визначення категорії "орієнтація", спробуємо співставити її із спорідненими поняттями установка, цінність, експектація, мотивація.

Орієнтація - система цілісних і відносно стійких установок, це направленість уваги і дій особи на досягнення визначеної цінності, яка має актуальне значення. Орієнтації визначають сприйняття індивідом соціальної ситуації і вибір відповідного способу дій. Таким чином, орієнтація пов'язана з установкою особи. Вказаний зв'язок виявляється в тому, що установки і ціннісні орієнтації виникають на основі потреб і конкретних ситуацій, взаємовідносин між особою та суспільством, регулюються як за допомогою установок так і ціннісних орієнтацій.

¹Дробницький А.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей. Проблема ценностей в философии.- М.: Наука, 1989.- С. 20; Сулейманова Л.А. Ценностные ориентации личности и регуляция взаимоотношений в группе.- Баку: ЭЛМ, 1989. - С.108; Бобнева М.И. Ценностные ориентации и механизмы социальной регуляции поведения. - М.: Наука, 1987. - С. 241-254.

Установки виступають як конкретні форми існування і прояву ціннісних орієнтацій, ціннісний підхід є в той же час установочним, а установочний - ціннісним.

Однак близькість понять "установка" і "ціннісна орієнтація" не слід трактувати як їх тотожність. Якщо установка - конкретність предмета, тобто направлена на визначений суб'єкт, то система ціннісних орієнтацій виявляє загальні відносини особи до всіх клас об'єктів, з якими має справу людина. Діяльність людини, її відношення до оточуючого середовища носить свідомий характер.

Підсумовуючи сказане щодо поняття "установка", можна виділити такі її властивості:

- 1) установка визначає відношення індивіда до об'єкту;
- 2) установка є фактором стабільності поведінки індивіда згідно даного об'єкту;
- 3) різка зміна факторів соціального середовища обумовлює перебудову установки;
- 4) установці властивий оціночний характер, вона відображає значимість об'єкта для даного індивіда;
- 5) система установок на ті чи інші соціальні цінності складає її ціннісні орієнтації, які виступають конкретним проявом відношення особи до оточуючого середовища, регулятором її поведінки в кожному конкретному випадку.

"Установка - відмічає Н. Мінаєва, - цілісна, відносно стійка організація рис особи, цілісне відображення ситуації, що виражає переважно творчу конструктивну функцію людської свідомості, мотивуючу, організуючу і регулюючу на цій підставі

визначену діяльність"¹.

Система ціннісних переваг включає в себе сукупність установок, навичок, пов'язаних з сучасними завданнями, з об'єктивними потребами реально існуючої дійсності в яку включені конкретна людина чи соціальна група.

Таким є співвідношення понять "установка" і "ціннісна орієнтація"².

На основі ціннісної орієнтації особа здійснює вибір лінії поведінки, як усвідомлюючої дії у визначених соціальних умовах.

Якщо ціннісні орієнтації сформувались в процесі взаємодії з тими чи іншими сторонами дійсності з системою знань інформації і направлені на вироблення майбутньої лінії поведінки, то установка - це найбільш стійка, відносно низька частина системи ціннісних переваг, зфокусована у визначеному напрямку, на конкретний предмет і у визначеній ситуації.

Як відмічає Н.Мінаєва "змістом соціальної установки є модель майбутньої дії, яка поєднує в собі ціль і засоби досягнення"³.

Якщо установка - це тривала позиція особи в конкретній

¹Мінаєва Н.С. Объективные и субъективные условия и характер формирования социальных установок личности.- Свердловск, 1984. - С. 10-11.

²Узнадзе Д.Н. Основные положения теории установки. - Тбилиси, 1988. - С.130.

³Мінаєва Н.С. Социальные установки личности.- М.: Наука, 1988.- С.103.

ситуації, то орієнтація - загальне зосередження суб'єкта, яке направлене на ті чи інші види соціальних цінностей. Установка безпосередньо переходить в активну діяльність, вона визначає наявність безпосередньої готовності діяти у відповідності з оцінкою ситуації задоволення. Ціннісна орієнтація особи лише засвідчує про відношення до явищ, але не реалізується в діяльності.

Якщо ціннісні орієнтації раціоналістичні, є продуктом мислення, то установки - інтегральні, включають в себе чуттєво-емоційні моменти.

Установка обумовлює конкретну поведінку людини в ситуації, від неї залежить, як відображається в свідомості соціальне середовище, класові інтереси, куди спрямована вибрана можливість особи сприймати соціальні процеси.

Виникнення установки в свою чергу залежить від актуально діючої потреби і об'єктивної ситуації, в якій ця потреба може бути задоволена. Установка якраз і є тим показовим поняттям, яке виражає відношення до об'єктів. Це відношення у випадку вольової поведінки може в тій чи іншій мірі усвідомлюватись і виступати як усвідомлене відношення суб'єкта до оточуючої дійсності, її предметам і явищам.

Виходячи із розуміння відношення, як момента взаємозв'язку всіх явищ об'єктивного світу, можна зробити висновок: установка - це відзначене відношення до предметів і об'єктів, направлена на цінність. Вона являє собою потенціальне відношення до будь-якої інформації, є фактором, на якому можна скласти прогноз поведінки. Відношення якраз і проявляється через установку. В установці заключається особисте відношення до соціальних об'єктів, але це відношення будується на базі

суспільного впливу в процесі формування і росту самосвідомості направлене на ті чи інші види соціальних цінностей. Установка людини. Установки на відповідні дії виробляються і формуються у людини в процесі навчання і виховання, спілкування.

Основною базою їх виникнення служить суспільно-історичний досвід людства і особистісний досвід індивіда, який нагромаджується при взаємодії з оточуючою дійсністю. Ці актуальні установки мають ціннісну природу, так як вони пов'язані з визначеними цінностями і виражають відношення суб'єкта до них. В силу життєвої значимості, в результаті повторення, ряд актуальних установок виділяється, змінюється і закріплюється, створюючи цілісну і відносно стійку систему фіксованих установок. Ця система і є ціннісна орієнтація особи, як визначене відношення до цінностей даної культури.

Установка особи означає її схильність до конкретної оцінки тих чи інших соціальних явищ і готовність діяти у відповідності з оцінкою.

В основі установки лежить суспільне буття, яке відбивається через суспільну свідомість. Установки відображають взаємодію між суб'єктивними і об'єктивними сторонами соціального процесу і проявляються в діяльності людини, яка завжди певним чином орієнтована.

Виробляється ця орієнтація за допомогою свідомості, так як ціннісні орієнтації розглядаються як концептовані вираження інтересів і потреб особи, як сукупність соціальних установок, співставлених з реальними умовами дійсності.

Наприклад, праця виступає цінністю, оскільки в ній завершена можливість досягнення визначеної цілі, відношення до праці виступає конкретною формою соціального чекання,

ціннісною орієнтацією.

Ціннісно-орієнтаційна діяльність суб'єкта може бути розкрита на рівні буденної свідомості. Тут оцінки даються кожним індивідом в його практичній діяльності, виходячи із особистих потреб і інтересів суб'єкта.

В ціннісній орієнтації переплітаються елементи суспільного і індивідуального в свідомості особи, вони виступають результатом взаємодії внутрішнього і зовнішнього в процесі її розвитку суб'єктивним відображенням об'єктивного світу в свідомості конкретного індивіду. В праці формування особи змінюються і розвиваються не тільки потреби, але і їх співвідношення, тобто вся мотиваційна сфера. В ній виникають психічні утворення і цілі, моральні почуття, рішення, переконання, які звільняють людину від ситуаційних впливів. Визначені мотиви поведінки стають все більш стійкими, підкоряючи собі інших, що і обумовлює направленість особи. Направленість утворюється із внутрішньої позиції особи по відношенню до соціального оточення.

Будучи усвідомленими, цінності відіграють важливу роль для визначення направленості діяльності індивіда, його орієнтації в суспільному середовищі. В зв'язку з цим особливе значення набуває зв'язок ціннісної орієнтації і направленості особи. Постає питання, що таке направленість, який категоріальний статус і зв'язок з ціннісною орієнтацією?

Направленість - провідна характеристика тенденцій поведінки особи. Всі процеси і стан людини (інтереси, цілі, потреби тощо) аналізуються в рамках психічного стану. Направленість переживається, осмислюється. Як показує сам термін, вона організовує життя людини, впливає на її свідомість і

діяльність.

Направленість - внутрішній духовний світ людини (світогляд, цілі, інтереси, потреби), а також одна із головних ліній життя людини. Вона представляє собою сукупність поглядів, ідей і переконань людини, які стали керуючими в її активній діяльності по досягненню відносно складних і віддалених життєво важливих цілей.

Спостерігаюча поведінка людини - результат взаємодії двох саморегулюючих систем: людина і соціальне середовище, з якими вона зустрічається в різних ситуаціях і відносно якої приймає те чи інше рішення. Направленість якраз і виражає єдність зовнішніх впливів і внутрішніх умов.

Основне детермінуюче значення звичайно має соціальне приписування, але при виборі цілей у визначеній системі направленості, особа обов'язково враховує свої можливості, інтереси, здібності. Як інтегральний феномен, направленість розкриває тенденціозність поведінки, характеризуючи особу, як суб'єкта відношень.

На прийнятті рішення, яке в подальшому визначає поведінку індивіда, виявляють вплив різні чинники. Рішуче значення серед них, безперечно, мають ціннісні орієнтації і тих фіксованих установок. І саме вони організують поведінку особи по відношенню до предмету і явища об'єктивного світу і себе, як члена суспільства.

Взаємодія фіксованих установок і системи ціннісних орієнтацій, як направленості особи лежить в основі будь-якої діяльності, причому цей взаємозв'язок здійснюється в двох планах: генетичному і структурно-функціональному. Генетичний взаємозв'язок заключається в тому, що властивості фіксованої

установки здійснює вплив на формування ціннісної орієнтації особи, її направленості.

Але існує зворотня залежність, яка проявляється в тому, що зміна системи ціннісних переваг є передумова зміни типу фіксованої установки.

Ціннісні орієнтації вбирають в себе в концентрованому вигляді всю соціальну психологію особи, вказують на направленість її спрямування, захоплення ідей.

Для суспільства система стійких ціннісних орієнтацій особи є показником того, що можна чекати від неї. Про суспільно-політичні позиції особи, їх духовне багатство в цілому можна судити по тому, на досягнення яких цінностей направляє вона свої зусилля, які об'єкти для неї більш значимі. Орієнтації характеризують готовність особи до здійснення визначеної діяльності по задоволенню інтересів і потреб, вказують на направленість її поведінки.

Ціннісні орієнтації виступають як узагальнені показники направленості інтересів, духовних потреб, запитів особи, а тим самим її соціальної позиції і рівня духовного розвитку. Вони включають в себе три важливих компоненти: когнітивний, змістовний на підставі якого здійснюється наукове пізнання дійсності, сприяє становленню ціннісного відношення; емоційний, який передає переживання індивідом свого відношення до цінностей і компонент поведінки, який проявляється в готовності діяти.

Специфіка ціннісних орієнтацій полягає в тому, що на відміну від усіх інших ціннісних категорій, вона найбільш тісно пов'язана з поведінкою суб'єкта, керується цим процесом як усвідомленою дією. Вона пронизує всі поверхи людської

психіки - від потреб до ідеалів, включає реальний компонент поведінки. В узагальненому вигляді це можна представити у вигляді схеми: потреба - інтерес - установка - ціннісна орієнтація (направленість). Дана схема істотна в методологічному плані. Потреби складають тут реальний ґрунт, на якому формуються інтереси особи. Потреби і інтереси детермінують цільову діяльність свідомості, втілюються в систему мотивацій, закріплюються в установках і ціннісних орієнтаціях, обумовлюють направленість її діяльності, соціальну активність.

Систему ціннісних орієнтацій, в основі яких лежать світоглядні, моральні цінності суспільства, можна розглядати, як механізм регуляції соціальної поведінки людини. Саме ця тонка невловима матерія виступає "зрізом", де пересікаються фактори, які детермінують характер її соціальної активності.

Виступаючи регулятором поведінки, ментальними програмами дій людини, ціннісні орієнтації багато в чому визначають направленість і ступінь її суспільно-політичної активності.

Формування системи ціннісних орієнтацій являє собою процес становлення особи, визначеного соціальним типом.

Підкреслюючи ознаки особи, ця система є засобом реалізації ціннісних орієнтацій, як особистого феномену, включає в себе процес усвідомлення людиною потреб в якій-небудь діяльності, наприклад, в суспільно-політичній, її соціальну значимість, цінність виникнення на цій основі інтересу до цієї діяльності, установку на її виконання. В систему своїх цінностей людина включає те, що вона розпізнає як життєво важливе¹

¹Поиск смысла и ценностей // Учительская газета. - 1992, 28 апреля.

Таким чином, орієнтації мають велике функціональне значення для визначення напрямлення діяльності. Соціальна направленість особи представляє собою інтегральне вираження оцінок по основним проблемам життя людини. Вона показує, до якої ступені індивід може усвідомити наслідки своєї діяльності.

Розкрити зміст поняття "орієнтація" можна також і з допомогою спорідненого поняття "цінність". Що ж представляє собою цінність та який її зв'язок із орієнтаціями?

Поняття "цінність" все частіше використовується філософами і психологами, політичними діячами і представниками художньої культури, журналістами і педагогами.

Своєрідна мода на це поняття, яка виникла останнім часом, застосування його в самих різноманітних словосполученнях ведуть до розмивання меж між його науковим і буденним розумінням. Часом буденний зміст затіняє його глибинний філософський зміст.

До того ж питання про цінності взагалі є одним із складних питань філософії і соціальної науки, відносно якого продовжуються бурхливі дискусії.

Інтерес до проблеми цінності виник в філософії XIX в., хоч деякі положення були сформульовані ще І.Кантом. До проблеми цінності звертаються і різні школи сучасної західної філософії.

Вчення про цінності знаходилося в центрі уваги баденської школи неокантіанства. Цим питанням цікавились представники "філософії життя", феноменології, персоналізму, неотомізму.

При всій зовнішній різноманітності західним теоріям цінності властиве дещо загальне.

Західні філософи пов'язують цінності з інтересами, цілями,

бажаннями, нормами людської поведінки.

Екзистенціалізм розглядає цінність як значимість для окремої особистості, продукт і основу індивідуального світогляду.

Західні аксіологи вважають, що світ людських цінностей - це сфера бажань, цілей, емоційної направленості, віри.

Що ж розуметься під цінностями у вітчизняній аксіології?

Цінність є об'єктивна соціальна значимість явищ, відношень, ідей, яка виникає в процесі практичної людської діяльності.

Проблема цінностей - одна із найбільш складних і суперечливих проблем філософії. В сучасній літературі є ряд визначень поняття "цінності". Різноголосся авторів починається вже тут, але, в принципі, всі можливі підходи можна звести до слідуючих груп:

- визначення, які виходять із розуміння цінності як суми (сукупностей) матеріальних і духовних об'єктів, здатних задовільняти потреби, бажання, інтереси, цілі суб'єкта (людини, класу, суспільства). До цієї групи авторів відносяться С.Ф.Анісимов, В.А.Василенко, Г.Є.Глезерман, В.П.Тугарінов, О.Ф.Шишкін і інші;

- визначення, які відображають характер відношення або об'єкта до суб'єкта, або суб'єкта до об'єкта, або їх взаємовідносини, які є стороною практичної взаємодії, де ключовим є поняття значимості. Цю групу авторів представляють Л.М.Архангельський, А.Ф.Єремєєв, В.В.Гречаний, М.С.Коган, І.Т.Фролов, Б.О.Чагин і інші;

- визначення, які характеризують цінності як ідеали суспільної і особистої діяльності, є специфічними утвореннями свідомості, які виступають в структурі суспільної і індивіду-

альної свідомості, узагальненими уявленнями про переважні блага і прийнятних способах їх задоволення. До цієї групи авторів відносяться О.М.Бакурадзе, І.С.Нарський, І.М.Попова, В.Н.Сагатовський.

- визначення, які зводять по справи цінність до специфічних явищ свідомості, тобто образів їх поведінки діяльності і спілкування в різних життєвих сферах. Цю групу авторів представляють О.Г.Дробницький, І.М.Крутов, Т.І.Пороховська, А.О.Ручка і інші.

Кожний із позначених підходів має право на самостійне існування, так як фіксує той чи інший момент (ризку, сторону) цінності як суспільного феномену. Однак, нам імпонує визначення, сформульоване А.О.Ручкою: "Цінності є матеріальний і ідеальний предмет, який володіє певною значимістю для даного соціального суб'єкта, тобто здатністю задовільняти його потреби і інтереси"¹.

І ось чому. Це визначення орієнтує: по-перше, на дослідження всього континууму цінностей особистості - предметних, діяльних, морально-духовних і їх співвідношення із загальнолюдськими цінностями, цінностями суспільства, колективу; по-друге, на вивчення ціннісної свідомості, яка базується на ціннісному відношенні особистості до тих чи інших носіїв цінностей, в ході якого проходить їх актуалізація, тобто оціночне засвоєння цінностей, встановлення їх значимості для себе; по-третє, на опис і пояснення систем цінностей, властивих сучасному суспільству, класу, колективу, які в найбільшій

¹Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания. - К.: Наук. думка, 1987, - С.132.

мірі задовільняють потреби і інтереси даного соціального суб'єкта, служать його збереженню і розвитку, а також виясненню значущості тих чи інших об'єктивацій для життєдіяльності особистості; по четверте, на вирішення питання про ступінь важливості, ієрархії цінностей для особистості і визначення ймовірного критерія її ціннісної орієнтації.

Це визначення ми розглядаємо в якості вихідного поняття дослідження цінностей і, виходячи із аналізу всього спектру підходів, можна зробити ряд висновків:

- людина живе в світі, який представляє собою світ цінностей чи, по крайній мірі, предмет потреб людини, а також предметом може бути річ, суб'єкт, ідея, термін, закон, категорія і т.д. В силу чого цінності можна розділити на матеріальні і духовні.

Перші - це об'єкти безпосереднього використання, другі, суть ідеї - політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні, національні і т.д., а також знання, логічні засоби науки, принципи, норми. Все це свідчить про різноманітність поля цінностей. Їх можна аналізувати під різним кутом зору, з різних основ: гносеологічному, методолгічному, політичному, соціологічному, логічному, етнічному, історичному, моральному, естетичному, психологічному, інформаційному, управлінському, а також структурному і інших аспектах. Все це дозволяє констатувати широкий спектр проблеми цінності.

Прогрес людини, розвиток цивілізації представляє собою створення все більшого і диференційованого світу цінностей і все більше ускладнення ціннісних зв'язків. При всій своїй різниці матеріальні і духовні цінності утворюють складну систему.

В філософії продовжується процес розвитку і нарощування знань по проблемі цінності і ціннісних орієнтацій людини. Критично оцінюючи досягнуте, необхідно відмітити, що у багатьох роботах головним чином відображені окремі сторони цінностей особистості, субстрактний і функціональний підходи. Такі підходи не можуть пояснити системи цінностей особистості, взаємозв'язаності і взаємообумовленості її сторін, виявити внутрішні фактори, які обумовлюють її функціонування і розвиток, проаналізувати систему цінностей суб'єкта як специфічну організацію, яка має свій внутрішній зв'язок, ієрархію рівнів, форми, закономірності розвитку і т.д.

Поняття цінності має багатоплановий зміст. Одним із проявів цього є діалектика суб'єктивного і об'єктивного в цінності. Цінність існує об'єктивно, на це вказує наступне:

а) об'єктом ціннісного відношення є те, з чим суб'єкт взаємодіє, що має для нього цінність, але не є продуктом оцінюючої свідомості, може існувати і поза усвідомленням її особистістю;

б) вона об'єктивна по своїй природі, оскільки обумовлена об'єктивними відношеннями людей і оточуючої їх дійсності;

в) цінність - це не тільки оцінка індивідом тих чи інших явищ, а соціально-обумовлена основа оцінки.

"Цінність предмета - об'єктивний момент, об'єктивна характеристика цього предмету, існуюча в ньому і співставлення з об'єктивним положенням суб'єкта, з його потребами"¹ справедливо відмічає Є.В.Боголюбова. Об'єктивні основи цінності

¹Боголюбова Є.В. Ценность и оценка//Исторический материализм как наука. М., 1974.- С.144.

аргументовано представлені в концепції диспозиційної цінності І.С. Нарським¹.

І так, цінність є категорією взаємодії суб'єкта і виведення поняття цінність із системи суспільних відносин - важлива ланка методологічного плану. Пога "відношенням" до людини предмети ні корисні, ні шкідливі і стають цінностями лише набуваючи суспільні властивості, включаючись в суспільну практику. З одної сторони система цінностей особистості строго детермінована суспільними відношеннями, умовами життєдіяльності, характером і об'єктом діяльності, суб'єктно-об'єктивними відношеннями в колективі і т.д. З другої сторони, в процесі встановлення значимості предметів і явищ навколишньої дійсності людина піддає цінність оцінці, усвідомлює ступінь відповідності даного предмету своїм потребам, можливості їх задоволення в тих чи інших умовах. Звідси, на відміну від цінності і ціннісного відношення, які мають об'єктивний характер, оцінка, оціночне відношення, ціннісна орієнтація по своїй природі суб'єктивна.

Окреме не щільно входить в загальне, звідси впливає ряд підсумкових положень:

а) система цінностей особистості не в повному об'ємі співпадає із системою цінностей суспільства, класу, колективу, групи тощо;

б) тільки "визнана" цінність здатна виконати важливу функцію - орієнтира поведінки, вибору життєвого змісту;

в) особистість може залишатись не сприйнятливою до тих

¹Нарский И.С. Проблемы противоречий в диалектической логике. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. - С.130.

цінностей, які їй нав'язуються, пропонуються зовнішніми системами, куди вона включена як підсистема;

г) суб'єкт може засвоювати і "лжецінність", узгоджувати свою поведінку із ціннісними нормами суспільства.

Цінності завжди проявляються в певній ієрархії, субординації. Одні із них вище, другі нижче. Ряд авторів (Г.Я.Головних, І.С.Нарський і ін.) розмежовують цінності - цілі і цінності - засоби.

Сумуючи висловлене, підкреслимо, що: а) всі цінності володіють здатністю "включатись" у фундамент світогляду, а в певних ситуаціях і заміщати його, виступаючи як ціннісна орієнтація; б) по різному корелюючи і співвідчиняючись вищій сходинці ціннісної ієрархії займають орієнтири, які залежать від життєвого індивідуального, особистого досвіду і виступають як важливий елемент внутрішньої структури особистості; в) духовні цінності, об'єктивно більш значимі для особистості, інколи виявляються слабкішими матеріальних, і не важко погодитись з точкою зору, яка питання про цінності бачить перш за все зі сторони суб'єктивної цінності, що дорожче обходяться - вище; г) система цінностей - опосередкована ланка, яка мовби з'єднує індивіда із суспільством, включає індивіда в суспільство і тому виступає основою механізму включення в систему суспільних відносин, виступає як цілісний зміст індивіда; д) система цінностей перш за все чим проявити себе в ролі регулятора поведінки індивідів, породжує в їх свідомості спеціальну систему ціннісних орієнтацій і тільки через останню проявляє свою соціально-регулюючу функцію.

Аналіз літератури, узагальнення різноманітних підходів дозволяє зробити висновок про однотипність понять "цінності" і

"ціннісна орієнтація".

Ці поняття близькі за змістом, але не тотожні. Вони розподіляються по об'єму і ті ролі, яку виконують, відображаючи істотні сторони відношення людини до світу і самого себе в процесі її життєдіяльності.

Як відомо, поняття "цінність", "оцінка", "ціннісна орієнтація", "ціннісне відношення" і "система цінностей" входять в логічний арсенал аксіології - науки про цінності. В науковій літературі є ряд підходів, аналізу змісту і співвідношень даних понять.

Перший підхід обумовлений відображенням ідеального (в плані ідеалу) від матеріального як реального в цінності і ціннісних орієнтацій. Такий підхід реалізується ще у І.Канта: він виступає як дуалізм обов'язку і потягу, їх антагонічне протиспівставлення. В сучасній літературі цей підхід представлений в роботах С.Л.Рубінштейна і В.П.Тугарінова. Перший бачив її вирішення в "подоланні відчуження цінності від людини", реального, виступаючи як "онтологічна характеристика буття людини должного від існуючого"¹.

Другий виділяв наявні екзистенціальні цінності, до яких відносяться "такі явища суспільного життя, культури і побуту, які вже здійснені, досягнуті, а також цільові і нормативні, які мають "всезагальний характер...", які ще не здійснені, а лише задумані як цілі діяльності"².

¹Див.: Рубинштейн С.Л. Отношение человека к человеку (мораль и этика) //Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1976.- С.365.

²Тугаринов В.А. Избранные философские труды. - Л:Мэд-во Ленинград. ун-та, 1988. - С.283-284.

Звідси витікає, що цілісну характеристику певного явища в якості необхідного виконує форма цінності - ідеал. Ідеал як аксіологічне майбутнє, до якого прагнуть, наближаються, але ніколи не досягають його. В такий же час направленість суб'єкта на певну цінність прийнято називати ціннісною орієнтацією. Конкретизувати ідеал значить перейти від стратегічного образу і необхідного, який відповідає прийнятим цінностям, до конкретного проекту того, що суперечить ідеалу, може стати істотним в даних умовах.

Таким чином, поняття "цінності" і "ціннісна орієнтація" в ролі стратегічного орієнтира на шляху руху від ^{необхідного} ~~должного~~ до суттєвого повністю співпадають, тотожні.

Але на цій основі ці питання не можуть бути розмежовані. Це, по-перше. А по-друге, з достатньою очевидністю слідує, що у відособленні необхідного і суттєвого поняття "цінності" (яке включає і необхідне і суттєве) ширше поняття "ціннісна орієнтація", орієнтованого тільки на необхідне.

Другий підхід пов'язаний із розглядом понять, які аналізуються в якості відображення процесу їх виробництва і споживання.

Нами раніше вже підкреслювалась об'єктивність змісту ціннісного відношення. Воно ґрунтується на предметно-практичній діяльності суб'єкта по виробництву і споживанню цінностей. На думку А.А.Ручки: "Якщо виробництво цінностей зі сторони суб'єкта виступає практично ціннісноутворюючим процесом, то споживання цінностей в цьому випадку є процесом їх практичного освоєння (реалізації). Крім того, продукти цінніноутворюючого процесу суть потенціальні цінності, їх соціальні функції реалізуються в споживанні як практичному процесі, де вони осво-

ються як дійсні цінності"¹.

В даному підході найбільш значимі два моменти: об'єктивність суб'єктно-об'єктивного ціннісного відношення в сфері виробництва і споживання і зв'язок процесів виробництва і споживання цінностей і оціночного освоєння дійсності. Результатом першого процесу виступає виробництво і споживання систем цінностей, результат другого процесу - - є усвідомлення ціннісного. Нами вже підкреслювалася помилковість точки зору, яка утотожнює цінність і результати оцінки, так як вона не повністю відображає діалектику суб'єктивного і об'єктивного в цінності. Цінності утворюються в ціннісно-створювальному процесі і споживаються в процесі їх практичної реалізації, а в рамках відображення відбувається їх оціночне освоєння: а) цінності усвідомлюються як значимі для людей; б) об'єктивна система потенціальних і дійсних цінностей відрізняється від признаних особистістю цінностей; в) у різних людей різна оцінка існуючих цінностей.

Таким чином, неможливо ототожнювати процеси ціннісноутворення і їх практичного освоєння з оцінюючим освоєнням цінностей. Цінність має характер об'єктивного відношення, а оцінка, орієнтація, як невід'ємний атрибут практичності діє людини, завжди суб'єктивна.

Оцінка є основою орієнтації особистості в світі цінностей, з її допомогою проходить цілепокладання і вибір способу досягнення цілей. Значить, сумніватися, а тим більше заперечувати розмежування понять "цінності" і "ціннісна

¹Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания. - К.:Наук. думка, 1987. - С.18.

орієнтація" по розглянутій основі невірно, поскільки цінність має об'єктивну природу, є результатом предметно-практичної діяльності особистості, а свою завершеність отримують в процесі споживання (використання). Цінності стають особистими в суспільно-історичній практиці, виступаючи одним із способів задоволення потреб і інтересів особистості.

Ціннісна орієнтація особистості зачіпає лише момент процесу виробництва і споживання цінностей - усвідомлення предметів і явищ дійсності як цінності, судженням про їх значимість для дійсності і є форма ціннісного підходу суб'єкту і дійсності.

Третій підхід до рангування понять "особистісні цінності" і "ціннісні орієнтації особистості" пов'язаний з аналізом двох взаємопов'язаних, але тим не менше, різних аспектів. Перший розкриває статистичний характер відношення людини до дійсності, виражений в певних результатах і відображений в понятті "цінність". Другий розкриває динамічний, функціональний аспект відношення людини до дійсності і тоді в центрі уваги ставиться поняття "оцінка", "ціннісне відношення", "ціннісна орієнтація".

Помітна близькість другого і третього підходів. Однак у другому підході головним є, по-перше, виявлення актуальності цінності для особистості в процесі її практичного освоєння: споживання, використання, тобто, задоволення особистістю потреб; по-друге, виділення як моменту цього процесу оцінки освоєння цінністю особистості, встановлення практичної значимості не для других, а для себе, як прояв ціннісної свідомості у носіїв цінностей; по-третє, пояснення походження, генезиса цінностей із предметно-перетворюючої практики, яка перманентно

заключає в собі цінність.

Четвертий підхід обумовлений розглядом механізму, способів перетворення суб'єктом своїх особистісних значень в предмет конкретної діяльності як процес її самореалізації і самоутвердження.

Цей аспект проблеми розглядається С.Г.Чіліковим¹. Поняття "цінність" С.Г.Чіліков розглядає як емпіричне поняття, яке має особистісне значення. Другі аксіологічні поняття "оцінка", "ціннісна орієнтація", "ціннісне відношення" - вказують на спосіб функціонування особистісних знань. Особистісне відношення в структурному плані представляє собою оціночний і орієнтаційно-ціннісний аспекти діяльності. Ціннісна орієнтація і оцінка характеризуються відповідно практичний і духовний способи привнесення суб'єктом своїх особистісних значень в предмет.

Дійсно, поняття "цінність" перш за все емпіричне поняття, яке формується особистістю в процесі діяльності. Воно виробляється на основі особистого значення і виступає поняттійним засобом для вираження особистого відношення до дійсності і до самого себе. І тільки аналіз специфічних відношень, які виникають в процесі цієї діяльності, розкриває характер функціонування особистісних значень.

Співставити поняття "цінність" з поняттями, які характеризують функціональний аспект діяльності - "оцінка", "ціннісна орієнтація" і "ціннісне відношення" дозволяє, на наш погляд,

¹Чіликов С.Г. Ценностное отношение личности как форма активности субъекта: Автореф. дис. ... канд.филос.наук. - М., 1988.- С.11.

аналіз функціонування особистісних значень. Його можна звести до слідуєчих моментів:

по-перше, суттєвий аналіз визначень категорій "оцінка", "ціннісна орієнтація", "ціннісне відображення" показує, що всі акцентують увагу на загальне. В даних поняттях - відображається суб'єктивний характер об'єктивно-суб'єктивних відношень, їх зв'язок з такими утвореннями, як інтереси і потреби особи.

По-друге, онтологічною основою емпіричного поняття цінності служить здійснена діяльність в минулому і яка знову виникає в формі значення, тобто цілепокладанням цього значення в предмет діяльності особистості, як змістовний план, ідеал, інтерес і т.д. Безперечно, минула діяльність відрізняється від акту виникаючої дії, значить і функціонування, а цінності мають свої аспекти, особистості.

По-третє, поняття цінність в особистному значенні суб'єкта вказує на неповторність, своєрідність особистості. Особистість ставить перед собою практичне завдання самореалізації. Однак зрозуміти цей механізм самореалізації можна лише через якість діяльності особистоті, через аналіз функціонального аспекту діяльності, через явище функціонування особистісних значень. Динамічний аспект діяльності і представляє, на наш погляд, онтологічну основу для визначення категорій "оцінка", "ціннісна орієнтація".

По-четверте, оцінку слід було б визнати і суб'єктивною основою цінності.

Емпіричним поняттям цінності є об'єктивована людська суб'єктивність в логічній формі. Цінність не тільки джерело оцінки, але і її кінцевий результат.

По-п'яте, емпіричне поняття цінності, його зміст залежить від конкретного виду діяльності і поза конкретною діяльністю практично визначає зміст, так як існуючи в ній, тобто, діяльності актуальне. Відповіддю на питання - яка взагалі природа цінності, її онтологічний статус - є висновок про те, що особисте значення, яке лежить в основі поняття цінності, є функцією діяльності. Значить про існування цінності як такої, можна говорити лиш як про функціональний аспект реального процесу діяльності особистості.

По-шосте, в літературі розглядається проблема врахування своєрідної динаміки процесу діяльності, в ході якої здійснюються переходи предметних і суб'єктних утворень один в одного, як процес виникнення і опредметнення ідей¹.

Очевидно, і цінністю без достатньої уваги залишається і друга невід'ємна сторона пізнавально-практичного відношення, а саме, привнесення суб'єктивного в предмет діяльності через об'єктивування аксіологічних понять "цінність" і "оцінка", які виступають способами приведення особистих значень в об'єктивну діяльність, тобто суб'єктивне об'єктивується.

Проведений аналіз дозволяє говорити, що достатньо строгі гносеологічні границі понять "цінність" і "ціннісна орієнтація" в особистому значенні, тобто відтворюваної у вигляді поняття "цінності" чого-небудь для кого-небудь по цілому ряду основ. Ці поняття вказують на реальну онтологічну основу цінності, як здійсненої і здійснюваної діяльності.

Велика діяльність предстає як взаємодія, з одної сторони,

¹Коршунов А.М., Пружинин Б.И. Активность субъекта в отражении //Филос.науки. - 1971. - №4. - С. 63.

суб'єкта, а з другої - предмета діяльності. В літературі розглядається питання про цінності і ціннісні орієнтації як феномени "внутрішні" регулятори творчої активності особистості¹. Безперечно, діяльність особистості завжди конкретна, вона завжди протікає у певних умовах, зв'язках і відношеннях. Діяльність індивіду детермінується цілями, організацією, нормами, стандартами поведінки і т.д., тобто атрибутами системи, в яку вона включена. Значить і система відносин обумовлює, програмує направленість поведінки особистості. Другими словами, загальні норми реалізуються через систему особистих цінностей.

Надзвичайно актуально, щоб цінності кожного були узгоджені, скоординовані, співставлені із цінностями суспільства.

Для особистості важливо, щоб її індивідуальні цінності були прийняті суспільством, не заперечувались. Протилежне - конфлікт суспільства і особистості. Важливо підкреслити, що теоретично-ціннісна проблематика особистості має не тільки "внутрішню" сторону, яка проявляє себе в області ідеальних явищ в суб'єктивних процесах, але і "зовнішню", предметну, направлену на об'єктивізацію, опредмечування системи цінності особистості. Таким ефективним направленням опредмечування, на наш погляд є оптимальне поєднання інваріанта систем цінностей, орієнтованої на інтереси цілісності, в яку включена особистість і варіанти ціннісних систем, які враховують індивідуальну неповторність особистості.

Таким чином, поняття "цінності" в теоретико-ціннісній проблематиці має особистісне значення, виступає понятійним за-

¹Там же.

собом для вираження особистісного відношення до об'єктивної діяльності, самому собі і іншими людям.

Поняття "ціннісна орієнтація" виражає функціональний аспект особистісного значення в процесі діяльності. В її основі лежить оцінка призначених суб'єктом значимих предметів, процесів і явищ для подальшої діяльності, який випробовує їх з метою формування, уточнення ціннісних орієнтацій, направлених на реалізацію особистих інтересів і інтересів системи, в яку включена дана особистість.

В процесі конкретної діяльності суб'єкта виникають специфічні, аксіологічні відносини, які розкривають характер існування і функціонування особистісних значень у формі понять "особистісні цінності" і "ціннісна орієнтація особистості", направлених "в середину" особистості. Об'єктивування, опредмечення особистісного значення в процесі освоєння дійсності проходить в конкретних умовах, способах і формах, які детермінують "особистісні цінності" і "ціннісні орієнтації особистості", тобто мають і як би "зовнішню сторону".

В залежності від умов, характеру діяльності "внутрішні" і "зовнішні" сторони ціннісного аспекту особистості можуть мати різнонаправлені, протилежні чи паралельні лінії (чи вектори), тенденції розвитку, тобто можуть знаходитись в не узгодженні, у відмінності чи навіть у протиріччі. Виникає необхідність вироблення механізму узгодження, співставлення даних сторін і внутрішніх можливих протиріч.

Вирішує це завдання на теоретичному рівні, на наш погляд, розгляд і аналіз змісту поняття "система цінностей особистості".

Поняття "система цінностей" використовується достатньо

широко. Системне дослідження передбачає перш за все розгляд пізнання об'єкта як системи, тобто як відмежованої множини взаємодіючих елементів. Цінності як система представляють собою цілісний об'єкт, який має кінцеве число функціонуючих, сумісних один з одним, зв'язаних елементів і взаємовідносин між ними. В такому розумінні цінностей їх цілісність набуває визначеність і може бути конкретизована. Глибина пізнання цінностей як системи обумовлена системним її розглядом в процесі руху знання від абстрактного до конкретного.

Онтологічний аспект вивчення цінностей особистості як системи направлений на в'яснення їх структури. В цьому аспекті система цінностей складається із відносно самостійних елементів і їх зв'язків, об'єднуючих елементи, які зберігають їх цілісність, і протидіють їх змінам. Цінності як система протистоять навколишньому середовищу, яке має свою структурну організацію і взаємодіючу із системою цінностей особистості. Методологічний аспект цінностей проблем, які розглядаєм, дозволяє проаналізувати їх елементний склад, виявивши структурні зв'язки і розглянувши причини, сутність і зміст функціонування і розвитку їх як системи.

В системному дослідженні цінностей проблема виявлення елементів якісно різного порядку виражає логічно вихідний етап, поскільки, не встановивши склад елементів системи цінностей, не можна аналізувати їх взаємодії. Не вивчивши елементи в їх взаємодії, неможливо виділити істотні відношення між ними - тобто функціонуючу систему цінностей особистості.

Які ж об'єктивні основи для виділення елементів системи цінностей особистості і з чого складається їх специфіка?

По своєму об'єму елемент представляє собою певну границю

можливого поділу системи цінностей особистості для вирішення конкретних завдань, які обслуговують певну потребу особистості.

Вступаючи у взаємодію між собою, кожний із елементів виконує тільки йому властиву функцію. По даній функції можна визначити значимість елемента в системі, їх роль і виявити можливу градацію цінностей особистості на ієрархічні рівні однотипних елементів.

Елемент системи цінностей особистості - це якісно визначена реальність, тобто та чи інша цінність, значима для особистості і включена в її діяльність сукупність даних елементів, які розрізняються по певним об'єктивним основам і утворюють систему цінностей.

За цим же об'єктивними основами може відбуватися об'єднання елементів в певні групи, класи. Наявність однорідних елементів виступає умовою утворення підсистеми, а сукупність підсистем - всієї системи цінностей в цілому.

Онтологічний аспект цінностей особистості виступає основою за якою можна виділити слідувачі підсистеми цінностей: по-перше, духовні цінності, які виступають як цінності життя і її змісту; по-друге, моральні цінності, тобто цінності морального вибору поступка і поведінки; по-третє, індивідуально-соціальні цінності, які відображають структуру людської діяльності, специфічний спосіб людського існування.

Безумовно, що можливі інші підходи і основи класифікації елементів даної системи. Виправданість запропонованого підходу буде очевидна, якщо розглянути питання про сумісність об'єднаних елементів. Сумісність елементів - це не що інше як критерій їх актуальності, придатності для організації і стійкого існування підсистем. Сумісність дозволяє вступати елементам на

одному якісному рівні розвитку більш загальної системи у всій її складності і різноманітності, взаємодія якої обумовлює стійкість елементів, так і всієї системи в цілому. "Для того, щоб система була організованою, необхідно наявність двох видів сумісності: сумісності однакових елементів як необхідної умови взаємодії і сумісності окремо взятого елемента з всіма другими елементами цілого, тобто елемента і підсистеми, в яку він входить" - вказує М.І.Сетров¹.

В системі цінностей особистості властивість сумісності проявляється як у сумісності елементів, по їх генезису, ролі і сферам діяльності, так і в сумісності елементів кожної сфери з усією системою цінностей. Такий підхід дозволяє, по-перше, визначити критерії віднесення елементів до певного класу і, по-друге, послідовно розглянути роль цих елементів для кожної підсистеми.

Самі різні класифікації не виключають одна одну, якщо їх основи об'єктивні. Першою підсистемою системи цінностей, так як було встановлено раніше, є духовні цінності, які виступають як цінності життя і його смислу. В літературі, присв'яченій даній проблемі, вже намітились певні шляхи, підходи, класифікації цінностей². Відомо поділ цінностей на цінності життя і цінності культури.

Життя людині дано природою, його здоров'я виступає як цінність. Культуру, яку створюють люди традиційно поділяють на

¹Сетров М.И. Основы функциональной теории организации. - Л., 1972. - С.29.

²Тугаринов В.П. Избранные философские труды.- Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1988.- С. 276.

матеріальну і духовну. Духовна культура покликана задовільнити духовні потреби людини. Аналіз проблем духовних цінностей дозволяє відповісти на актуальні і складні питання буття: про цінність життя і її зміст, про справжні, вигадані і обманні цінності, про здоровий і правильний спосіб життя, про щастя, обов'язок, честь і безчестя, про гуманізм і життєвий оптимізм і т.д. Ми вже відмічали, що зміст життя передбачає зв'язок індивідуального і універсального змісту, який представляє не що інше, як певне розуміння цінності життя в тій чи іншій світоглядній філософській чи релігійній системі. Різноманітність і об'єм цінностей як елементів підсистеми духовних цінностей вимагали від нас обмежити аналіз певними рамками.

Другою підсистемою системи цінностей є підсистема моральних цінностей, оцінка цінностей морального вчинку, поведінки, норм, правил етикету і т.д., лежать в основі етики, на думку Н.О.Лосського, як науки "про моральне добро і зло і про здійсненні його в поведінці людини". Вона визначає життя людини як абсолютну моральну цінність¹. Що ж виступає основою такої цінності? Світ цих цінностей складний, різноманітний і протирічливий. Він базується на різних ідейно-моральних основах від соціалістичних утопій і міфів до апокаліпсичних уявлень піднімаючих людину до царства Божого, до стану морально найвищому - Божественній благодаті. Відповідно і різний критерій оцінки вищих моральних цінностей можуть міняти і міняють форму вираження у зв'язку із змінами соціально-історичної дійсності. Однак відомо, що їх забуття, втрата наступності в їх розвитку

¹ Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. - М.: Политиздат, 1991. - С. 24.

ведуть до морального розладу особистості.

Закономірним є те, що в період нестабільного соціального життя під час смут і конфліктів, загострюється інтерес до витоків моральності. В період історії, коли до основи зруйнувались звичні моральні орієнтири, на передній план, як правило, виходять загальнолюдські моральні цінності. Так як і при створенні ґундаменту, основ нового життя, без них захлиснеться у хаосі, "потоне в крові" будь-яке розумне начало. Безсумнівно одне, що повернення до витоків вітчизняної філософської думки сьогодні - не просто прикмета, дань часу, а внутрішня, актуальна необхідність. Ідеї естетичного гуманізму є глибинною домінантою вітчизняної філософської думки XVII-XIX ст. Сьогодні обійтись без пошуку втраченого абсолюту, тому що при всіх значних змінах історії сутність людського життя залишається незмінною, а її кінцевий результат - смерть.

Досягнути абсолютне можна лише морально. Філософ XIX ст. К.Ф.Кавелін відмічав: "Брехня, обман, лицемірство, лукавство тільки здаються самими простими, ближніми засобами досягнення практичних цілей, насправді практичний результат, сам по собі як все об'єктивне, не міцний і легко змінюється, якщо він не закріплений моральною стороною справи"¹.

Третя підсистема цінностей особистості є індивідуально-соціальна підсистема. Її особливості вимагають аналізу елементів в змістовному аспекті.

Дослідники ціннісної проблематики вважають, що цінність відображення дійсності - це відображення суб'єктом предмету і

¹Кавелін К.Д. Задачи этики. Учение нравственности при современных условиях знания //Філософ.науки. -1990. -N11.- С.92.

його значимості для життя¹.

Розумне відношення до світу включає в себе не тільки адекватність наших знань про об'єктивну реальність, але і осмисленість нашої діяльності, у вчинку. Саме вчинок, відмічає М.М.Бахтін, а не дія, є одиницею "клітинної" діяльності².

Саме вчинком діяльність і культура набувають поряд із гносеологічним (пізнання світу) і праксеологічним (щоб змінити його) також і аксіологічний аспект (в ім'я яких життєвих смислів, цінностей потрібно щось пізнати і змінити?). Цінність виступає тут як аксіологічна основа суспільної чи індивідуальної свідомості, як програми діяльності суб'єкта.

"Реалізація такого змісту цінностей утворює аксіологічний вимір людської діяльності. В основі діяльності в цілому закладені ізоморфні структури: сутність сили - які репрезентують їх ціннісно-сміслові "ядра" - універсальні аспекти діяльності - аксіологічні (культурні) аспекти результатів діяльності, як реалізація змісту суб'єкта в об'єктивній реальності" - підкреслює В.Н.Сагатовський³.

Тезисно розглянемо ще один аспект спорідненості поняття "орієнтація" одним із центральних ланок орієнтації виступає і поняття "експектація". Який же взаємозв'язок цих категорій?

¹Золотухина-Аболина Е.В. О специфике высших духовных ценностей //Филос.науки. - 1987. - №4. - С.11.

²Бахтин М.М. К философии поступка //Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984-1985. - М.: Наука, 1986. - С.82-84.

³Сагатовский В.Н. Ценность и смысл. //Филос.науки. - 1987. - №10. - С. 106.

Експектація в перекладі з латинської означає чекання.

Експектація - поняття соціально-психологічної теорії, яким позначають очікування певного способу вербальної (словесної) і реальної поведінки індивіда у так званій малій групі¹.

Характер соціальних очікувань визначається груповими нормами. У процесі міжособового спілкування соціальні очікування набувають характеру мотивів поведінки. Система експектації зафіксована в свідомості індивіда перетворюється на одну із центральних ланок його ціннісної орієнтації.

Причому мотиваційний вплив соціальних очікувань чи експектації зростає в процесі становлення особи. Особливо це чітко можна прослідкувати на прикладі молоді.

Еспектація є одним із регуляторів групової взаємодії. Вона ж і забезпечує можливість пристосування індивіда до інших членів групи і тим самим зумовлює стабільність групи.

Отже, експектація є одною із центральних ланок орієнтації, елементом її структурної організації.

І, накінець, логіка дослідження приводить нас до з'ясування (виведення) категорії "соціокультурні орієнтації".

Соціокультурні орієнтації - важливе теоретичне питання сучасної соціальної філософії, соціології та психології. Соціокультурні орієнтації суттєво впливають на діяльність людини, її поведінку.

В науковій літературі, не дивлячись на те, що сам термін "соціокультурні орієнтації" - вживається досить часто, в понятійному апараті суспільствознавства відсутні спеціальні тео-

¹Філософський словник /За ред. В. І. Шинкарука. - К., 1986. - С. 127.

ретичні дослідження по цьому питанню. А такі дослідження необхідні, поскільки соціокультурні орієнтації виділяються серед інших феноменів соціального життя своєю своєрідністю і змістовною складністю.

Усвідомлення відношення людини до формування себе як цілісної особистості немислимо без орієнтації її на загальнокультурний розвиток.

Перш за все це викликано тим, що становлення особистості, здатної до виробництва і саморозвитку, передбачає досить високу ступінь індивідуальності, каталізатором якої і виступає культура.

При всій напівфункціональності культурної діяльності, різноманітності її змісту і форм прояву, в кінцевому рахунку її головною метою завжди залишається формування певного типу особистості, яка володіє набором відповідних якостей. Ця "людинотворча" гуманістична функція культури в соціально-культурній сфері реалізується у вигляді діяльності, чий зміст складає обмін духовними цінностями - ідеями, навичками, науковими і художніми моделями світу, знаннями і т.д.

Проте культура містить в собі не лише духовні здобутки. Її предметні форми включають в себе і матеріальні цінності: механічні засоби, предмети споживання, архітектурні споруди, житло.

Культура, як правило, визначається як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людьми. Але цього визначення не досить для розуміння її сутності. Культура існує для людини не як нагромадження багатства, пантеон цінностей, об'єктивований предметний світ. Вона виступає і як закодований досвід попередніх поколінь.

Світ культури в усіх його проявах - це світ буття духовного. В ньому втілені певні знання, вміння, почуття, цінності, орієнтації, які передбачають оволодіння ними у процесі користування.

Сутність культури полягає в її індивідуальному відтворенні, а сутність людської духовності - в індивідуальному сприйнятті, відчутті і примноженні культурних надбань людства. Таке розуміння культури є надзвичайно вагомим для практичних орієнтацій особистості.

Орієнтації людини на цінності, прийняті в суспільстві, його соціальному та культурному оточенні, які стали фактором її власної свідомості і можна назвати соціокультурними орієнтирами.

Ціннісні орієнтації, які складають вищий рівень її диспозиційної структури інтерпретуються соціологами як орієнтації на цілі життєдіяльності і засоби їх досягнення.

По цій ознаці, враховуючи її предметну диференційованість, в системі диспропорцій поряд із цілісними можна також вичленити орієнтації, об'єктом, яких безпосередньо виступає сама людина, її соціально значимі якості.

Слід сказати, що такого роду орієнтації, які виражають відношення людини до самої себе, до обставин і засобів свого існування, представлені в предметному колі різних напрямків соціологічних досліджень, однак статусу автономного об'єкту поки що не отримали. Між тим потреба в системному аналізі соціокультурних орієнтацій, виділенні їх в самостійний напрямок наукових досліджень повністю назріла. Перш за все це викликано ростом особистісної свідомості людей, усвідомленням ними все більш широких можливостей планувати і прогнозувати свою

життєдіяльність, визначати особливості всього соціального і культурного розвитку.

Соціокультурна орієнтація - це сфера свідомості, яка розглядається в системі виборкового, ціленаправленого відношення до дійсності, як регулятора поведінки. Цінності виступають центральним елементом в структурі моральної свідомості людини і соціальної групи.

В життєвій сфері поряд із соціокультурними орієнтирами знаходять свої відображення і ціннісні орієнтації. Співвідношення категорій соціокультура і ціннісна орієнтація розглядаються як співвідношення загального і особливого, де в ролі загального виступає соціокультурна орієнтація, у вигляді особливого - ціннісна орієнтація. Виходячи із сказаного, можна дати наступні визначення ціннісним орієнтирам: соціокультурні орієнтації - індивідуальна внутрішня спрямованість особистості на найбільш вагомні соціальні і культурні надбання людства. Орієнтації, об'єктом яких виступає сама людина, соціально значущі якості її буття в культурі.

Які ж елементи складають основу соціокультурних орієнтацій? Саме аналізу структури та функцій соціокультурних орієнтацій молоді присвячений другий розділ нашого дисертаційного дослідження.

Розділ II. СТРУКТУРА ТА ТИПИ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Вивчення феномену соціокультурних орієнтацій передбачає аналіз різного роду зв'язків і залежностей. Тому виникла необхідність більш точно розкрити зміст орієнтацій, уточнити границі, структуру і функції.

Засобом вирішення поставленої проблеми може служити побудова структурної моделі особистості, складові елементи якої - соціальні якості людини - можуть бути розглянуті як потенційні об'єкти соціокультурних орієнтацій.

Приймаючи до уваги ту обставину, що особистість - різностороннє і надмірно складне утворення, яке вивчається різними науками, обмежимося в наших /дослідженнях/ пошуках соціально-філософським підходом, який орієнтує дослідника на аналіз тих якостей людини, які характеризують її як члена суспільства, як дійсного суб'єкта своєї соціальної поведінки.

В рамках даного підходу до числа структуроутворюючих факторів, як правило, відносять слідуючі:

1. Стійкі форми життєдіяльності людини, чи інакше кажучи, сукупність соціальних ролей, які вона виконує і які репрезентують різноманітність її взаємодії з навколишньою дійсністю.

2. Становище людини в системі суспільних відносин, перш за все виробничих, а також її місце в різних "зрізах" соціальної структури, тобто приналежність до утворюючих її соціальних груп, категорій і спільностей.

3. Направленість особистості - система потреб, інтересів, поглядів, переконань, ідеалів, установок і орієнтацій, які виступають в якості суб'єктивних регуляторів індивідуальної

поведінки.

4. Потенціал особистості - сукупність особистісних якостей, які характеризують здатність індивіда до здійснення його соціальної життєдіяльності¹.

Перелічені фактори охоплюють всі основні форми соціальної визначеності особистості. Відображаючи різні сторони взаємозв'язку людини і суспільства, вони проявляються і в його соціальних характеристиках, які відповідно відрізняються.

Як показав аналіз наукової літератури, підходів до структуровання та типології орієнтацій є декілька. Одні вчені в якості основного структуроутворюючого елемента беруть потенціал особистості, інші сфери діяльності чи її аспекти.

Так, зокрема, Стукало С.Н. вважає, що елементами системи ціннісних орієнтацій можуть бути її підсистеми, які виконують по відношенні до неї особливі функції: множинність ціннісних орієнтацій повинна бути представлена компактно і емпірично верифікована.

Виходячи із цього загальну систему ціннісних орієнтацій він структурує відповідно основним сферам діяльності: професійної /чи навчальної/, суспільно-політичної, сімейно-побутової, культурно-просвітницької, розважально-рекреаційної.

В якості елементів загальної системи ціннісних орієнтацій виділені орієнтації на певні сфери діяльності².

¹Массовая информация и общественное мнение молодежи.- К.: Наук. думка, 1990.- С. 123

²Стукало С.Н. Структура ценностных ориентаций рабочей молодежи в сфере профессиональной деятельности. Автореф. дис.... канд. филос. наук.- К., 1985.- 17 с.

В.А. Матусевич вважає, що уточненню змісту соціальних орієнтацій, з'ясуванню меж і структури створюваної ними множини найбільшою мірою сприяє потенціал особистості, який містить сукупність знань, умінь і навичок, що реалізуються у взаємодії з доокіллям.

Диференціація цієї сукупності за характером забезпечуваних взаємодій у свою чергу дозволяє подати потенціал особистості як сукупність елементів психофізіологічної, професійно-трудової, громадсько-політичної, сімейно-побутової, культурної і творчої потенцій. Будучи вираженими у відповідних людських якостях вищезгадані потенції дають таку структурну модель особистості:

- стан здоров'я, рівень фізичного і психологічного розвитку, працездатність;
- знання, вміння, навички, що характеризують особистість як суб'єкта професійно-трудової, громадсько-політичної і сімейно-побутової діяльності;
- культура особистості: різнобічність знань, ерудиція, кругозір, навички професійної і непрофесійної творчості.

Зазначені якості особисті як мети діяльності, а також способи відновлення і розвитку цих якостей як засобу досягнення цілей і склали предметне поле дослідження соціальних орієнтацій, а тим самим і "будівельний" матеріал для їх типології.

В соціологічній і соціально-психологічній літературі можна знайти немало різних підходів до операціоналізації різних ціннісних орієнтацій. Важливим моментом емпіричної інтерпретації ціннісних орієнтацій є вирішення проблеми їх типологізацій. Істотним тут є теоретично правильне розуміння

співвідношення основ типологізації ціннісних орієнтацій. В той же час соціологи в залежності від цілей і завдань своїх конкретно-соціологічних досліджень використовують, як правило, емпіричні основи при типологізації ціннісних орієнтацій. Так, ленінградські соціологи приводять вісім типів ціннісних орієнтацій робітничої молоді¹.

У Т.П.Богданової виділяється також вісім типів ціннісних орієнтацій робітничої молоді, але вже дещо інших по змісту².

Зовсім інші /шість/ типи орієнтацій інженерів промислових підприємств представлені А.Г.Вельшем³.

Потрібна перш за все розробка типологізації ціннісних орієнтацій на єдиній основі.

Наприклад, можна провести типологізацію ціннісних орієнтацій по сферах дії основних соціальних цінностей. Тоді великий блок складуть:

а/ орієнтації на цінності трудової діяльності включаючи і орієнтуючи на працю як самоцінність.

Другий великий блок складуть:

б/ орієнтації на цінності вільного часу включаючи і орієнтацію на вільний час, як на самоцінність.

Слідуючі три блоки орієнтацій тісно зв'язані як зі сферою праці, так і зі сферою вільного часу і в цьому змісті можуть

¹Человек и его работа.- С. 242.

²Богданова Т.П. Труд и социальная активность молодежи.- Минск, 1972.- С.143.

³Вельш А.Г. Мотивационные ориентации инженеров промышленного предприятия //Социол.исслед.- 1975.- №3.- С.109.

бути названі перехресними:

в/ орієнтація на цінності суспільно-політичної діяльності;

г/ орієнтація на цінності освіти;

д/ орієнтація на цінності сім'ї.

При цьому одну частину орієнтацій можна умовно назвати орієнтаціями самодостатнього типу, другу частину - орієнтаціями інструментального типу.

Цікавий підхід до типологізації орієнтацій у Є.І.Головахи, який вважає, що процес професійного самовизначення, формування професійних планів і життєвих цілей залежить від двох типів ціннісно-орієнтаційних систем суперечливої і несуперечливої. Суперечливий тип ціннісних орієнтацій приводить до розлагодження кола потреб і інтересів особистості є реальними можливостями їх задоволення в рамках професійної діяльності. Однак слід врахувати, підкреслює автор, що несуперечливі ціннісні орієнтації можуть грати негативну роль, якщо в свідомості людини домінують тільки позапрофесійні цінності. Цей тип можна охарактеризувати як позапрофесійними.

Таким чином, виділені три типи ціннісних орієнтацій: 1) несуперечливий; 2) суперечливий; 3) позапрофесійний.

Основна гіпотеза, висунута Є.І.Головахою у зв'язку із дослідженням різних типів ціннісних орієнтацій, полягає в тому, що формування несуперечливого професійного типу ціннісних орієнтацій позитивно зв'язано із рядом показників успішного процесу професійного і життєвого самовизначення молоді, тоді як суперечливі і позапрофесійні орієнтації приводять до появи несприятливих тенденцій.

Одним із завдань даного розділу є і розробка принципів декомпозиції функції ціннісних орієнтацій особистості для по-

будови їх нормативної структурної моделі.

Функцією системи ціннісних орієнтацій є свідоме управління діяльністю. Структура діяльності, її зміст і направленість будуть визначатись структурою ціннісних орієнтацій, так як саме система ціннісних орієнтацій визначає свідомий вибір цілей і засобів діяльності. Для того, щоб побудувати нормативну структуру ціннісних орієнтацій необхідно, застосувавши метод декомпозиції, розчленити цілісну людську діяльність на складові її елементи. Так, В.В.Сусленко в основу декомпозиції першого рівня поклав принцип вичленення в суб'єкті декількох функціональних рівней: біологічного, соціального, який в свою чергу, ділиться на інституціональний (формальний) і неформальний, і психологічного, запропонованого В.Н.Сагатовським¹.

Управління діяльністю зі сторони мотиваційної структури, зокрема зі сторони системи ціннісних орієнтацій, повинно забезпечити функціонування всіх рівней, тому кожний із цих рівнів повинен бути представлений відповідними елементами в структурі ціннісних орієнтацій.

Основою для другого рівня декомпозиції структури діяльності є характер суб'єктно-об'єктних відношень системний аналіз цих відношень і відповідних їм цінностей передбачає вичленення того, що є необхідним і достатнім для характеристики цілісної соціальної діяльності і її продуктів.

Цілісна людська діяльність включає в себе декілька

¹Сагатовский В.Н. Образ жизни, его концептуальная схема. //Социалистический образ жизни, его сущность и проблемы.- М., 1976.- С.190.

функцій, кожній з яких відповідає певний аспект цієї діяльності¹.

Однією із функцій є функція самовираження. Цій функції відповідає аспект діяльності, який названий естетичним аспектом.

Естетичний аспект характеризує діяльність, викликану внутрішньою потребою суб'єкта визначити свою суть в об'єкті, виразити своє цілісне відношення до світу. Її кінцевий продукт, її відповідна цінність - краса.

Естетична діяльність так чи інакше виражається в створенні будь-якого продукту (а не тільки в художній творчості). Оскільки функція самовираження характеризує любий вид цілісної свідомої діяльності, постільки естетичний аспект є необхідним елементом ціннісно-орієнтаційної структури особистості.

Соціальний суб'єкт здійснює свою діяльність не на одинці. В зв'язку з цим всяка діяльність включає в себе функцію регулювання, відношень між людьми. Цій функції відповідає моральний аспект діяльності. Метою моральною діяльності (і відповідно її цінністю) є добро.

Для рівня відношень, коли суб'єктами взаємодії виступають окремі класи можна виділити (додатково до морального) політико-правовий аспект діяльності.

Соціальний суб'єкт здійснює свою діяльність на основі змінних програм, тому вироблення програм є складовою частиною всякого соціальної діяльності. Мова йде про створення будь-яких

¹Сусленко В.В. Методологический анализ ценностных ориентаций: Автореф. дис. ... канд. философ. наук. - Томск, 1978. - С.11.

програм - від світогляду до технічних проектів. Функції вироблення програм відповідає програмний аспект діяльності, який характеризує діяльність направлену на створення і використання необхідної соціальної інформації. Він включає в себе процес збору і переробки інформації, вироблення програм діяльності і передачі наявної інформації іншим людям.

Метою програмного аспекта діяльності (і відповідно основною цінністю) є істина.

І, накінець, всяка діяльність соціального суб'єкта включає в себе як необхідний момент подолання опору об'єкта, на який направлена ця діяльність. Утилітарний аспект характеризує діяльність, здійснювану під тиском необхідності. Її мета (і відповідна їй цінність) - користь.

Ні один із перерахованих аспектів діяльності неможна опустити, не втративши специфіки цілісної діяльності соціального суб'єкта. Тому нормативна структура ціннісних орієнтацій соціального суб'єкта включає в себе орієнтації на цінності всіх аспектів діяльності на всіх рівнях суб'єкта.

Слід підкреслити, що мова йде саме про аспекти, а не види діяльності. Любий конкретний вид діяльності містить в собі всі аспекти.

Кожній групі цінностей цілей, відповідає певний набір цінностей-засобів. Виходячи із сказаного, інваріантна структура ціннісних орієнтацій соціального суб'єкта може бути зображена у вигляді матриці. Кожній клітинці матриці повинна відповідати певна цінність.

На біологічному рівні систематичного аспекта діяльності можна виділити три основних групи цінностей-цілей, на які може бути орієнтований суб'єкт діяльності.

До першої групи цінностей відноситься все, що зв'язане із існуванням, збереженням і вдосконаленням суб'єкта як живого організму. Це життєві цінності. До них слід віднести здоров'я і будь-які його прояви.

Друга група цінностей біологічного рівня - цінності задоволення. Сюди відноситься все, що не є необхідним для збереження і вдосконалення здоров'я, інколи навіть шкідливе і згубне для життя організму.

І, накінець, третя цінність - ціль біологічного аспекту естетичної діяльності - емоційне насичення.

В здоровому організмі тривала бездіяльність любого із відділів веде до емоційного голодання, яке виражається в почутті суму, нудьги.

Саме потреба в емоційному насиченні є тією біологічною передумовою, яка лежить в основі естетичного аспекту діяльності на соціальному і психологічному рівнях суб'єкта.

І, накінець, логіка дослідження приводить нас до необхідності розгляду проблеми структурування та систематизації соціокультурних орієнтацій молоді.

Уявлення про соціокультурні орієнтації як систему конкретизуються через поняття "зв'язок", "відношення", "взаємодія", а їх сукупність приводить до розуміння структури системи соціокультурних орієнтацій.

Вияснимо зміст категорії "структура" системи орієнтацій особистості і її методологічну функцію.

Гносеологічні основи виділення структури системи соціокультурних орієнтацій заключені в тому, що для її дослідження потрібно виділити, вичленити взаємовідношення між елементами від самих елементів.

Головне в розглядуваній операції зводиться до слідуєчих моментів.

По-перше, елементи системи соціокультурних орієнтацій беруться зі сторони їх загальних властивостей, без врахування їх субстанціональних особливостей. Структура - це "абстрактний тип зв'язку, незалежний від числа і якості елементів"¹.

По-друге, структура системи соціокультурних орієнтацій - це стійкі взаємовідносини її підсистем і елементів, де стійкість, стабільність структурних відношень дає основу розглядати структуру як стабільний аспект будь-якої системи. Поскільки тип структури, який склався не змінюється до певного часу при зміні складу елементів системи, то така специфіка структури дозволяє зв'язувати поняття структури з категорією "закон".

Однак постійність структури відносна. В системі соціокультурних орієнтацій вона змінюється, поскільки постійно призвичаюється до умов, які відображаються існування зовнішніх по відношенню до даного явища, з якими воно взаємодіє. Основне джерело змін структури системи соціокультурних орієнтацій має внутрішню природу. Він приводить до якісних перетворень структури і зміні якості елементів системи. Тому структура системи соціокультурних орієнтацій виступає не тільки як впорядкованість елементів, яка зберігається, але і як процес.

Структура системи соціокультурних орієнтацій включає в себе дві групи зв'язків: внутрішні і зовнішні взаємовідносини елементів.

¹Малиновский А.А. Основные понятия и определения теории систем // Системные исследования. - М.: Наука, 1980. - С. 84.

Методологічним принципом їх вичленення може служити аналіз характеру і виду діяльності особистості. На наш погляд, їх визначають цінності, які відображають суб'єкт-суб'єктні і суб'єкт-об'єктні відношення в ході конкретної життєдіяльності особистості.

По-третє, в системі соціокультурної орієнтації, яка еволюціонує по нелінійним законам, потенціально існує спектр структур (форм організації), які в ній можуть проявитись. Які структури в цій системі можуть виникнути, визначається виключно її внутрішніми властивостями, а не параметрами зовнішнього впливу. Іншими словами, в нелінійному середовищі скрито поле шляхів розвитку.

Намагаючись здійснити спробу систематизувати соціокультурні орієнтації молоді одержали наступну структурну модель.

Політичні орієнтації:

- орієнтації на цінності розвитку держави і права, політичний суверенітет, незалежність, право націй на самовизначення, свободу вибору громадянства.

Правова, ідеологічна орієнтація.

Орієнтація на мир, свободу, рівність, справедливість, гуманізм.

Економічні орієнтації:

- орієнтації на матеріальний добробут, економічне благополуччя, економічну стабільність, рівні стартові можливості, соціально-орієнтований ринок.

Професійна, технологічна, управлінська орієнтація.

Соціальні орієнтації:

- орієнтація на соціальну справедливість, рівність, поєднання інтересів на рівні особистості, групи суспільства,

самореалізацію особистості, соціальну захищеність і забезпеченість дитинства, материнства, старості, сімейне благополуччя, суспільно-корисні справи, і т.д.

Духовні орієнтації.

Моральні:

- орієнтація на гуманізм, добро, злагоду, хороші відносини з людьми, на волю до життя, свободу волі, мужність, мудрість, правдивість, відповідальність і т.д.

Релігійні:

- орієнтація на ідею толерантності, милосердя, вірність, покаєння, самоочищення, віру, надію, любов і т.д.

Естетичні:

- орієнтація на прекрасне, на цінність блага, на прекрасне, возвеличене і т.д.

Що стосується соціокультурної взаємодії, то її структуру складають три аспекти, невіддільних один від одного:

- 1) особистість як суб'єкт взаємодії;
- 2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами;
- 3) культура як сукупність значень цінностей і норм.

Відмічені аспекти соціокультурної взаємодії знаходяться в нерозривному зв'язку і взаємодії. Їх можна аналізувати окремо, однак, коли аналіз кожного члену тріади завершений, елементи повинні бути синтезовані, об'єднані і розглядатись як ціле.

Отже, сформулюємо і підкреслимо ряд моментів:

- система соціокультурної орієнтації особистості володіє складною структурою, різноплановим змістом, сутністю, яка обумовлює самореалізацію і самоутвердження особистості;
- елементи системи володіють стабілізуючим інтегральним

ефектом і здатні обумовлювати розвиток і задоволення інтересів як об'єкта, так і суб'єкта діяльності, тобто особистості;

- складна ієрархічна система соціокультурної орієнтації особистості рухлива, вона постійно розвивається і вдосконалюється в еволюційному процесі, пов'язаному із нелінійністю, адаптуючись до умов існування об'єкта, які змінилися, діяльності особистості і їх відношенням.

Система соціокультурних орієнтацій складно організована. Вона скрита, тобто є не застиглим, а безперервно виникаючим світом, яка обмінюється із зовнішнім середовищем. Це нелінійна система.

Таким чином, система соціокультурних орієнтацій особистості - це комплекс взаємодіючих політичних, соціальних, економічних, духовних орієнтацій, які в найбільшій мірі задовільняють її потреби і інтереси.)

Система соціокультурних орієнтацій є відкритою, нелінійною, самоорганізованою системою. Якість такої системи визначається по-перше, елементами (їх природою, властивостями, кількістю), і, по-друге, структурною, яка являється еволюційною, тобто представляє собою певні еволюційні стадії розгортання процесів.

Отже, оскільки система соціокультурних орієнтацій - це цілий комплекс орієнтацій, то розглянемо й охарактеризуємо структурні елементи кожної з них. Безсумнівно, політичні орієнтації є важливим елементом всієї системи соціокультурних орієнтацій молоді. Зміст політичних орієнтацій можна виявити якщо розглядати їх як складову частину орієнтації в цілому і одночасно як необхідний момент. Істотну характеристику політичної діяльності. Визначення політичних орієнтацій в на-

явній літературі абстрактні і, як правило, зовсім не конкретні. Відмічається, що політичні орієнтації - вибір і встановлення пріоритетів у відносинах з іншими державами, а також характер практичних дій при реалізації їх, уміння розібратися в політичній обстановці, загальне знайомство з розстановкою політичних сил і знання шляхів використання цієї обстановки.

В структурі політичної свідомості особливе місце належить політичним орієнтаціям. Політичні орієнтації представляють собою об'єктивну значимість явищ (ідей, процесів, відносин, подій), які виступають в якості орієнтирів політичної діяльності, зміст яких обумовлений політичними потребами і політичними інтересами особистості, класу, суспільства.

Дійсно, людина живе в політично організованому світі. Принципи організації виступають як політичні цінності. Граничною політичних цінностей виступає політичний ідеал. Політичний ідеал, відмічає В.В.Мшевєнієрадзе, в своїй основі утримує питання про владу. Хто і над ким властвує?¹.

Політичні цінності утримують в собі різні елементи. Перш за все це політична свобода особистості. Другою цінністю є розподіл влади на законодавчу, виконавчу і владну суддів у відповідності із традицією, яка веде до Дж.Локка, Ш.Монтеск'є, Т.Джефферсона і других філософів. Не можна не погодись з думкою Е.А.Араб-Огли, що проблема розподілу влади доповнюється такою політичною цінністю як соціальний контракт між тими які

¹Мшевєнієрадзе В.В. Человек и политика. - М.:Знание, 1984. - С. 44.

управляють і тими ким управляють¹.

Слід підкреслити, що влада в суспільстві далеко не вичерпується політичною владою, існує також і економічна, духовна, моральна влада і др. Наявність широкого спектру властей, і поліцентричний розділ-показник зрілості і демократичності, яка безперечно виступає як політична цінність.

Політичні цінності В.П.Тугарінов розділяє на дві групи. До першого він відносить ідеї, які керували і керують людьми в їх боротьбі за кращий устрій суспільства. В якості таких цінностей виступають: "мир", "свобода", "рівність", "справедливість", "гуманізм", "прогрес" і др. Це лише основний вихідний перелік політичних цінностей. Поряд з ними і це особливо актуально в період створення незалежних держав, становлення і розвиток державності першочерговими політичними цінностями виступають політичний суверенітет, незалежність, право націй на самовизначення, свобода вибору громадянства і т.д. До другої групи політичних цінностей В.П.Тугарінов відносить інститути "державна", "партії", "громадські організації" і т.д.

Таким чином, політичні орієнтації є особлива група орієнтацій, які дійсно мають переважно суспільний зміст, коріння яких існують не стільки в природі окремої людини, а головним чином, суспільних відносинах.

Разом з тим політичні орієнтації мають конкретно-історичний характер. Це вся політика, розглянута в певному ціннісному аспекті і це все те, що зв'язано з характером політичної

¹Араб-Оглы Э.А. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности. //Вопросы философии. - 1990. - С.11.

діяльності, політичних відносин до миру, із політичною самосвідомістю особистості, її включенність у функціонування політичної організації. По своїй суті вони зв'язані із світоглядом особистості, із відображенням, закріпленням і реалізацією політичних інтересів.

Усвідомленність загальною політичного інтересу, загальних політичних цінностей і орієнтацій на їх реалізацію, включаючи відповідний устрій і функціонування і використання державної влади - це з однієї сторони, основа політичної стабільності в суспільстві, а, з другої сторони, прикмета політичного світогляду особистості, рівня її політичної культури.

Політичні орієнтації в системі соціокультурних орієнтацій особи і ступінь їх значимості в діяльності людини обумовлені головним чином характером політичної діяльності конкретної особистості. Ступінь невідкладної потреби суспільства, зв'язаної з відповідними політичними орієнтаціями, виражає міру актуальності включення політичних орієнтацій в систему орієнтацій конкретної особистості, діяльність якої направлена на їх досягнення.

Складні і суперечливі зміни, які проходять сьогодні в суспільстві в умовах радикальних реформ обумовлюють істотні зміни і в політичних орієнтаціях молодого покоління.

Як показують соціологічні дослідження, політичні орієнтації молоді характеризуються посиленням відторгнення молоді від суспільно-політичного життя. Дедалі поглиблюється скептичне ставлення молодих людей до участі в політичному житті країни, до офіційних інститутів. Серед політичних партій, які є авторитетними серед молоді, можна назвати партію зелених, що пояснюється тривогою за екологічне становище

країни. Інші партії масової підтримки молоді не мають. Для багатьох першочергове значення має сім'я, робота, дозвілля, але не політика.

Прослідковуючи динаміку змін в політичних орієнтаціях молоді розглянемо деякі тенденції в поведінці молоді на першому етапі становлення багатопартійності і політичного плюралізму в суспільстві.

Як показують результати досліджень, домінуючою тенденцією кризової ситуації в суспільстві є відвертий ріст політичної індиферентності і пасивності молоді. За минулі роки перед утворенням незалежності української держави різко погіршувалось відношення молоді до "горбачовських" реформ (перебудови).

Чисельність молоді, яка повністю підтримує процеси змін в суспільстві зменшилась у два рази (1989 р. - 12%, 1991 р. - 7%).

В такій же пропорції збільшилась доля молоді, яка вважає, що реформи не привели до позитивних змін. Такі негативні тенденції в масовій молодіжній свідомості свідчать про те, що пройшов час не тільки ейфоричного сприйняття реформ, які відбуваються, але і період помірно-зважених оцінок. Наступив період крайньої незадоволеності і озлоблення значних груп молоді. Посилення песимістичних тенденцій в молодіжній свідомості характерно не тільки у відношенні до реформ в цілому, але і до процесів, які протікають в окремих сферах життя суспільства.

Аналіз результатів трьох соціологічних опитувань, проведених в 1990 р. (листопад), 1991 р. (листопад) і 1992 р. (травень) інститутом соціології АН України, показує що політичних орієнтаціях молоді в цей період проходили досить неоднозначні

зміни. Так, перше дослідження проводились ще в умовах монополії КПУ на владу, коли нові партії і рухи тільки формувались, а представники Компартії, хоч і втрачали свою привабливість в очах молоді, однак ще могли розраховувати на найбільшу її підтримку на виборах. Разом зі своєю молодіжною організацією ЛКСМУ /МДС/ восени 1990 р. вони могли розраховувати на підтримку більш ніж 2/5 молоді республіки. Ведучі ж "опозиційні" рухи (Рух і "зелені") разом з усіма іншими новими партіями користувались підтримкою менше третини молоді.

В 1991 р. після провалу серпневого путчу, проголошення незалежності України політична ситуація в республіці різко змінилась. Була заборонена діяльність Компартії, самоліквідувався комсомол, що не могло не відобразитися на політичних орієнтаціях. Якщо судити по результатах республіканського опитування в листопаді 1991 р., то ведучою політичною організацією серед молоді став Рух, зберегли свої політичні позиції "зелені", різко впав рейтинг Компартії і її наступниці Соціалістичної партії України. Але і панування Руху в політичних орієнтаціях населення України і молоді республіки було недовгим. Досягнувши своєї політичної мети - створення незалежної української держави і ліквідації монополії Компартії в політичному житті і не маючи розробленої програми ринкових реформ в економіці Рух став різко втрачати свою популярність. Результати республіканського опитування молоді 1992 р. свідчать про це зі всією переконливістю. Частково ці втрати були зв'язані із виділенням із Руху і перетворенням в самостійні політичні сили "прорухівських" партій, і перш за все УРП. Однак головне в іншому. Як відмічав Є.І.Головаха, "згнивши в один момент Комуністична партія, яка до останніх днів

існування мала більше прихильників, чим будь-яка друга, звільнила "святе місце". Однак всупереч відомому правилу, місце це залишилось вакантним, поскільки ні одна із партій не змогла розжитись за рахунок посткомуністичного електорату"¹.

Аналогічне відбулось і з прихильниками Руху. Падіння їх популярності не супроводжувалось яким-небудь істотним посиленням ролі других політичних сил в молодіжному середовищі.

Разом з тим посилилась тенденція росту політичної індіферентності в орієнтаціях молоді і авторитарно-патріархальній направленості молодіжної свідомості. Бо ж як інакше можна розцінити постійний ріст питомої ваги молоді, готової на багатопартійних виборах голосувати не за представників тої чи іншої партії, а за конкретну особистість, незалежно від її партійності. Віра ж в "хороших особистостей" - важлива риса патріархально-авторитарної свідомості.

Аналогічні тенденції характерні і для політичної поведінки молоді, де всупереч традиційним твердженням про ріст політизації і політичної активності юнаків і дівчат в перші роки перемін, були характерні прямопротилежні тенденції.

Так, за період з 1980 по 1990 р. більш ніж в три рази скоротилась участь молоді в обговоренні законів, винесених на загальнонародне обговорення. Причому це скорочення відбулось саме за час політичних реформ з 1987 по 1990 роки, а не раніше. І це при тому, що кількість законів, які виносились на обговорення різко виросла в даний період. В порівнянні з попередніми часами істотно скоротилась (хоч до цього росла) і

¹Головаха Е.И. Новая Украина - куда идти? "Философ. и социол. мысль. - 1992. - №3. - С. 19.

чисельність молоді, яка брала участь в обговоренні рішень місцевих Рад, різних органів суспільного самоуправління, розпоряджень адміністрації.

Разом з тим на основі цих даних навряд чи можна робити однозначний висновок про зниження рівня суспільно-політичної активності молоді, бо неможна ігнорувати і той факт, що в "застійні" роки вказані форми суспільнополітичної активності носили більш ритуальний характер, а участь в них великих груп молоді обумовлювалось не їх політичними інтересами, а було вимушеним і формальним. Тому послаблення механізмів політичного тиску обов'язково вело до скорочення чисельності втягнених в ці форми активності. Але сама активність набула інший, самодіяльний характер і все в більшій мірі обумовлювалось саме власними політичними інтересами молоді.

Так на початку перебудови в Україні виникли і в повний голос заявили про себе самодіяльні об'єднання молоді. Серед них слід назвати Товариство "Лева", яке стихійно виникло у жовтні 1987 р. у Львові. В цей же час у молодіжному русі України виділяється "Спілка незалежної української молоді" /СНУМ/. Перший осередок цієї організації під назвою СУМ /"Спілка української молоді"/ виник у липні 1989 р. в м.Харкові.

У травні 1990 р. в м.Харкові створено "Конфедерацію анархістів України" /КАУ/, куди, крім анархо-синдикалістів, увійшли також представники інших течій анархізму, зокрема анархо-комуністи, анархо-індивідуалісти тощо.

В Україні діє спортивно-просвітня організація скаутського типу для дітей і підлітків "Пласт".

У вересні 1991 р. в Києві відбувся установчий з'їзд

спілки молодіжних організацій України, який прийняв рішення утворити на членській, фінансовій та матеріальній базі ЛКСМУ /МДС/ нову молодіжну організацію - спілку молодіжних організацій України.

В цей період у студентському середовищі нагромадилось величезне невдоволення існуючим становищем студентів. Багато студентів брало участь у Народному Русі України, молодіжних об'єднаннях, у діяльності різних політичних партій. Але вирішити свої проблеми вони не могли, і почалася тенденція створення своїх організацій.

Найвищим піднесенням студентського руху було київське голодування в жовтні 1990 р. студенти поставили вимоги: незалежність України; ліквідація диктату Комуністичної партії; непідписання союзного договору, проходження військової служби юнаками на території України, розпуск Верховної Ради УРСР. Всі вимоги студентів були виконані за винятком розпуску Верховної Ради УРСР.

В атмосфері пробудження самодіяльно-громадської активності студентства у 1989 р. виникла Спілка Українських студентів. Діяли студентська спілка та Конфедерація студентів України, УСС та СБ.

Однак, незважаючи на те, що на Україні створено ряд молодіжних організацій істотних змін у політичних орієнтаціях молоді так і не відбулось. Зроблений висновок підтверджуються і статистикою відповідні на питання "Діяльність яких молодіжних організацій Ви підтримуєте?": 36% опитаних не являються прихильниками ні одної із них.

Рейтинг популярності молодіжних організацій виглядає слідуючим чином:

Союз молодіжних організацій України	- 17%
Союз Української молоді (союз незалежної української молоді)	- 11%
Союз воїнів-інтернаціоналістів	- 9%
Союз українського студентства	- 7%

Інші організації значного числа прихильників не мають¹.

Чисельність і питома вага тих, хто бере активну участь в політичних акціях молоді в теперішній час істотно нижча, ніж чисельність і питома вага тих, хто був формально залучений в ці процеси в застійні часи. Прикладом цьому може служити і той факт, що хоч молодь має переважно демократичні електоральні установки, її голос на парламентських виборах виявляється не таким "гучним", як у консервативніше настроєної старшої генерації, - через меншу готовність молоді брати участь у виборах. Так, за місяць до виборів в Україні вирішили не брати участі у голосуванні 21% виборців у віці 18-21 рік, 18% - 22-25 років, 17% - 26-30 років².

Більше того, аналіз дійсної участі молоді в різних формах суспільно-політичної і її відношення (суб'єктивного) до політичних дій показує, що суспільно-політична діяльність швидше всього в сучасний період не являється домінуючою в структурі життя більшості групи молодих людей. Коло інтересів молоді все більше зміщується в сторону комерційної діяльності

¹Молодежь Украины: состояние, проблемы пути решения. Киев, 1992.- С.35.

²Головаха Є.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України.- К.: Абрис,1994. - С.55.

і дозвілля (розваг).

Важливе місце в системі соціокультурних орієнтацій молоді займають економічні орієнтації молоді.

На сучасному етапі розвитку суспільства економічні орієнтації виявляють різне падіння життєвого рівня молоді. Економічні реформи, які відбуваються, ускладнюють молодіжні проблеми. Соціальне і економічне неблагополуччя, побутова невдаштованість більшості молодих викликають у них психологічний дискомфорт, породжують невпевненість у майбутньому. Значна частка молоді будь-що намагається зайнятись будь-яким бізнесу і будь-якими засобами забезпечити собі матеріальний достаток.

Адже, особистий простір людини залежить від того, чим намагається вона володіти, чим дана людина вже володіє, тобто від матеріальних цінностей.

Виявляється у фундаментальній дилемі Е.Фромма "бути чи мати" є ще і такий напрямок розвитку: чим більше людина володіє, тим тісніший його особистіший простір. Суть в тому, що володіння починає підкоряти власника. Однак, ставлячи проблему виживання людини, неможна бачити тільки одну крайність. Відповідь - утримується, на наш погляд, в проблемі розумності власності. Цю тенденцію розумності описав Гегель: "Особа повинна дати собі зовнішню сферу свободі. Розумність власності заключається не у задоволенні потреб, а в тому, що знімається гола суб'єктивність особистості лише у власності особа виступає як розум"¹.

Масова свідомість сучасної молоді надзвичайно суперечлива: успадковані страх, конформізм, нездатність до са-

¹Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.:Мысль, 1990.- С.101.

мостійності й ініціативи химерно переплітаються і борються з новонародженим вільнодумством, бажанням діяти. І причин тому чимало. Впродовж десятиріч різні ідеологічні інститути формували в молодих людей "високосвідоме" ставлення до праці, причому смисл свідомості й сумлінності зводився до того, щоб працювати багато, не думаючи про зміст і умови праці, величину заробітної плати.

Тези про почесність важкої і майже безплатної праці на благо суспільства не сходили зі сторінок всіляких видань. Сьогодні стало очевидним, що спроби будувати продуктивну працю на ідейно-моральних засадах - на самому початку зазнали краху. Водночас ринкові структури формуються вкрай повільно, ідея підприємництва в її істинному розумінні ще не оволоділа масами. Достатньо порівняти відповіді молоді на два питання - чи підтримуєте ви перехід до ринкової економіки та що чекаєте для себе особисто від цього переходу, щоб помітити психологічне вагання, сумніви респондентів у кризовій ситуації. Так на перші питання позитивно відповіли 40,1%, негативно - 20%, а інші не визначилися допозицією (варіант: "важко відповісти"). На друге питання - 22,7% сподіваються, що їхнє становище поліпшиться, 41,7% - побоюється, що буде гірше, 10,9% - на зміни не розраховують і 24,7% - важко оцінити ситуацію¹.

Ці цифри свідчать що оптимістичні настрої знижуються під впливом економічних труднощів і погіршенням матеріального становища значної частини молоді.

¹Данилов О. Молодь сьогодні: самоствердження через ринок /роздуми над матеріалами соціологічних досліджень/. //Філософ. і соціол.думка. 1993. N2, с.33.

Ринок потребує наявності жорсткого зв'язку між змістом, умовами праці, її якісно-кількісними показниками та заробітною платою, що для більшої частини працюючої молоді поки що лишається далекою перспективою.

Економічні орієнтації значної частини працюючої молоді формується за умов зниження рівня життя. Лише 2,4% опитаних молодих людей вважають себе цілком забезпеченими - їхнє матеріальне становище дозволяє в особистому користуванні так звані предмети розкоші - автомобіль, дачу. 7,14% не можуть собі цього дозволити, але живуть доволі "заможно". Вистачає матеріальних засобів і на харчування і на купівлю одягу в 29,5% респондентів, але придбати меблі або інші дорогі речі їм надто важко. 19,8% твердять, що їм "ледве вистачає від зарплати до зарплати, але в борг, звичайно, не беруть; і зовсім катастрофічне матеріальне становище в 13% молодих людей, змушених "жити в борг". Характерно, що серед тих, кому "ледве вистачає від зарплати до зарплати" і "змушених жити в борг", значну частину становлять люди, які виробляють матеріальні та духовні цінності. Так, 10% молодих робітників промислових підприємств "ледве зводять кінці з кінцями", а 12,8% з них просто бідують.

Таке ж становище і в молоді, котра працює в будівництві і на транспорті, у зв'язку (30,7% і 13,8% відповідно), працівників культури, освіти, охорони здоров'я (25% і 14,3%), працівників апарату управління, правоохоронних органів, військовослужбовців (23% і 13,1%). Причому жоден з останньої категорії не може дозволити собі придбати автомобіль, дачу та інше.

Дефіцитність товарів молодіжного асортименту й високі

ціни на них не дозволяють молодим людям цілком задовольнити потреби на продукти харчування та товари повсякденного попиту. Незважаючи на грошову допомогу батьків, вони майже постійно зазнають матеріальних труднощів.

Значно поглиблює ситуацію житлова проблема. Якщо врахувати, що за офіційними даними, молоді сім'ї отримують лише 7-8% житлової площі, яка будується, і ця частка зі зростанням економічної кризи зменшуватиметься, то песимізм молодих людей є цілком виправданим.

Кардинально держава так і не змінила свого ставлення до молоді. Вона використовується, звичайно, як дешева й динамічна робоча сила. За сучасних умов це неминуче спричиняє посилення відтоку з виробничої сфери у невиробничу, в кооперативний або індивідуальний сектори економіки.

Порівнюючи одержані дані з результатами опитування (жовтень 1990 р.) старших вікових груп, можна відзначити таке: кількість прихильників ринку серед молоді майже така сама (за питомою вагою), які поміж старших поколінь - серед молоді 20%, серед старших - 18,3%, але прихильників ринку в 1,5 раза менше, тоді як тих, хто не визначив свою позицію вдвічі більше.

Уявлення молоді про те, яким має бути ринок, відобразилися в таких думках:

1) ринок має бути повністю вільним із необмеженою конкуренцією та приватною власністю - 29,8% опитаних;

2) приватна власність може бути дозволена лишень у сфері обслуговування, торгівлі, на дрібних підприємствах, велика ж промисловість мусить зоставатися в руках держави - 19%.

3) ринок має бути регульованим - 52,2%.

Наведений теоретичний аналіз показав, що принципова лінія

на роздержавлення і приватизацію підтримується молоддю.

Аналізуючи динаміку економічних орієнтацій молоді на вільну економіку, яка ґрунтується на приватній власності, можна проілюструвати результатами ще двох опитувань, проведених вже у березні 1994 р. та у квітні 1992 р., до інструментарію яких були включені ідентичні запитання, що стосувалися ставлення населення до приватизації державної власності¹. За приватизацію житла у квітні 1992 р. висловилося 66% молоді, у березні 1994 р. - 79%, за приватизацію землі відповідно (72% і 70%), дрібних торговельних точок (80% і 70%), дрібних підприємств (68%, 61%), великих крамниць, ресторацій (54%, 53%), великих підприємств (41%), 41%).

Як бачимо, за два останніх роки, коли економічна криза набула граничної гостроти у свідомості молоді не відбулися істотні зміни в оцінці необхідності передачі державної власності приватним власникам.

Однак, молодь не тільки пов'язує своє майбутнє з реформами, але й більшою мірою, ніж старші генерації виявляє готовність до протесту проти політики, яка утискує її інтереси. Так, з судженням "краще терпіти будь-які матеріальні труднощі, ніж виходити на вулицю з протестом, ризикуючи порушити мир у країні" у березні 1994 р. були згодні лише 38% молоді віком до 50 років. Отже, слід відмітити, що якщо у найближчі роки не відбудеться позитивних змін, то молодь, яка заперечує соціалістичні цінності й завоювання, неминуче виявиться перед

¹Головаха Є.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України (досвід перших років незалежності та нові орієнтири).- К.:Обрис, 1994. - С.34.

вибором між стихійним політичним протестом та конструктивною політичною діяльністю для зміни умов, які постійно відтворюють кризовий стан суспільства. Друга альтернатива - єдино прийнятна для цивілізованого суспільства, проте можливість її реалізації багато в чому залежатиме від того, чи вдасться у найближчі роки створити в Україні необхідні передумови для вираження масового соціального протесту.

Соціальні орієнтації мають важливе значення, як і політичні орієнтації, в системі соціокультурних орієнтацій особистості. На сьогоднішній день більшість дослідників солідаризуються із думкою М.А.Руткевича, який вважає, що стержнем соціальних відносин є відносини рівності і нерівності по становищі людей і груп в суспільстві.

Рівність, безумовно, і є загальнолюдською цінністю. Реформація принципів соціальної рівності і соціальної справедливості безперечно породжує відчуженість, інертність, апатію, песимізм і соціальну несправедливість в суспільстві.

В філософській літературі 50-80 років в границях колишнього СРСР фундаментальних робіт, присвячених проблемам соціальної справедливості до останнього часу практично не було, так як вважалось, що в границях СРСР у відношенні цього феномену "проблем немає", а першочергова, само собою зрозуміла наявність соціальної справедливості в так званому соціалістичному суспільстві вважалось аксіомою. Ліквідацією даної прогалини стала монографія українських філософів, де аналізуються теоретичні питання наукового осмислення соціальних відносин в сучасному суспільстві, а окремий розділ присвячений аналізу змісту поняття, принципам і реалізації соціальної справедливості.

вості¹.

Першочергово питання про справедливість виникає як етична категорія і виступає як загальнолюдський моральний імператив. Згідно, Ф.Бекону, "справедливість полягає в тому, щоб не робити іншому того, чого не бажаєш собі"². По Т.Гобсу, справедливість є "постійне намагання поважати право кожного"³.

П.Лавров вважав, що "справедливість означає рівноправність людей на всесторонній розвиток", а також обов'язковість сприяння розвитку других людей"⁴.

Останнім часом спостерігається відхід від етизації даної категорії.

На наш погляд, сутність соціальної справедливості найбільш повно розкриває Е.І.Суїменко, визначаючи соціальну справедливість як інтегральну характеристику певного суспільного устрою, своєрідну акумуляцію накоплення елементів соціальної справедливості по мірі сходження соціального розвитку.

Він пише "соціальна справедливість як об'єктивна значимість способу виробництва для розвитку збереження і вдосконалення суспільства, груп, які його складають і особистостей

¹Социальные отношения. Познание и совершенствование.

К.: Наукова думка, 1990. - С.87-125.

²Бэкон Ф. Сочинения: В 2 томах.- М.: Мысль, 1965. - Т.1.- С. 282.

³Гоббс Т. Избранные произведения: В 2-х томах.- М.: Мысль, 1965. - С.382.

⁴Лавров П.А. Социальная революция и задачи нравственности//Избранные сочинения: В 2-х томах.- М., 1985.- Т.2.- С.377,401.

представляє собою такий стан суспільного життя, соціальних відносин, при якому виникає взаємна скоординованість, узгодженість матеріальних інтересів і діє соціальних груп і окремих особистостей і, коли кожний із членів суспільства в міру своїх сил і здібностей без соціальних перешкод для себе і шкоди для інших розвиває, вдосконалює і реалізує свої можливості¹.

Такий підхід дозволяє виділити наступні соціальні цінності: оптимальне і динамічне поєднання інтересів на рівні особистості, груп, суспільства, однакові стартові умови для підростаючого покоління і всіх соціальних груп; забезпечення умов для самореалізації особистості в сфері трудової і творчої діяльності; справедливі механізми соціальної селекції - виявлення ділових і особистих якостей, відбору, підвищення і посадового переміщення; розподіл прибутку, розробка соціальних технологій розподілу по праці; соціальна захищеність і забезпеченість дитинства, материнства, старості; розквіт індивідуальних відмінностей; права і обов'язки людей і т.д.

В соціології сучасного Заходу проблема соціальних орієнтацій і соціальних цінностей розглядається достатньо широко.

На жаль, в сучасній вітчизняній літературі зарубіжні концепції цінностей розглядаються переважно в критичному аспекті, як такі, що мають лише суб'єктивістський ідеалістичний характер.

На нашу думку, є вірним вислів Т.Парсонса про те, що

¹Социальные отношения: познание и совершенствование.- К., 1990.- С.99.

соціальні цінності є концептуалізацією бажаної соціальної системи; уявлень індивідів про те, що є бажаним, що цінність констатується на основі "загальнопринятних уявлень про бажаний тип соціальної системи - перш за все про суспільство в уявленні його власних членів"¹.

Т. Парсонс вважає ціннісний консенсус членів суспільства, елементами якого виступають ідеали і норми. Соціальна норма - це історично обумовлена вимога до діяльності людей (спільностей), яка має ціллю зберегти дану спільність (клас, націю, суспільство як ціле).

Соціальні орієнтації особистості визначаються її становищем в суспільстві. Особистість, як представник певної соціальної групи розділяти цінності і другої групи. Крім того, в рамках певного соціального типу особистості можуть функціонувати різні соціальні орієнтації. Необхідно підкреслити, що наше суспільство ніколи не мало так званої стратифікаційної карти. Марксизм признають суттєвими не кількісні оцінки груп, а якісні - на чийй стороні виступає та чи інша група в "класовій боротьбі".

Нові економічні і політичні процеси другої половини 80-х стали розслювати, диференціювати суспільство в основному по майновому принципу.

Цей принцип найбільш адекватно відповідає інтересам в суспільстві, де в силу історичних причин право власності категорично заборонялось, як природне право людини. Крім власності, яка визначає страт, утворюючим признаком може

¹Парсонс Т. Общий обзор//Американская социология.- М.: Прогресс, 1972. - С.368.

виступати освіта. Власники як соціальна група починають оформлятися і тому стратифікаційним показником сьогодні можна вважати слудіючі показники: елітарну або неелітарну освіту; приналежність чи неприналежність до галузевої еліти; і т.д. Розмитість границь приведенні тих чи інших груп в страт. не має на увазі рівність їх власності, але можливо значне співпадання інтересів цих груп. Соціальний інтерес, на нашу думку, і є сама важлива, визначаюча цінність.

Історія розвитку людства виступає по суті, історією постійного і незакінченого виникнення, розвитку і реалізації різних соціальних інтересів в процесі їх єдності і боротьби, які змінюють один одного. Характеристика соціального інтересу дана в науковій літературі. Цікавий і глибокий, на наш погляд, аналіз В.Ю. Баркова, який розглядає соціальний інтерес через його методологічну основу - взаємодію¹. Соціальний інтерес представляє собою самий головний і істотний, об'єктивний фактор (причину) взаємодії людини чи соціальної спільності з іншими суб'єктами і об'єктами соціальної діяльності, яке фіксується в їх взаємовідносинах і визначає їх місце, ролі в системі конкретних суспільних відносин.

Суть інтересу на відміну, наприклад, від потреби полягає виключно в його соціальності, в кількісній і суспільній обумовленості як форми існування, так способів реалізації. Він чітко виражає діалектику взаємодії ідеальних прагнень людини і певних матеріальних об'єктів. Соціальний інтерес балансує на відбудеться позитивних змін, то молодь, яка заперечує

¹Социальные отношения: познание и совершенствование. -
-К.: Наук. думка, 1990. - С. 36-70.

важко визначеній і діалектично рухомій грані об'єктивною і суб'єктивною, втілює синтез переважно вольового і інтелектуального начала свідомості. Він характеризує людину як єдиного і неповторного соціального суб'єкта діяльності.

Тому, поряд з соціальною справедливістю, ціннісними є приналежність людини до певної соціальної спільності, становище, яке вона займає в ній, місце даної спільності в системі суспільних відносин, консенсує між ними і т.д.

Сьогодні, як ніколи, цінністю є приналежність особистості до таких спільностей людей як нація, народ, держава і інші. Проблеми нації і національному питанню присвячена обширна література. Аналіз цієї літератури не є ціллю дослідження. Актуальність національних проблем вимагає звернення уваги на ряд моментів, які мають аксіологічний аспект. Сама приналежність особистості до того чи іншого етносу виступає як цінність. М.А.Бердяєв справедливо відмічав, що "національність є індивідуальне буття, поза яким неможливо існування людства, вона закладена в самих глибинах життя, і національність є цінність, яка твориться в історії, динамічне завдання"¹.

Генетичний код розвитку будь-якої нації є придбання нею повної незалежності, рівності і як результат своєї державності. Цінністю є самосвідомість нації.

Самосвідомість нації це:

- 1) прив'язанність до національних цінностей: мови, території, демократичної культури;
- 2) усвідомлення соціально-державної спільності;

¹Бердяєв Н.А. Судьбы России. -М.: Советский писатель, 1990. - С.91-92.

3) патріотизм;

4) усвідомлення спільності в національно-визвольній боротьбі. Подальша розробка поки що мало дослідженої проблеми національної самосвідомості, звичайно, поглибить розуміння її змісту і структури, а разом з тим, і аналіз елементів системи цінностей особистості.

Народ - одне із важливих понять, хоч воно ще недостатньо розроблене в літературі. У більшості публікацій вихідною нацією виділення народу як соціальної спільності виступає його роль в прогресивних суспільних перетвореннях.

Іншими признаками народу як соціальної спільності, на думку В.С.Баруліна, виступають матеріальне виробництво і спільна діяльність, територія, фактори суб'єктивно-свідомого порядку, соціально-психологічні характеристики, духовна культура і т.д. Однак, всі ці риси виступають як передумови формування цієї спільності, але вони не можуть виступати в якості специфічної риси, яка дозволяє відділити народ від "не народу"¹.

І так, народ як соціальна спільність представляє собою якісне ціле. Це об'єднання, союз людей: націй, перш за все зайнятих в суспільному виробництві, які здійснюють історичний процес. Народу властиві спільності певних прагнень, інтересів, деякі загальні риси духовного обличчя, психічного складу характеру, темпераменту, культури.

Цінностями особистості є гордість, гідність, рівноправність народу, його певні традиції, вірність обов'язкам пе-

¹Барулин В.С. Социальная жизнь общества. -М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. - С.17-18.

ред своїм народом. В період здобуття народом своєї державності, що відображає прогресивну тенденцію розвитку даної спільності на передній план виходять такі цінності як єдність, згуртованість, відсутність пріоритету особистих і групових інтересів в ім'я загальних.

Теоретично система соціального захисту має складатися з двох пов'язаних між собою частин (підсистем) - захисту дієздатного трудового населення та захисту утриманців, осіб з обмеженою відповідальністю і непрацездатних. Провідною, визначальною має бути саме перша підсистема. Історія показує, що ще первісно-общинний лад із його зрівняльним розподілом мав чіткі форми підтримки тих, хто добував їжу. Зміст зрозумілий: якщо годувальник (дужий) не може працювати на повну силу, то немає звідки взяти засоби і для допомоги кволим. У нас ця логіка здорового глузду виявилась перевернутою: на догоду ідеологемі про соціальну рівність, до речі, спотворено інтерпретованої, держава обмежувала можливості сильних, зводячи тим самим допомогу кволим до мінімуму, до патерналістської доброчинності. В результаті, існуючою системою соціального захисту не задоволені значна частина громадян.

Соціальний захист - це забезпечення можливості працювати при справедливій оцінці результатів праці. На сьогоднішній день частка заробітної плати становить вартість виробленого продукту. Якою вона має бути, на думку опитаних? 5,5% вважає достатнім рівень до 25%, 49,0% - до 50% і 45,5% - понад 50%. Розрахувавши, одержуємо середню - 49,2%. Світовий досвід і розрахунки показують, що ця цифра має наближатись до так званого золотого перерізу - приблизно 61,6%. Тільки у цьому разі забезпечується пропорційність як у самій економіці (виникає

емкий платовабезпечений ринок, що стимулює виробництво необхідних товарів, зростає прибуток, а з ним і можливості реконструкції та ін.), так і в усьому суспільстві (забезпечується відтворення якісної робочої сили, покращення освіти, розвиток культури, спорту, охорони здоров'я). Держава багатшає, задовольняючи свої фінансові потреби не за рахунок ганстерської фіскальної політики, а за допомогою розвитку людини.

Перехід до ринку потребує економічно виправданої зайнятості, підвищення соціальної значущості робочого місця, а отже, і захисту від неминучого, принаймі на перших порах, безробіття. На питання "Чи боїтеся Ви залишитися без роботи?" тільки 16,8%5 відповіли, що їм це не загрожує, тоді як 12,7% визнали, що їх це непокоїть і ще 41,8% - що "все може бути". Які категорії працівників, на думку респондентів, першими зіткнуться з проблемою скорочення кадрів? першими названі працівники апарату управління, далі - робітники та службовці персійного та передпенсійного віку, технічний і обслуговуючий персонал, який не має освіти, молоді робітники і спеціалісти.

Молодь справді потрапляє до категорій, які зазнають безробіття. причому не тільки через скорочення кадрів, а й через обмеження можливості працевлаштування після закінчення навчання. Так, серед опитаних, які нині навчаються або закінчують навчання, близько 40 % вважають, що в них є непогані шанси отримати роботу за фахом, решта ж або не задумуються над цим (20%), або оцінює перспективу працевлаштування за спеціальністю песимістично, причому 15% впевнені, що за своїм фахом їм не поталанить улаштуватися через брак робочих місць.

Більшість (72,6%) згодні з упровадженням допомоги по тим-

часовій незайнятості (безробіттю), проти - 7,1%. 11,7% респондентів гадають, що впровадження такої допомоги може викликати утриманські настрої (досвід Польщі показав, що подібна ситуація реальна). Щодо розміру допомоги, думки були такі: 42,5% - не менше прожиткового мінімуму з урахуванням збільшення цін, 7,0% - половина зарплати, 16,2% - 70% від середньої заробітної плати (статистичної), 24,3% - не менше середньої зарплати перед перервою в роботі (багато хто тут додає - "при скороченні працівника").

Як видно, відповіді й пропозиції достатньо зважені, вкрай мало таких, хто хотів би, як це уявляють іноді, скористатися ситуацією для ледарства та ін. Пропонується зробити систему допомоги гнучкою, такою, що не враховує склад сім'ї, а також моральні чинники. Головне, щоб людина не відчула себе викинутою з суспільства: психологічна і моральна сторони безробіття - не менш важливі, ніж матеріальна.

На питання "Що можна зробити на Вашому підприємстві для застереження і подолання безробіття?" отримані такі відповіді: 24,4% бачать вихід у розширенні виробництва, освоєнні нових різновидів продукції, 19,8% - у зменшенні робочого тижня для жінок, 15,4% - в організації системи перекваліфікації і перепідготовки кадрів. Тільки 3,0% - за збільшення змінності на виробництві і 7,4% - за скорочення робочого дня. Крім того, висловлювалися пропозиції щодо скорочення чисельності працюючих пенсіонерів, деяких категорій управлінців, впровадження вільного графіка роботи, зміни організації праці. На особливу увагу заслуговують дві пропозиції: проаналізувати зайнятість людей і частину прибутку витратити на створення малих підприємств, де й можна влаштувати працівників, яких звільнено.

Безробіття можна уникнути (чи істотно обмежити), якщо виявити всі можливості застосування праці й ефективно її стимулювати. Вигідніше вкласти кошти у створення робочих місць, аніж витратити їх на допомогу безробітним.

Важливою соціальною проблемою є залучення до праці молодих неповнолітнього віку, що навчаються у вільний час. Відомо, що психологія забобону, а з другого боку, - негнучкість системи робочих місць та відсутність справжнього ринку праці, поставили цю категорію (особливо у містах) поза суспільною корисною виробничою діяльністю, навіть у сфері послуг, де завжди був попит на робочі руки.

На думку 65,1% опитаних, у розв'язанні цієї проблеми могли істотно допомогти шкільні кооперативи, малі підприємства, які мають послуговуватися пільговим оподаткуванням, а в ряді випадків - одержувати дотацію від держави. Безперечно, такий підхід є виправданим.

Останніми роками серед мотивів виїзду за кордон на перше місце висунулися ті, які пов'язані з можливістю заробити. Чим же приваблює респондентів робота на приватному підприємстві? На думку 33,1%, розмір заробітної плати є там значно вищим, ніж на державному ("буду більше працювати, але й більше одержувати"); 31% вважають, що там набагато кращі умови праці та організація виробництва; 9,2% гадають, що їм вдасться повніше реалізувати свої здібності. З цих даних видно, що саме в існуючій системі праці та виробництва не приймає молодь: нехтування творчим началом в особистості ("ініціатива карана"), неуважність до працівника, до умов його праці, архаїчну, неефективну організацію виробництва, за якої працівник зазнає високих нервово-психологічних навантажень, стомлюється не самою

роботою, а її очікуванням, пошуками того, що вимагається, виправленням чужого браку, неметкістю керівників та ін.і, нарешті, деформовану систему оплачування праці, яка ображає гідність майстра, її іраціональні принципи, коли можна менше і гірше зробити, але отримати більше.

Окрім бажання поліпшити матеріальне становище, побачити світ, неабияким є мотив смислознайдення - бажання подолати (або хоча б уникнути) наростаючий хаос, спертися хоча б на якийсь час на твердий ґрунт здорового глузду.

Досі суспільство не повернулося до молодіжних проблем, що викликає дедалі більше її відчуження. Як і колись переважає споживацьке ставлення до молоді, що дозволяє бачити в ній, насамперед, дешеву і мобільну робочу силу. Внаслідок цього молоді люди стають усе більше відчужені й від засобів виробництва і від результатів виробництва і від результатів своєї трудової діяльності. Матеріальні й духовні блага, які молоді люди дістають від суспільства, є незмінно нижчими від внеску, який вони роблять в його розвиток. Суспільство стало нездатним реалізувати соціальні програми допомоги молодій сім'ї, що призвело до серйозних демографічних проблем.

Розвиток ринкової економіки передбачає не тільки введення в наше життя нових економічних механізмів, а й серйозних змін сфері духовних орієнтацій молоді. Нові правові регулятори розпочнуть успішно функціонувати тільки тоді, коли вони міцно увійдуть в психіку людини, знайдуть своє відображення в її духовних орієнтаціях.

Однак перш ніж перейти до аналізу духовних орієнтацій сучасної молоді з'ясуємо, що ж вбирає в себе само поняття "духовність" та "духовні цінності", які є основою духовних

орієнтацій особистості.

Філософське дослідження духовності тісно пов'язане з сучасною аксіологічною проблематикою, поскільки сама духовність людини (й духовне життя суспільства загалом) визначається її уявленнями про найбільш значиме, цінне у житті, про те, яким повинен бути світ. Стрімкі зміни у духовному житті нашого суспільства, піднесення цінностей, зменшення ролі інших, якісне перетворення третіх актуалізують філософське осмислення ролі духовних орієнтацій в житті суспільства.)

Розуміння духовності через категорію свідомості в єдності її пізнавальної й діяльній функції доцільно використовувати для розкриття суті явища бездуховності. Поняття бездуховності - й за формою й по суті - є чиста негативність, порожнеча, беззмістовність. водночас бездуховність, як і духовність, потенційно містить у собі можливість і не має потяг до діяльності, позаяк діяльність - іманентна властивість людини. Не можна вважати, що духовність характеризується діяльністю свідомою, а бездуховність - несвідомою, оскільки духовність може виявитись й через несвідому діяльність, а бездуховність - через свідому. відмінність тут полягає радше в тому, що бездуховність породжує прагнення будь-якими шляхами задовольнити потребу в діяльності, здійснюючи її як самоціль. Відбувається свого роду розрядка негативного потенціалу, й форми такої діяльності є часом непередбачуваними. Бездуховність породжує агресивність, яка за словами Д.С.Ліхачова, є "діяльність

у чистому вигляді, без змісту" ¹. Для повнішої характеристики відмінності духовності від бездуховності, крім категорії діяльності, треба залучити поняття, яке характеризує зміст духовної та бездуховної діяльності. Наймісткішою щодо цього категорією є, на наш погляд, культура. Саме культура задає гідний, піднесений зміст жадобі активності. Завдяки культурним інтересам потяг до активності набуває корисних форм - корисних для суспільства загалом, і для окремої особистості. Необхідно протиставити агресивності неагресивну за своєю природою культуру. Справжня культура не потребує для свого розвитку насильства. Саме вона позбавлена цього змісту, який означає "падіння ролі духовної культури, відсутність інтересу до вищих шаблів культури, відсутність простого знання того, що таке культура, елементарної поінформованості" ².

Отже, духовність здобуває свою істинність і цінність за допомоги практичної спрямованості, коли вона включає потяг до нової штучної природи, а також морально-моралістичний комплекс. У свою чергу практична діяльність, не забарвлена духовністю, перетворюється на механічне, роботоподібне функціонування, що призводить до технократизму, а іноді й до неморальності, бездуховності.

Викладене вище дає підстави відрізнити духовні цінності від інших продуктів думки. Щоправда, деякі автори піддають сумнівові можливість такого розрізнення. Так, Ю.А.Школенко пише: "Якщо цінності не речовинні, а духовні, вони можуть вида-

1. Див.: Лихачев Д.С. Агрессивность "бездуховности" // Литературная газета. -1990. 30 мая.

2. Там же.

тися неістотними й нібито неіснуючими. проте всі цінності є духовними, навіть матеріальні, позаяк саме поняття цінності є людська, соціальна категорія: за його допомоги вимірюються всі предмети й явища, суспільні й природні"¹. Така постановка питання робить зайвою всю проблему духовних цінностей. Але парадоксальне, з першого погляду, твердження, що всі цінності є духовними, не є істиною й для самого автора. Далі він вводить поняття "суто духовних цінностей"! "Є цінності й суто духовні, які належать до проблем сенсу людського буття, генеральних напрямів прогресу суспільства, норм взаємодії між людьми"². Тут автор припускається елементарних логічних неточностей. По-перше, він зводить духовні цінності до матеріальних на тій підставі, що поняття цінності є людська категорія. Але ж усі категорії створені людиною, проте це ще не є підставою для ототожнення їх усіх одної з одною. Духовне не є матеріальним, і духовні цінності не звідні до матеріальних. По-друге, він тут-таки відступає від цієї тези й для познання нематеріальних цінностей, що тільки-но були ним заперечені, вводить нове поняття - "суто духовні цінності".

У західній аксіології заведено вважати, що цінності мають суб'єктивний, індивідуально-неповторний характер. Їхнім творцем проголошується абсолютно незалежна від суспільства особистість, яка сама конструє свої ціннісні моральні судження. Це неминуче веде до того, що всі духовні цінності перетворю-

1. Див. Школенко Ю.А. Ценности XX века. -М., 1990. -С.3.

2. Там же.

ються на справу індивідуального вибору¹

На цій підставі стверджують, що ціннісне ставлення людини до світу не може бути раціонально обгрунтованим, оскільки почуття, емоції, які визначають це ставлення, нібито не можуть бути предметом наукового дослідження. І, нарешті, з наведених вище тез випливає, що ціннісні системи позбавлені обов'язковості. Це, у свою чергу, так само неминуче породжує ціннісний скептицизм, відверто релятивіське ставлення до ціннісних нормативів. Керуючись такою установкою, людина має право обирати будь-яку систему цінностей і бажань, або ж не брати до уваги жодні цінності, що веде до нігілізму, неморалізму, помилкового розуміння духовного цінностей. Квітесенцією такого розуміння є теза Р. Лоулера: "У кризові часи виникає питання, чому питання повинна бути моральною. Метаетика сприяє моральній роз'єднаності не тим, що вона обстоє реакційні ідеали, а тим, що не передбачає взагалі жодних моральних принципів. Вона сприяє моральному релятивізму... Якщо принципи моралі не є істинними й не є помилковими, й неможливо раціональними засобами довести, що вибір будь-якого з них впливає з необхідністю, людина позбувається морального опертя - у кризових ситуаціях вона легко змінює моральні переконання"².

Проте західні філософи не окреслюють причини такої моральної ненадійності особистості, залишають без відповіді питання про те, що моральність людини забезпечується не тільки й

¹ Див.: Benson G., Engeman Ih. Amoral America. - Standford, 1975. - P. 18.

² Див.: Lowler R. Philosophical analysis and ethics. - Milwaukee, 1963. - P. 106.

не стільки моральністним вихованням, теоретичною розробкою таких конструкторів, як "належна поведінка", "справедливий вчинок", "сенс життя" та ін. Вони не аналізують соціальних причин, які породжують такі нетривкі у "важкі часи" моральні та інші зв'язки між індивідом і суспільством. А без з'ясування цього неможлива й наукова відповідь на запитання, які ж саме принципи моралі варто вибирати, якими ціннісними орієнтаціями треба керуватися у житті?

Проте проблему духовних цінностей не можна вирішити лише шляхом пояснення дії психічного (емоційного) механізму прояву й розвитку ціннісних уявлень. Суть проблеми в іншому - виявити зміст цих уявлень, правильність чи помилковість їх оцінки з точки зору особистості та суспільства. Чи сприяє реалізація цих цінностей та уявлень прогресові суспільства, розквіту особистості або ж ні? Якщо цінності мають таку позитивну значимість для суспільства й для людини, то прагнення "оволодіти" ними, керуватись як власними цінностями, цінністними орієнтаціями стає справою цілого життя особистості. Такі цінності мають неперебутнє значення. Якщо ж розуміти під цінностями лише суто матеріальні потреби, взяті в їхньому примітивному або ж "осучасненому" вигляді, то справді порівняно швидко чимало людей сягають межі в їх реалізації, що веде до розчарування в них.

Будь-яке суспільство формує певну структуру цінностей. Розглядаючи проблему ролі ціннісних компонентів у духовному житті суспільства, необхідно використовувати методологію системного й структурного підходів. У даному разі це означає не виокремлення певних пріоритетів у ціннісній структурі, а по можливості аналіз цілої ієрархії цінностей, що встановлюються

у даному суспільстві.

Так, Ю.А.Школенко вершиною такої ієрархії вважає безпеку в екологічному, соціальному, правовому та інших розуміннях. Другим найважливішим елементом ієрархії уявляється свобода, проте не як самостійна цінність, не як самодостатність, але як підпорядкована безпеці, як її умова. Наступним рівнем ієрархії по низхідній лінії є духовні й художні цінності, які водночас є й загальнолюдськими й індивідуальними¹.

Ця ієрархія не викликає принципових заперечень, а й сама спроба розбудувати її уявляється цілком правомірною. Можна лише зробити зауваги щодо логічної коректності розбудови, щодо непослідовності автора, котрий в одному місці своєї праці усуває специфіку духовних цінностей, замінюючи їх матеріальними²

, а згодом знову вводить у текст поняття "духовної цінності"³. нерозрізняваним у даній ієрархії є духовні й художні цінності, вони в одному шерезі⁴, хоча насправді ці поняття не виключають одне одного, але й не є й тотожними. Очевидно, щоби зробити точнішою ієрархію, розбудова якої підпорядкована логічним законам, необхідно встановити відношення між обсягами цих понять або, якщо це заважко зробити, показати складність і неоднозначність зв'язку між ними.

Спробуємо виокремити й обґрунтувати свою структуру духовних цінностей, виходячи із нашого уявлення про духовність і специфіку мислительської діяльності. Структуруючим чинником

1. Див.: Школенко Ю.А. Ценности XX века. -С.52-53.

2. Там же.- С.52-53.

3. Там же. -С.3.

4. Там же. -С.4.

тут виступає ідеал і як наслідок - цілепокладання. Саме ідеал і його відношення до дійсності є засадою субординації духовних цінностей в усьому їхньому розмаїтті, результуючим критерієм оцінки духовних явищ¹.

Формуючись на ґрунті об'єктивних тенденцій розвитку суспільства, життєвий ідеал здобуває буття виключно у свідомості особистості, позаяк "передбачає спеціальне створення образу мети діяльності до її фактичного здійснення"². Ідеал визначає логіку вчинків людини, вибір нею тих чи тих засобів досягнення мети, слугує внутрішнім двигачем її духовного розвитку. Зруйнування або втрата ідеалу призводять до відчуття безглуздості життя, до духовної кризи. Подолання кризи здійснюється на шляхах пошуку нового ідеалу, й цей ідеал урешті-решт здобувається особистістю, у протилежному разі відбувається її зруйнування і загибель. За словами М.О.Бердяєва, "людина влаштована так, що вона може жити або вірою в Бога, або вірою в ідеали й кумири"³.

Якщо спробувати визначити роль життєвого ідеалу як головної цінності, то треба відзначити, що він є вихідною точкою цілепокладання, стрижнем, навкруги якого розбудовується

¹Див.: Шалышкина И.В. Жизненный идеал как главный фактор формирования духовных ценностей // Человек и духовные ценности: Тезисы научно-теоретической конференции. - Кишинев, 1990. - С.136.

²Философский энциклопедический словарь. - М., 1983. - С.195.

³Бердяев Н.А. Духовное состояние современного мира // Новый мир. - 1990. - №1. - С.201.

ієрархія цілей.

Духовність людини завжди пов'язана з глибоким усвідомленням свого життя, вищого блага, мети життя. Проблема полягає в тому, якою мірою ця індивідуальна самосвідомість відповідає суспільній самосвідомості, а її досягнення є не тільки особистим благом, але й благом для інших?

Чимало дослідників проблем духовності загалом і духовних цінностей зокрема (С.Ф.Анісімов, В.М.Дьомін, М.О.Розов, Дж.Бенсон, А.Блюменталь, Р.Лоулер та ін.) асоціюють духовне з ірраціональним, емоційно-психічним. проте, яки уже зазначалося, непереступноє межі між раціональним та ірраціональним, раціональним та духовним немає. Понад те, звернення до духовноє проблематики уявляється нам не стільки симптомом незадоволеності раціональністю взагалі, прагненням знайти щось цілковито інакше, скільки проявом незадоволеності даним, історично конкретним світорозумінням. Звернення до проблеми духовних цінностей в історії було наслідком і свідомством криз ідеології, знецінення існуючих раціональних парадигм. Так, аксіологічні проблеми досліджувалися Сократом у період кризи афінського демократії. В епохи ж добробуту й процвітання не вельми й цікавляться питанням "що є благо?". Це й так ясно!

Нині спостерігаються симптоми кризи існуючих парадигм раціонального мислення. Дедалі слабше звучить тема науки... наука несвідомо виводяться за межі тих смисложиттєвих вимірів людського життя, у рамцях яких лише й можливе існування духовності, спостерігається втрата віри у цінність науки. проте за цим витісненням раціонального, за відмовою від нього приховується, либонь, пошук нової раціональності, нової форми раціоналізації духовного. Заклики до духовності, апеляція до

емоційних, психологічних струн залишаються неефективними, допоки не будуть використані найпередовіші досягнення розуму. не є одиничними приклади, коли нові релігії використовували досягнення науки, філософії, були в такий спосіб раціоналізовані й лише по цьому як гармонійні релігійні системи запроваджувалися у масову свідомість. Історичний процес розвитку світогляду особистості показує, що навідь ненаукові форми суспільної свідомості прагнули набути наукоподібності. Християнство, використовуючи філософію античності, створює теологію. Іслам також звернувся до науки й через синтез античної, індійської, китайської науки спробував набути наукоподібної форми. Нинішній католицизм багато чим зобов'язаний ідеям Тейяра де Шардена, який за життя вважався... еретиком.

Духовне за своїм змістом є радше ірраціональним, аніж раціональним, позаяк раціональне більш звернене до машини, а не до людини. Не можна загубити індивідуальне. А машина зорієнтована на програму, на алгоритм, які не можуть повною мірою врахувати індивідуальність, творчість людини. Протиріччя між ірраціональним і раціональним спонукає до формування нового виду раціональності. У хаосі розброду, відкидання попередніх цінностей, окрема людина й суспільство загалом ведуть пошуки якоїсь нової визначеності, нової раціональності, ясності розуму та істинності знань.

Спробуймо виокремити ті цінності, які характеризують нове мислення й нову духовність.

Найважливішим складником духовності й нової раціональності є, з нашого погляду, віра. Ще донедавно у вітчизняній філософії віра розумілася як центральна світоглядна позиція й

психологічна установка релігійних систем¹. Останнім часом віра перестала ототожнюватися виключно з релігійним світоглядом й почала тлумачитися як "форма і спосіб сприйняття соціальної інформації, норм, цінностей і ідеалів суспільного життя, коли вони, не будучи даними власним практичним чи пізнавальним досвідом, приймаються як очевидні факти чи характеристики об'єктивної дійсності, сушного і належного, засіб освоєння досвіду попередніх поколінь, сприйняття сподівань, очікувань та надій щодо майбутнього, одна з категорій світогляду"². Треба відзначити, що віра, яка розуміється так, гносеологічна віра - є подвійною. Вона в zasadничує засвоєння готового знання й в zasadничує переконання.

Другою цінністю нового мислення є знання. Проте це не просто готові, некритично сприйняті знання, які відтворюють існуючу парадигму. Це знання, які пройшли випробування сумнівом. В іншому разі дана цінність не була б характерною саме для нашого часу.

Сумнів являє собою "момент негативності" в інтелектуально-емоційному ставленні суб'єкта до будь-якого знання³. Саме знання не є безперечним, але лише певною мірою вистинним або помилковим. Сумніви розхитують знання, а у результаті з'являється усвідомлення, тобто знання, яке пройшло стадію сумнівів, й на ґрунті того знання, яке вціліло й пройшло перевірку сумнівом, формується ідеал, виникає нова віра. Схематично цю ієрархію духовних цінностей можна зобразити так:

1. Див.: Філософський словник. - К., 1986. - С.671.

2. Див.: Философский энциклопедический словарь. - С.77.

3. Див.: Філософський словник. - К., 1986. - С.81.

Віра, знання -- Сумнів -- Усвідомлення -- Переконавання -- Ідеал

Інакше кажучи, ієрархію духовних цінностей в zasadничує нагромадження знань на ґрунті віри, яка піддається сумнівові. Сумнів у свою чергу є засадою селекції знання, яке перетворюється на переконання й слугує ґрунтом для формування ідеалу. Духовність, яка розуміється у такий спосіб, і покликана сформувати новий вид раціональності у житті суспільства.

Духовні орієнтації молоді як елемент структури системи соціокультурних орієнтацій включають в себе і підструктурні елементи: моральні, естетичні, релігійні орієнтації.

Моральні орієнтації молоді - це перш за все орієнтації на гуманізм, добро, злагоду, хороші взаємовідносини між людьми, на волю до життя, мудрість, правдивість і т.д. В основі моральних орієнтацій закладено моральні цінності.

До базисних і непроблематичних цінностей відносяться моральні цінності (в категоріях добра і зла), цінності, які розподіляються в ієрархічному порядку, основу яких складають цінності людини, зокрема інстинкт самозбереження, волі до життя, батьківські інстинкти, вершину ж створюють вищі, ідеально мислимі цінності. Такими можуть бути ідеї Бога, свобода волі, відома християнська тріада "віра, надія, любов". Цінностями називаються і кардинальні людські добродієвності: мудрість, справедливість, правдивість, відповідальність тощо.

Ці смисложиттєві цінності аж ніяк не можна розуміти як продукт довільного, суб'єктивного вибору вищих цілей особистого буття. Смисло-життєві цінності можуть бути тільки результатом напруженої творчості, духовної роботи багатьох і багатьох поколінь, відображенням глибинних закономірностей людського способу взаємодії зі світом.

"Цінності добра, краси, справедливості, свободи вистраждані людством протягом усієї людської історії. І як такі вони підносяться над поточною практикою, незалежні від неї, самі активно впливають на формування її цілей, мотивів і вибір основ діяльності"¹.

У нашій філософсько-соціологічній літературі немає цілковитої єдності в переліченні тих основних форм, за допомогою яких людина втілює духовні цінності. Найчастіше до основних абстрактних форм усвідомлення основних цінностей залучають істину, добро, красу. А.В.Гулига істотно розширює цей класичний ряд: "Істина, добро і краса, віра, надія, любов. У цих двох періодах споконвіку втілювалась ідея вищих духовних цінностей людини"².

Елементами духовних орієнтацій особливості виступають і естетичні орієнтації.

Всі дослідження естетичного відношення людини до дійсності напружені на виявлення характеру естетичної цінності. Цінність є відношення явища до потреби, а естетична цінність є відношення його до естетичної потреби, потреби в прекрасному. В якості об'єкта естетичного відношення може виступати і вся дійсність в цілому і любі її конкретні явища. Первинним носієм естетичної потреби виступає особистість, але у відповідності із спільністю естетичних потреб складаються і колективні суб'єкти-носії. Існує ряд поглядів, підходів до

¹Шинкарук В.И., Яценко А.И. Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. - К., 1984, - С.197.

²Человеческое в человеке: Заметки о проблеме ценностей //

аналізу естетичних цінностей.

По-перше, концепція "природників", яка абсолютизує якість "досконалості", яка дійсно властива естетичному і не зводиться до його ціннісних характеристик. Виразники цієї точки зору І.Б.Астахов, Н.О.Дмитрієва і В.С.Корнієнко¹.

По-друге, аксіологічний підхід Л.Н.Столовича і його однодумців, який представляє собою, по суті діла, теоретичне описання естетичного як синтезуючої цінності блока².

По-третє, точка зору, яка ототожнює цінності, є теорією краси³.

На нашу думку, найбільш продуктивною представлена точка зору І.В.Малишева⁴. Він справедливо відмічає, що сутність естетичного є діалектична єдність цінностей блага і краси (і їх антиподів), яка модифікується в залежності від міри досконалості об'єкта ціннісного відношення. Відповідальність явища потребі блага утворює цінність блага, а не відповідність від'ємну цінність - зла. Відповідність форми цього явища потребу в красі утворює цінність краси, не відповідність

¹Див.: Астахов И.Б. Искусство и проблемы прекрасного. - М.: Сов. писатель, 1963; Дмитриева Н.О. О прекрасном. - М.: Искусство, 1960; Корниенко В.С. О законах красоты. - Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1970.

²Див.: Столович Л.Н. Природа эстетической ценности. - М.: Политиздат, 1972.

³Див.: Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1971.

4. Див.: Малышев И.В. Эстетическое в системе ценностей.: Автореф. дис. ... докт. филос. наук. - Ростов-на-Дону, 1986.

від'ємну цінність - некрасивого. Єдність досконалого блага і краси утворює цінність прекрасного, йому протистоїть огидне.

Цінність блага - це здатність явища сприяти задоволенню цілісної системи потреб особистості. Це комплексна цінність явища, яка передбачає досконалість цього явища в своєму роді. Краса як цінність є відповідність форми появи духовної потреби у сприйнятті виявленого типу форм. Модифікацією прекрасного виступає перш за все благо. Відмінність полягає у тому, що цінність блага властива величному в максимальній степені. Слід відмітити, що цінність блага отримує своє відображення в оцінці, критерієм якої виступає мотив блага.

Як вже відмічалось, категорія прекрасне передбачає собою категорію потворне, огидне. Огидне є діалектична єдність досконалого зла і некрасивого. Воно має свою модифікацію - жахливе. Естетичною цінністю виступає також комічне, яке слідує за прекрасним, величним, потворним і жахливим.

Людина - істота особлива, яка живе на грані перехідного і вічного, кінченого і нескінченного. Забезпечити цілісність своєї діяльності в цій ситуації (ситуація свого самого фундаментального протиріччя) вона може лише через всю систему цінностей.

Зв'язок людини з нескінченим поряд із естетичним освоєнням світу здійснюється, на нашу думку, через релігійні переживання, яке орієнтується на цінність святого.

Таким чином елементами системи духовних орієнтацій являються і релігійні орієнтації. Основу релігійних орієнтацій складають релігійні цінності. Очевидною цінністю є ідея толерантності, яка розуміється і як релігійна толерантність і як її більш сильна форма - вільне визнання іншого, його інако-

вості, заснована на гідності і свободі кожної людської особистості і у відношенні до суспільних, політичних, культурних переконань. Релігійна толерантність (свобода релігії), до її позиції причетний той, вважає О.Хеорорх, "хто признає самовизначення (право на життя, прагнення до розвитку і свободу) інакомислячого". Критерієм "границі толерантності може служити вимога не дозволити обмеження своєї свободи, якщо вона не обмежує свободу других"¹.

Релігія суть сфера буття особистості, вона живе самоутвердженням особистості у вічності. Релігія є, перш за все, певного роду життя і це життя для віруючої людини є цінність. "Воно не є ні світогляд хоч би цей світогляд був максимально релігійним і містичним, на мораль, хоч би це була сама висока і причому сама релігійна мораль, ні почуття і естетика, хача б ці почуття були самим палким і естетика ця була б повністю містичною. Релігія є здійсненість світогляду, речова субстанціональність моралі, реальна утвердженість почуття", вважає О.Ф.Лосев².

Детальний аналіз релігійних цінностей виходить за рамки дослідження. Коротко відмітимо лише те, що в релігійній філософії "всеєдності" В.С.Соловйова дані цінності - це сором, милосердя, благоговіння перед добром і вища цінність вільне творче становлення боголюдства, втілення образу Бога в

¹Див.: Хеорорх О. Плюрализм и толерантность: к легитимности в современном мире //Филос.науки. - 1991. - N12. - С. 26-27.

²Див.: Лосев А.Ф. Философия, мифология, культура. -М.: Политиздат, 1991. - С.92, 116.

світ через людину. Т.Тейяр де Шарден розвиток життя в Бозі бачить через цінності появи Божественного середовища, дівственну чистоту, віру, вірність, єдність святого і любов, тьму зовнішню і загиблі душі¹.

Дослідники-атеїсти аналізуючі цінності релігійного читання бачать їх неоднаковими, по-різному. Наприклад, В.І.Ксенофонов до релігійних цінностей відносить свободу, віру, сумнів, покаєння, самоочищення².

Цінностями релігії являються обряди і таїнства. Обряд, по своїй суті, є релігійна поведінка, але поведінка незрозуміла, ненормована законом і моральними нормами.

Сутнісною характеристикою релігії є таїнства. Вони являються формою субстанціонального утвердження релігійної особистості як такої у вічності. Таїнство можливе лише тому, що існує церква. Церква ж у християнстві є Тіло Христове. Христос же є Боголюдина, тобто єдина і одна субстанція Бога як субстанції і людини як субстанції. Церква є цінність для віруючої особистості. Але необхідно пам'ятати, що церква має двоє різних змістів. Перший, вже відмічений нами, як духовна реальність, яка продовжується в історії життя Христа і її джерелом є откровення, дія Бога на людину і світ". Другий зміст - церква є також і соціальний феномен, соціальний інститут. Як соціальний інститут вона зв'язана із соціальним середовищем. Це середовище грішне, здатне до падіння. Закінчуючи наші роз-

¹Тейяр де Шарден. Божественная среда //Глобальные проблемы и общественные ценности. -М.: Прогресс, 1990. -С.106-146.

²Ксенофонов В.И. Древность как экзистенциальная проблема //Филос. науки. - 1991. - N12. - С.49-51.

думи про релігійні цінності, необхідно відмітити, що вчення Д.С.Хомякова про церкву, тобто вчення про соборність і свободу не повинно представляти повною утопією, поскільки воно перестав чисто релігійний зміст, наповнює вірою і того, хто розділяє релігійні погляди і так, які їх заперечують, вірою в толерантність громадянина, у можливість створення толерантного суспільства і держави.

Зараз наше суспільство переживає глибоку кризу у всіх сферах життя. У своїй основі криза людської сутності - це морально-духовна криза.

Відчуття того, що людство вступило в пограничну ситуація свого буття, є екзистенціальним. Особистість цього відчуття полягає в тому, що воно породжує не релігійно-фанатичне уявлення про кінець світу, а картину реального апокаліпсису, який здійснившись, буде виключно творінням рук самої людини, внаслідок остаточної втрати її творчих морально-духовних орієнтирів.

Чи не цим у значній мірі пояснюється всезростаючий інтерес молоді до релігійного світогляду, ядром якого є вчення про моральну сутність людини, піднесену до надприродного. У цьому інтересі до релігійного світогляду висловлено і усвідомлення духовної кризи, і прагнення вийти з неї шляхом звернення до загальнолюдського.

Реальність духовного життя така, що цей світоглядний пошук може здійснюватись тільки за умов світоглядного плюралізму. Отже, він може бути продуктивний лише в межах діалогу світоглядів.

Особливість останнього полягає не у виробленні прийнятої для всіх світоглядної істини і не в примиренні світоглядних

позицій, а в подоланні, тобто причетності до світоглядного досвіду іншого, що сприяє поглибленню духовного досвіду.

У такий спосіб світоглядний діалог не тільки усуває плюралізму світоглядів, але оберігає його як корелят якоїсь спільної філософської істини, тобто істини, що виявляє себе в різноманітності існуючих у діалозі світоглядних концепцій.)

(Світоглядний діалог є споконвічною умовою духовної свободи людини, духовної творчості індивіда, і отже, духовного самовдосконалення особи, яке виражається, перш за все, у прозорині біологічної основи свого морального життя.)

Останнім часом значний порив до духовної віри наростає в Україні і серед молоді. Це зумовлено цілим рядом причин, зокрема:

По-перше, релігія завжди посідала значне місце в житті українського народу, про що свідчить і її теперішнє інтенсивне відродження та провідна роль в духовних процесах, що відбуваються в нашому суспільстві.

По-друге, релігійність - риса психології особистості та соціальної групи, безпосередньо пов'язана з їх характером. А в характері молоді людини нерозривно переплітаються моральні оцінки з позицій "добро-зло", естетичні - з точки зору "прекрасне-огидне", емоційні "подобається-не подобається", "любє-не любє" та волі, яка спонукає на подолання внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до поставленої мети.

По-третє, християнська релігія є в самій своїй основі духовною, оскільки її ідейно-емоційний центр становить любов - найвищий злет людського духу.

По-четверте, християнська любов - найвищий порив духовності, оскільки в ній людина цілком підноситься над трагізмом

свого існування, підпорядковуючи скуючі дух сили найвищої цінності - життю в усіх його проявах для блага людини.

По-п'яте, молоді люди з новою силою відчули трагізм своєї несвободи, перед згубними силами, які калічать людські душі і тіла, природу. Це стимулює у них світовідчуття безпорадності, незахищеності, безглуздості, абсурдності людського існування. І тому все більше молоді приходять до висновку, що основа порятунку України в тому, на чому міцно стоїть культура Заходу: в одуховленні людської душі загальнолюдськими цінностями, стрижнем яких є любов в її християнському трумаченні.

Сьогодні для значної кількості молодих громадян України, різних молодіжних організацій ставлення до питань віри грає помітну роль в їхньому самовизначенні.

Так, зокрема, Союз українського студентства докладав чимало зусиль для пропаганди релігійних цінностей у молодіжному середовищі. Він вимагав надати можливості для діяльності релігійних громад у вузах, розглядаючи це як необхідний елемент більш широкої програми національно-релігійного просвітництва студентської молоді.

Особливо слід відзначити, що в Україні починаючи з 1990 р. діють дві республіканські молодіжні організації суттєво релігійної орієнтації. Це Комітет Української католицької молоді (КУКМ) та організація "Українська молодь Христові" (УМХ). Їх поява є своєрідним відзеркаллям тенденції, що вказує на активізацію релігійного молодіжного середовища та його прагнення до формалізації молодіжного руху з релігійною ознакою.

Їх робота будується на засадах католицької віри і моралі українських християнських і національних традицій та взагалі в злагоді з ідейно-духовними, культурними і національними вар-

тостями країв їх осідку.

УМХ націлена на підтримку ідеї екуменізму та проведення заходів "... для зближення і релігійної єдності українського народу і з'єднання українських церков".

Однак останнім часом появляються і інші молодіжні релігійні організації. Деякі з них не можуть не хвилювати нас. Багато молоді попало під вплив так званого "Білого братства". Із послідуочими трагічними наслідками.

Відчувається значний вплив східних релігій на формування релігійних орієнтацій молоді. Як показують соціологічні дослідження зростає інтерес нашої молоді до віровчень кришнаїтів, дзень-буддизму та ін. Тому з часом слід чекати появи значної кількості молодіжних формувань релігійної орієнтації, до складу яких входитимуть віруючі інших церков. Реальність такої перспективи розвитку релігійного молодіжного руху здається неминучою, особливо з урахуванням міжцерковної конкуренції за сфери впливу.

Отже, в суспільстві склалася важка соціально-психологічна атмосфера і духовні орієнтації молоді ще більше викривають панування світоглядного хаосу. гострою є проблема протиріч духовного розвитку молоді. Існує нестабільний конгломерат з напівзруйнованого минулого та запозиченого, часто напіввипадкового, чужого досвіду. Молоде покоління відчуває внутрішню спустошеність, розгубленість, непевність, духовну порожнечу, моральну індиференціальність, неповноцінність.

Однак, незважаючи на світоглядно-моральну дискомфортність, економічну невлаштованість та політичну нестабільність, молодь веде пошук нових духовних доміант. За нашими дослідженнями, цей пошук йде значно інтенсивніше, ніж в

епоху так званого суспільного застою і в період перебудови.

З вирішенням яких же конкретних проблем молодь пов'язує сьогодні сенс свого життя в суперечливому муспільстві. На передній план в еспектаціях молоді виходять такі завдання:

- пошуки оптимальних шляхів гуманізації внутрішньої та зовнішньої державної політики як ефективного засобу задоволення матеріальних та духовних потреб молоді;
- створення можливостей щодо працевлаштування (організація молодіжної біржі праці), тобто забезпечення законного права на працю;
- матеріальна допомога молодим сім'ям;
- включення молодих інвалідів в повноцінне життя, їх соціальна реабілітація;
- стимулювання ініціативних молодіжних підприємств і добровільних установ;
- психолого-педагогічна і юридична допомога;
- профілактика молодіжної злочинності;
- створення якісно нової системи розвитку й використання інтелектуального потенціалу суспільства і особистості, збереження та оновлення культурного рівня, формування наукової і культурної еліти;
- вивчення цілісної картини майбутнього у свідомості молоді, яка знаходиться в ситуації вибору професії, розкриття особистості взаємозв'язку професійної і життєвої перспективи;
- більш активний показ через засоби масової інформації позитивного досвіду;
- впровадження в соціальну практику ефективних механізмів відродження внутрішнього зв'язку духовності з їх глибинним джерелом - культурно-історичною традицією;

- формуванням суспільного ідеалу, визначення основних ціннісних пріоритетів суспільного буття;

- впровадження тенденції духовного розвитку молоді через усвідомлення і прийняття загальнолюдських цінностей не на словах, а на ділі.

Розв'язання власне молодіжних проблем неможливе без розв'язання проблем в'сього суспільства. Однак, від того, які соціокультурні орієнтації будуть сформовані у молоді сьогодні, залежить майбутнє нашої держави. Тому і наступний розділ нашого дослідження і присвячений саме розгляду основних духовних тенденцій молоді та особливостей формування її соціокультурних орієнтацій

Розділ III. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЇЇ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.

Яким є сьогоднішній стан і соціальне самопочуття молодих, чи готові вони прийняти на себе відповідальність за долю України, власного і наступних поколінь? Наскільки внутрішній світ молоді є співзвучним і адекватним сьогоденню і в якій мірі духовні орієнтири її свідомості втілюються у реальну поведінку юнаків і дівчат, їхню громадську позицію? Які особливості формування соціокультурних орієнтацій молоді в сучасному суспільстві? Саме всі ці питання і лягли в основу даного розділу нашого дисертаційного дослідження.

Однак, перш ніж розглянемо проблеми формування соціокультурних орієнтацій у молоді в сучасних умовах, варто звернутися і більш детально розглянути саму категорію "молодь".

Однією із найпомітніших рис у молодіжному науковознавстві була майже повна відсутність спеціальних наукових розробок про тенденції духовного розвитку молоді. Ті ж лічені публікації, які взагалі торкалися сфери молодіжної свідомості, акцентували увагу насамперед на її емоційному боці, тоді як теоретичний зріс свідомості фактично не досліджувався, так само, як і взаємодія різних рівнів духовного життя.

В досить занедбаному, розризленому стані перебував і категоріальний апарат, внаслідок чого звичайним явищем була і залишається плутанина у питаннях молодіжної культури, моралі, свідомості, її структурних елементів. Справжнє розуміння діяльнісного підходу трансформувалося у надання переваг вивченню перш за все поведінкових характеристик молоді, вченими лише у поодиноких випадках співставлялися ціннісні орієнтації

і мотиви діяльності з реальною поведінкою її носіїв.

Розробка актуальних проблем молоді залежала від загального ставлення до цієї категорії населення. Суспільство звикло відноситись до молоді як до об'єкта соціального діяння своїх виховних та ідеолого-пропагандистських інститутів, застосовуючи по відношенню до неї так званий залишковий принцип. Хоч молодь є і завжди буде найперспективнішою частиною суспільства. А значить, розвиток українського суспільства значною мірою обумовлений ставленням до молодого покоління, розумінням його проблем, інтересів, запитів, потреб, вмінням зробити крок назустріч.

Аналізуючи літературу, присвячену дослідженню молодіжної проблематики, можна виділити декілька наукових шкіл та напрямів. Зокрема, вступу молоді у життя, її самовизначення досить детально аналізували естонські вчені¹. Так, в книзі М.Титми та Е.Саара "Молоде покоління" - М.1986., ґрунтовно аналізуються процеси інтеграції молоді у суспільну цілісність. Її автори на підставі різного рівня освіти молоді виділяють декілька соціальних груп:

- молодь, що у соціальному відношенні досягла більше ніж її батьки, але не обіймає посад, що вимагають вищої освіти;
- молодь, що досягла більш високого соціального становища ніж батьки, так як вчиться у вузі;
- молодь, що обмежилася середньою освітою, залишаючись на тому ж соціальному рівні, що і її батьки;
- молодь, яка відтворює соціальний рівень своїх батьків спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою;

¹ Див.: Титма М.Х., Саар Э.А. Молодое поколение.- М., 1986.

- вихідці з сімей спеціалістів, що стали робітниками, колгоспниками чи службовцями.

За даними проведених згаданими авторами досліджень до першої групи відносяться 23% молоді, до другої - 11%, до п'ятої - 8%¹.

Вище наведені дані, як і результати досліджень інших авторів дають підстави більш предметно прослідкувати не лише специфіку, особливості соціалізацію молодого людини, але й комплексно розглянути проблеми спадкоємності поколінь у цілому.

Феномен молоді, дає можливість досліджень шляхом виділення окремих аспектів формування особистості молодого людини.

Поняття "молодь" по-різному трактується в філософії, соціології, політології, педагогіці, психології і т.ін. Разом з тим, є й його певне узагальнення. Так, "Велика Радянська Енциклопедія" визначає молодь як "соціально-демографічну групу, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану і обумовлених соціально-психологічних якостей"².

Традиційно молодь розглядали головним чином як відновлення соціально-класової структури певного суспільства. Пізніше, у 70-80-і роки соціологія, як і деякі інші науки виявили досить помітну обмеженість у тому, що ними недооцінювались відносна

самостійність молоді, як соціально-демографічної групи. Її автономність у суспільстві, бажання самостійного розвитку та

¹ Там же. - С. 217-218.

² Див.: Большая Советская Энциклопедия. - М., 1974. - Т.16.

діяльності.

Останнє, однак, не дає підстав до константації абсолютно-го "застою" молодіжної проблематики. Вона розвивалась, як розвивався й предмет досліджень - молодь. Свідченням цього є досить високий рівень освіти, професійної підготовки тих, хто зростав у ті роки, входив у життя. Та головне, що молоді люди достатньо критично, ніж їх попередники (старше покоління), ставилися до всього досягнутого у будівництві соціалізму, не приймали застійних явищ в економіці, соціальному, духовному житті. Як свідчать матеріали перепису населення (1989) в СРСР на 1000 чоловік віком з 16 до 29 років припадало; з вищою освітою - 77 чол., незакінченою вищою освітою - 77 чол., незакінченою вищою і середньою - 244 чол., середньою загальною - 496 чол., неповною середньою - 170 чол.¹

Як вже зазначалось, з приводу поняття "молодь" існує багато різноманітних суджень, точок зору і аргументів. Перш за все предметом суперечок є вікові межі молоді. ООН, ЮНЕСКО, як відомо, вважають молоддю юнаків та дівчат віком від 17 до 25 років. Соціологи деяких країн, як то США, період молодості визначають з 12 до 24 років. При цьому у тих же США поділяють молодь на "юнацтво" (12-18 років) і "молодих дорослих" (18-24 роки).²

У багатьох монографіях вчені доводять, що у 70-80-і роки завдяки акселерації, вікові межі молоді суттєво розширилися й нині знаходяться : нижня - між 14 і 16 роками, верхня - між 25

¹Див.: Молодежь СССР: Статист. сборник.- М., 1990.- С.85.

²Див.: Барзгова Е.С. Идеологическое воспитание молодежи в США.- Свердловск, 1989. - С. 15.

і 30 роками, а у окремих країнах і до 35 років. У колишньому СРСР, вікові межі, в основному, були визначені від 14 до 29 років.

Межі молодіжного віку обумовлені особливостями підготовки і вступу молоді у продуктивне життя і, об'єктивно (на ґрунті цього) фіксуються у відповідних нормативно-правових документах. ООН визначає також молодь не тільки як певну вікову групу населення, але як " період між закінченням дитинства і початком трудової діяльності"¹

Відзначимо й те, що такі відомі вчені як, наприклад, І.Кон, В.Боряз вважають, що вікові межі молодості (16-30 років). Прийняті в 60-70-і роки. вже не відображають реальних соціальних процесів. що відбуваються у суспільстві і тому верхню межу молодості піднімають до 35 років.

Поняття "молодь" значною мірою базується на врахуванні особливостей психологічного розвитку людині. За даними вчених приблизно з 14 років молода особа починає усвідомлювати свої соціальні зв'язки і своє місце у суспільстві. До 18 років практично закінчується формування основних психофізичних особливостей людини. а до 24 років закінчуються процеси росту у людському організмі і формується соціальний статус особи. що в умовах України. зокрема. пов'язано із отриманням до цього часу освіти. демобілізації з армії і набуттям фахових знань.

Радянське законодавство у минулому пов'язувало із згаданими психофізичними особливостями розвитку людини надання їй

¹Организация Объединенных Наций, Генеральная Ассамблея. Сороковая сессия. Положение молодежи в 80-х годах. Доклад Генерального Секретаря.- М., 1985. - С. 2.

повного права і дієздатності з 18 років. Конституція Української РСР згідно зі статтею 85 гарантувала молодим людям зокрема право обирати і бути обраними у органи народовладдя.

Неоднозначно, стосовно вікових меж, подавалася молодь і у різних збірниках, довідниках. Так, у найбільш повному статистичному збірнику "Молодь в СРСР," підготовленому в 1990 році, до молоді віднесені всі особи віком від 16 до 30 років¹.

В аналогічному збірнику, підготовленому в 1991 році в Українському науково-дослідному інституті проблем молоді (упорядники М. Головатий, О.Яременко), молодю вважаються громадяни вважаються до 29 років². Беремо до уваги і те, що молодіжний вік неоднозначний щодо соціальних ролей, специфіки діяльності людини. Окремі вчені розглядають тут основні періоди у житті молодої людини. До першого відносять так званий період пошуку, коли молода людина визначає, ким бути, якою бути, яку професію, спеціальність обрати, де реалізувати свій талант.

Другий період охоплює час, протягом якого молода людина інтегрується у суспільство. Йдеться про декілька перших років роботи юнаків та дівчат у будь-якій сфері - на виробництві, в науці, культурі, тощо.

Нарешті є період, коли розпочинається інтенсивна творча праця молодої людини, її соціалізація та становлення (вже здебільшого, обраний фах, набута освіта, професійні навички, створена сім'я, є власне житло).

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства, молодь характеризується не лише за віковими межами, але і

¹Молодежь в СССР. - М., 1990.

²Молодь України. Короткий статистичний довідник.- К., 1991.

місцем, котре вона займає у соціальній структурі суспільства, особливостями соціального становлення та розвитку.

Саме все це у поєднанні з одного боку: відрізняє молодь від інших вікових соціальних груп суспільства, а з іншого, - дає їй змогу об'єктивно займати цілком своєрідне місце і відігравати роль в усіх сферах життєдіяльності цього суспільства.

Тобто, стосовно молодого покоління можна вести мову як про первинні, так і вторинні його особливості. До первинних (або основних) відносяться фізіологічні, психологічні, вікові і соціальні характеристики. Що стосується вторинних (другорядних): то вони витікають з первинних і виявляються у залежності від виду громадсько-корисної діяльності, місця проживання, соціального статусу у суспільстві взагалі.

З огляду на вік, включення у соціально-економічні стосунки, вчені-юнологи поділяють молодь на окремі групи.

Нині до цього вдаються філософи, соціологи, політологи, практичні працівники у сфері молодіжної політики практично всюди.

Не втручаючись у глибоку полеміку з цього питання, відзначимо, що є точки зору стосовно розподілу молоді на окремі групи, які ми підтримуємо. Це, зокрема стосується В.Бовкуна, котрий сьогоднішню молодь наділяє на п'ять груп: підліткова - 14 - 15 років; передюнацька - 16-17 років; ранньоюнацька - 18-20 років; середньоюнацька - 21-25 років; старшоюнацька - 26-30 років¹.

Є, нехай і поодинокі, але цікаві спроби розробити типо-

¹Молодежь в СССР. - М., 1990.- С.97.

логію різних поколінь молоді. Так, Ю. Качанов та М. Шматко, здійснивши досить оригінальне дослідження прийшли до ось якого висновку: "Уголовних обрисах портрет нашого молодого сучасника такий: суворий, впертий, владний, стрімкий, більше інтуїтивний, ніж логічний, неформальний, відкритий для спілкування. А такі якості як терпимість, м'якість, доброзичливість, простота, податливість, нині, за оцінками самих молодих людей, залишаються незатребуваними"¹.

Роль і значення молоді у суспільстві Головатий М.Ф. обумовлює рядом наступних обставин:

1. Молодь є достатньо великою демографічною групою, (у окремих країнах, особливо Азії, Африки, Латинської Америки, до половини всього населення), що займає важливе місце в виробництві. Вона, по суті, єдине джерело поновлення трудових ресурсів.

2. Молодь є головним носієм великого інтелектуального та фізичного потенціалу свого народу. Вона має хороші здібності до праці, технічної і культурно-художньої творчості, до продуктивної діяльності у будь-якій сфері людського буття.

3. Молодь має досить велику соціальну і професійну перспективу. Вона спроможна скоріше інших соціальних груп оволодіти новими знаннями, професіями і спеціальностями, необхідними в умовах перебудови, перспективного розвитку еко-

¹Качанов Ю., Шматко Н. Молодежь и лидер: социально-психологический портрет. - М., 1990. - С. 10.

номіки своєї країни¹.

Вище наведені обставини можна підтвердити досить вагомими статистичними даними та практичними аргументами.

Так, на початку 1990 року у колишньому СРСР нараховувалося 62 мільйони людей віком до 30 років. При цьому кожен четвертий мешканець міста і кожний п'ятий села були молодими людьми. Всього громадяни віком до 30 років склали 43% працездатного населення².

Частка молоді віком від 16 до 30 років у колишньому СРСР на початок 1990 року складала 22% від усього населення. Приблизно такою вона була і в Україні. Разом з тим за останні десять років відбулося скорочення питомої ваги молоді у складі населення колишнього СРСР на 4,6 млн. чол. Водночас в Україні частка молоді лише з 1979 по 1989 рік зменшилася з 22 до 20%.³

Кількість молоді у віці 16-29 років нині складає в Україні 10,13 млн. чоловік. За останні десять років питома вага молоді щодо всього населення країни скоротилася з 22,2% до 19,7%.

Згідно з статистичними даними в Україні 49,8% молоді у віці 16-29 років - це жінки. Відокремлюючи жіночу молодь в особливо соціально-демографічну підгрупу, мають на увазі не тільки кількісні характеристики, але й якісні, обумовлені, перш за все тими соціальними ролями, що відіграє ця молодіжна підгрупа в суспільстві сьогодні і буде відігравати в майбутньому.

¹Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. - К., 1993. - С.

²Известия. - 1989, 16 дек.

³Социальный портрет молодежи. - М., 1990. - С.5.

ому. За десять останніх років питома вага молоді в Україні, як зазначалось, зменшилась. При цьому серед чоловіків - на 2,1%, а серед жінок - на 2,5% у порівнянні з цією ж віковою категорією в 1980 р. З десяти мільйонів 16-29 річних, 7,3 млн. - це міські жителі. Дуже гострою для України є ситуація у сфері сім'ї та шлюбу. Постійно погіршується добробут сім'ї, її дітородна та виховна функції, помітно зменшується народжуваність, зростає смертність. В результаті в 1992 р. населення зменшилось на 70 тис. чоловік, кількість померлих перевищила кількість народжених. Така тенденція спостерігається вже на протязі трьох років.

Ще більше показовим, стосовно ролі і значення молоді у народному господарстві, Так, за даними 1986 року, всього у народному господарстві колишнього СРСР було зайнято близько 40 мільйонів юнаків та дівчат. При цьому в окремих галузях господарства майже половину працюючих складали люди віком до 30 років, у сільському господарстві - 44%, у машинобудуванні - 40%, у легкій промисловості - 50%¹. Нині в Україні працююча молодь в цих галузях народного господарства становить близько 28%.

На терені наведеного вище, маємо ставити питання про молодь як суб'єкт і об'єкт суспільних перетворень. І тут ми стикаємося з реальним протиріччям, що мало місце зовсім недавно.

Так, наприклад, ЮНЕСКО з 1979 по 1989 роки було прийнято понад 100 документів, що стосуються проблем молоді. І у біль-

1 Королев А.А. Требовательное доверие: о партийном руководстве в коммунистическом воспитанием молодежи на современном этапе. - М., 1986. - С. 9.

шості з них підкреслювалося, що молоді люди самі, власною працею повинні реалізувати свої цілі, будувати свою долю. Тобто ЮНЕСКО проголошувала те, що у нашій країні практично не здійснювалося: молодіжна політика, молодіжні проблеми мають вирішуватися самими молодими людьми і за умов, коли справді цьому сприяє.

Аналогічні вимоги ми знаходимо і у багатьох рішеннях ООН. Скажімо, сесія Генеральної Асамблеї ООН, характеризуючи проблеми молоді звернула увагу на те, що " молоді люди відіграють подвійну, з першого погляду суперечливу роль: з одного боку, вони активно сприяють процесу соціальних змін, а з іншого, - стають його жертвами"¹

При цьому 40-ю сесією ООН наголошувалося, що у 80-і роки "головними проблемами, що впливали на молодь у всьому світі: є проблеми розвитку, сімейного життя, трудової діяльності і культури".²

У даному випадку проглядається проблема, що ще чекає глибоких досліджень: яким є механізм взаємодії поколінь і в чому є реальна потреба впливу старшого покоління на молодше. Спрощене раніше твердження про існування логічної спадкоємності поколінь нині просто не сприймається і не спрацьовує. Свідчення - реальна практика нашого буття.

Будемо об'єктивні, у минулому молодь у суспільстві цілком вито розглядалася як об'єкт впливу, відновлення не лише трудо-

¹Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Сороковая сессия. Положение молодежи в 80-х годах. Доклад Генерального секретаря. - М., 1985. - С. 4.

²Там же. - С. 5.

вих ресурсів, поколінь, але і заделегідь запрограмованих ідей і громадянської позиції у десятків тисяч юнаків та дівчат.

Другу малодосліджену групу проблем, виявив у свій час відомий психолог І.Кон. На його думку " сталосся так, що у ХХ столітті темпи зміни нової техніки стали випереджати темпи зміни нових поколінь, що суттєво позначилося на психології молоді, загострило її невідповідність до життя"¹, отже паралельно десятки років поспіль йшли і розвивалися два несумісних процеси. Старші покоління постійно втрачали своє право на виконання традиційної навчально-виховної функціїфункції ,а молодь у свою чергу, все більше втрачала власну самостійність у підготовці до життя.

Сучасна молодь більше, ніж раніше, відчуває себе як особлива група суспільства у межах так званої "молодіжної культури", однак вона все ж надто втрачає від недовіри до неї, від невирішених власних специфічних проблем. За вищенаведених обставин у середовищі самої молоді відбувається постійна, малодосліджена диференціація.

Так, В.Левічева у своїх працях виділяє три класи соціальних об'єктів: підліткові групи; самодіяльні об'єднання молоді різної спрямованості (групи охорони пам'яток історії і культури, "зелені", асоціації творчої молоді, групи відпочинку, спортивно-оздоровчі і миротворчі об'єднання, політичні клуби і т.п. А це означає, що всі ці умови нами повинні розглядатися у тісній єдності, взаємозалежності і, понад усе, без будь-якої ідеалізації. Наприклад відомо, що багато молодих людей стають

¹Молодежь в современном мире: проблемы и суждения //Вопросы философии. - 1990. - № 5 - С. 12-13.

економічно незалежними (мають можливість і здобувати засоби до існування самостійно) значно раніше 25 чи 28 років. Звичайно, це не виключає, що вони і навіть пізніше, мають можливість отримувати економічну допомогу від рідних та близьких

У зв'язку з цим нам здається, що межа молодості (30) обумовлена періодом закінчення навчання, отримання професії, тобто завершенням підготовки до продуктивної праці у народному господарстві,

Практично показує, що з часом вікові межі молоді доводиться переглядати і визначати з урахуванням нових соціально-економічних, політичних та інших умов формування та розвитку суспільства.

Кожне нове покоління - це нова спільність людей в певній мірі з новим світоглядом і цінностями, тобто із своєю субкультурою, яка завжди тримається на всій історично накопиченій людській культурі, навіть якщо ця молодь заперечує застарілий світогляд.

Сучасне розуміння молоді склалось в середині ХХ століття, коли зросли вимоги до культури та освітнього рівня тих, хто бере участь у науково насиченому виробничому процесі. Це була перша - функціональна + причина актуалізації молоді як великої соціально-демографічної групи. Друга причина - демографічна - кількісний ріст молоді, вона також зв'язана із науково-технічним прогресом. Досягнення медицини - різке зменшення дитячої смертності і хвороб, збільшення тривалості життя на землі за сто років в середньому 2 - 2,5 рази, а також успіхи сільськогосподарського виробництва привели, з одної сторони до абсолютного росту молодого населення Землі: 1935 році молодь від 15 до 24 років склала 940 млн. людей, а до 2025 року

ця цифра по даним ООН складе 1 млрд.500 млн.чоловік; а з другої сторони - до збільшення відносної долі в структурі населення, де молодь даного віку складала на 1985 р. 75% всього населення планети¹.

Значна частина молоді характеризується недостатньою включеністю в суспільне виробництво (вона ще немає стійкого суспільно-професійного місця в системі суспільного виробництва і відношення до засобів виробництва) і, відповідно, отримує мінімум долі продукту суспільного виробництва. Особливістю молодих є максималізм інтересів і запитів, який вони не можуть задовільнити в силу об'єктивних причин, які склалися. Ця загальна соціальна проблема для молоді всього світу, яка має свої специфічні особливості в різних країнах.

Світ в цілому виявився не готовий до появи такої нової соціально-демографічної групи із своїми особливостями і специфікою. Старше покоління дивилось на молодь частіше всього як на об'єкт соціально-історичної дії (впливу). Першими зіткнулись із проблемою молоді високорозвинуті країни Заходу, а капіталізмом молодіжного вибуху і, відповідно появи різних неформальних груп, і перш за все рокерів (тобто в оригінальному змісті - прихильників року), стала агресія США у В'єтнамі. В свою чергу, це викликало так звану "молодіжну революцію 1968 року", яка особливо захопила студентські групи населення США і Франції. Появились різні неформальні молодіжні групи, серед яких були такі достатньо організовані як "Рух нових лівих" і "чорні лангути" в США і просто "рокери" тобто молодь, яка вибрала своєю ідеологією оригінального року, який спочатку мав

¹Курьер ЮНЕСКО. - 1985. - июль. - С. 3, 11.

яскраву соціальну направленість проти несправедливості і жорстокості капіталістичного світу.

Звичайно, і до рокерів існували такі неформальні групи молоді, як "тедді-бойз" в Англії в кінці 40-50-і роки, які першими виділили себе із загальної маси (протиставивши себе загальній масі). Потім - поява і почасти паралельне існування таких груп, як "битники" і "санфлауери", "хиппери", "хіппі" і "йінші", "люди" (які стали прообразом наших рокерів) до сучасних панків і "риків", "бритоголових" і неонацистів, "екологічних" і "зелених" і багаточисленний ряд других більш організованих і тих які більш вписуються в соціальну систему суспільства молодіжних груп і формувань.

Великий вплив на розвиток молодіжних груп і напрямків здійснив крах "молодіжного бунту", нереальність їх спроб позитивної зміни існуючого світу.

Неформальні об'єднання молоді: Це перш за все народження урбанізованого способу життя сучасної епохи науково-технічного прогресу. Міста протягом всієї історії були аккумуляторами людської культури. Саме в містах з часу їх появи проходив і здійснювався основний хід історії. В сучасних містах існує достатньо розвинута інфраструктура молодіжної дозвільно-культурної сфери, який включає в себе:

- 1) добре розвинуті засоби масової комунікації
- 2) культурні установи і організації;
- 3) наявність і можливість придбання і використання предметів матеріальної культури (наприклад, відеомагнітофони і касети до них).

Саме тому в містах існує достатньо широкий діапазон вибору захоплень і видів дозвільної діяльності і, відповідно тіль-

ки в містах існують реальні об'єктивні умови для появи і існування НОМів. Ці умови урбанізації в силу своєї специфіки в основному універсальні як для нашої країни так і для інших країн. Тому, наприклад, якщо нині з'являються звучні неформальні групи в малих містах і в сільській місцевості, то вони перш за все формуються згідно ефекту наслідування і мають не лише неформальну суть, але й форму.

Справа в тому, що урбанізація несе ряд явищ, необхідних для існування Номів, серед них:

1) девальвація молоді в умовах великої кількості і відповідно- зняття соціально-морального контролю, завжди існуючого при малих популяціях населення;

2) реальна можливість горизонтальної соціальної мобільності, зв'язана з більш широким вибором професійного навчання і місць роботи, і відповідно - більш велика можливість соціально-класової інтеграції;

3) як вже говорилося вище, широко розвинута в порівнянні із сільською місцевістю дозвільно-культурна інфраструктура і набагато ширша можливість вибору і задоволення інтересів і захоплень, а також своїх запитів.

Поява НОМів - процес закономірний і об'єктивний. З подальшим розвитком демократії в країні в цілому, і в молодіжному середовищі, зокрема, очевидно, з'являться нові по змісту неформальні (чи самодіяльні) групи молоді.

На погляд соціолога, як це не здається парадоксальним, саме в НОМах стала збиратись найбільш соціально активна частина молоді, чия енергія не мала можливостей для загально значимої реалізації в економічній і політичній сферах. Звичайно, що негативні явища в молодіжному середовищі відобразились і в НО-

Мах. Виходячи з цього, по напрямках суспільної, в тому числі соціально-політичної поділ неформальних політичних груп далеко не завжди має чітку залежність від захопленської направленості груп, так як майже в кожному із напрямків НОМів є свої групування, свої "ліві" і "праворадикали".

До об'єктивних причин, які викликали різке підвищення активності молодих, можна віднести такі універсальні для високо-розвинених індустріальних країн причини, як:

- продовження процесу росту абсолютного числа молодих людей в нашій країні і відповідно- збільшення данної соціально-демографічної групи із всіма витікаючими наслідками;

- прискорення науково-технічного прогресу і зв'язок із ним збільшення вільного часу.

- широкий вибір в зв'язку НТП форм, видів і способів дозвільної діяльності і захоплень в т.ч. в актуальних для існування і розвитку Номів, поява нових по змісту групи;

- доступність багатьох форм, видів і способів дозвільної діяльності.

Всі групи, які появилися останнім часом можна умовно об'єднати по ряду певних ознак і перш за все по зовнішнім - одязі і стилю поведінки, а також в залежності від інтересів і напрямів діяльності. Очевидно, саме таким шляхом появився термін "неформальні об'єднання молоді". Що ж за собою представляють Номі,

Основа їх об'єднання - направленість видів діяльності, яка вказує на круг інтересів, ціннісних орієнтацій, потреб, і в дальшому змісті - на стиль і спосіб життя.

Допоможе у визначенні цієї направленості може різний зовнішній вигляд різних груп, який починаючи з англійських

підлітків :50-х років "тедді-бойз", виконував дві слідуючі функції: 1. підкреслював молодіжний вік володаря даного одягу з певним стилем поведінки, виділяючи молодіжну групу в цілому від дорослого населення;

2. різниця стилів одягу і поведінки в самому молодіжному середовищі вказує на певну вікову приналежність даної молодої людини, розділяючи одну молодіжну групу від другої.

Тобто одяг і стиль поведінки в комплексі являються необхідною умовою існування і елементом системи Номів, візуальним показником певних груп молоді, допомагаючи молодим орієнтуватися у власному середовищі.

По направленості їх інтересів і, відповідно, по видах діяльності неформальні групи молоді можна було б розділити умовно по слідуючих напрямках:

1. Зв'язані із захопленням сучасною молодіжною музикою;
2. Захопленні технікою;
3. Спрямовані до правопорядкової діяльності;
4. Групи: які активно займаються певними видами спорту;
5. Навколоспортивні групи;
6. Філософсько-містичні групи.
7. Захисники навколишнього середовища.

Даний поділ у певній мірі умовний, так як молодіжною музикою захоплюються буквально всі ці об'єднання, а ряд із них як наприклад спортивні і правопорядкові групи, почасти пересікаються у своїх видах діяльності.

Власне духовність, як форма прояву морального потенціалу людини, спрямованого на доброзичливість, співучасть та безкорисливість, здатна врятувати суспільство і особу від вандалізму, агресивності та жорстокості. З допомогою духовних

цінностей можна перебороти найбільш гострі форми соціального відчуження і правового нігілізму, що з особливою силою проявляється на сучасному етапі в свідомості і поведінці молоді.

Специфіка сучасних процесів в духовному житті переважної частини молоді характеризується збідненням духовного світу, спадом моральності, захопленням містикою та різноманітними релігійними пошуками. Свого роду духовним наркотиком стає розповсюдження "масової культури", далекої по своїй формі і змісту від української національної культури.

На жаль, не вся молодь приймає активну участь в національному і духовному відродженні України. Значна кількість молодих людей, не одержавши, можливості для самореалізації в громадсько-політичній діяльності, замкнулася на своєму особистому житті. Домінантним видом життєдіяльності стає рекреативний тип дозвілля та споживацтво. В умовах гострої економічної кризи та тотального дефіциту духовні цінності молоді поступаються фетишизації предметів споживання: речі стають символом та метою існування. При цьому, надмірний ріст споживацьких прагнень породжується втратою молодою людиною своєї індивідуальності, яка, на великий жаль, компенсується створенням речової, фіктивної індивідуальності.

В період становлення ринкових структур та відносин не можна допустити духовного зубожіння молоді і її соціального відчуження, з гострими формами якого пов'язане поширення серед молодих людей відхилення поведінки. Зокрема, небезпечної актуальності набули наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, проституція.

Як відомо, ці симптоми гострого соціального захворювання лише кримінальними та адміністративними заходами не вирішують-

ся. Тільки загальне оздоровлення суспільства, духовне і національне відродження та усунення соціально-економічних коренів цих проблем відкриває можливість успішного подолання різних видів девіантної поведінки молоді. Особливої уваги заслуговують так звані неформали, певна категорія молоді, що має свої суттєво інші, ніж загальноприйняті інтереси, цінності, норми. В них свої авторитети, свої теорії, догми, своя література (проза, поезія, драматургія), публіцистика, мораль, уявлення про життя і смерть, свій світогляд. У них все своє: і музика, і форма одягу, і жаргони, і умовні знаки. Загальноприйняті форми дозвілля, такі як молодіжні кафе, клуби по інтересах, дискотеки, курси пошиття одягу, не говорячи про театри, філармонії, палаци культури, - їх не цікавлять. В них своя очоблива, мала культура, що відрізняється від культури великого суспільства. Вчені назвали її молодіжною субкультурою.

Молодіжна субкультура не є явищем негативним і не може розглядатись у якості показника суспільної кризи. Вона формується на певному етапі розвитку суспільства, на певному рівні ускладнення і диференціації громадського життя і соціальної культури. Існують істотні відмінності молодіжної субкультури від суспільної культури, духовних суспільноприйнятих цінностей. Зокрема, життєві блага, які суспільство пропонує своїм членам, освіта, кар'єра, успіх, визнання - відстають у неформалів негативну, або іронічну оцінку. При цьому стимули до участі в загальноприйнятих видах діяльності та дотримання норм поведінки безмежно слабшають. Багато традиційних культурних та духовних цінностей відкидається на задній план. Це не просто субкультура - це контркультура.

Молодіжна субкультура - поняття, яке широко використо-

вугється в західній соціології не один десяток років. Про конт-культуру теж говорять давно, ще з часів перших хіппі та в'єтнамської війни, тобто з першої половини ,60-х років. У нас щими проняттями користувались вкрай рідко, якщо не рахувати робіт по критиці буржуазних теорій. Мабуть і проблем, які є в "них". Друга - молодіжна субкультура у нас виникала із значним відставанням, лише з початку 80-х років можна з впевненістю стверджувати, що вона дійсно існує.

Очевидно в сучасному світі розвиваються тенденції, загальні для всіх соціальних систем, якими б різними вони не були. Ці тенденції просліджуються в духовних цінностях, в освіті, сім'ї, у вільному часі та ін. Відноситься це і до молоді з девіантною поведінкою та маргінальною свідомістю.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується як перехідний. За останній період відбуваються серйозні й в сфері людських цінностей. Соціокультурні орієнтири постійно, щосекундно спрямовують діяльність, поведінку людини. Яким же цінностям сучасна молодь віддає перевагу? Проілюструємо це конкретним дослідженням. Методом відбору карток з позначеними на них цінностями опитано 323 студенти другого-третього курсів Тернопільської академії народного господарства. При цьому виявлено таке розміщення цінностей за їх значенням для обстежених студентів: на першому місці в ієрархії цінностей знаходиться міцна дружна сім'я, на другому - стан здоров'я, на третьому - матеріальна забезпеченність. Потім по низхідній йдуть такі цінності: четверте місце - освіта, навчання; п'яте місце - улюблена професія; шосте місце - справжні друзі, їхні високі особисті якості; сьоме - виховання дітей; восьме - праця в хорошому колективі; дев'яте - повага оточуючих людей.

визнання в суспільстві; десяте - особиста незалежність; одинадцять - впевненість в майбутньому; дванадцять - турбота про стан здоров'я близьких; тринадцять - підвищення загальнокультурного рівня; чотирнадцять - турбота про щастя інших людей; п'ятнадцять - успіх в осіб протилежної статі; шістнадцять - бажання своєю працею бути корисним суспільству; сімнадцять - відпочинок, розваги, цікаве проведення дозвілля; вісімнадцять - збереження навколишнього середовища; дев'ятнадцять - творчість у вільний час; двадцять - особистий спокій; двадцять перше - боротьба з несправедливістю; двадцять друге - гарний одяг; двадцять третє - можливість стати керівником; двадцять четверте - досягнення слави; двадцять п'яте - турбота про щастя в потойбічному світі після смерті; двадцять шосте - суспільно-корисна робота.

Вивчення соціокультурних орієнтацій студентів дає можливість їх кореляції. В гармонійно розвиненої особи на першому місці, звичайно, знаходиться турбота про стан здоров'я, бо із зникненням здоров'я і самого життя всі цінності зникають. Ця цінність у студентів знаходиться на доугому місці, перше місце посідає сім'я. Цінність сім'ї у студентів другого курсу може бути поставлена і на більш віддалений період, коли з'явиться можливість взяти на себе виховання дітей, що потребує затрат як часу, так і матеріальних.

Соціокультурні орієнтації, які є маяками в океані життя не бувають постійними протягом життя. Тому надзвичайно актуальним є процес формування системи соціокультурних орієнтацій молоді. Формування системи соціокультурних орієнтацій є процесом становлення особистості певного соціального типу. Механізм формування соціокультурних орієнтацій як особистісного феноме-

ну включає в себе процес усвідомлення потреби в якій небудь діяльності, наприклад в суспільно-політичній, ціннісні уявлення виступають тим спільним утворенням в структурі особистості, яке характеризує її відношення до цінності суспільства, сукупності матеріальних і духовних благ. В системі своїх цінностей людина включає те, що вона "розпізнає" як життєво важливе. Нормативно-зрілі, чітко усвідомлені орієнтації роблять її поведінку свідомо і постійно організованою.

Таким чином, ціннісні орієнтації мають велике функціональне значення для визначення напрямлення діяльності. Соціальна направленість особи представляє собою інтегральне вираження оцінок по основним проблемам життя людини. Вона показує, до якої ступені індивід може усвідомити наслідки своєї діяльності.

/ На формування соціокультурних орієнтацій індивіда впливає сфера його діяльності, специфіка праці, професійна готовність, місце в суспільстві. Людина сприймає визначені соціальні ролі і виконує відповідні їм функції. При цьому відбувається перехід від зовнішнього об'єктивного, у внутрішньо суб'єктивне, суспільного в індивідуальне.

Особистість формується в діяльності та спілкуванні з іншими людьми. Саме в цьому процесі розкриваються і внутрішні, індивідуальні риси і ознаки особи. Вони характеризують її як неповторну, служать виявленням особливого в ній, визначають її відношення до даних видів діяльності. Суть особи, визначається її соціальними ознаками, які сформувались в процесі соціалізації. Людина стає особою на етапі своєї соціальної зрілості. А значить, ніяка сукупність соціальних ролей не ви- черпує суть особистості, її особливостей. Зрілі соціокультурні

орієнтації відображаєть з одної сторони, риси особистості певної соціальної приналежності, а з другої - її особливості, які виникають на основі особистого життєвого досвіду. Ціннісні уявлення є способом залучання особистості до участі в соціальному процесі, своєрідним засобом її соціалізації.

В більшості випадків особистість порівняно швидко знаходить свої основні актуальні соціокультурні орієнтації, хоч їх система може бути незавершеною. Коли цей процес з тих чи інших причин (соціальних чи суцубо індивідуальних) затується, то неможливим виявляється ні нормальне навчання, ні нормальна праця.

Нерівномірний розвиток різних складових духовного світу людини обумовлює внутрішні сумніви, коли особистість знає як потрібно діяти, але це йде в розріз з її соціокультурними орієнтаціями чи потребами. Нерідко виникає і така ситуація, коли людина розуміє, але не приймає для себе ту чи іншу норму: схвалює який-небудь принцип взагалі, але не для себе особисто, знає, але не керується цим знанням в своїх діях чи, що ще гірше пристосовуючись до обставин, чинить як потрібно, але внутрішньо відноситься до цього несхвально і байдуже. Поведінка набуває формального характеру і нерідко супроводжується внутрішнім негативізмом, нігілізмом чи цинізмом по відношенню до тих принципів і норм, у відповідності з якими організована діяльність і поведінка людей в суспільстві.

Статус особистості визначається тими соціальними якостями, які формуються в процесі соціалізації. Людина стає особистістю на етапі своєї соціальної зрілості, коли її сутнісні сили дозволяють їй не тільки спілкуватись з природою і соціальним середовищем, але і впливати на них.

Однак при всіх змінах особи, пов'язаних з накопиченням нею життєвого досвіду, широтою і глибиною її переживань, характером знань, навичків і вмінь, сформульованого світогляду, соціокультурної орієнтації додають особі якісну визначеність, стійкість, цільність. Ця стійка сукупність ціннісних орієнтацій, соціальна направленість особи в свою чергу, визначається відносно стійкою сукупністю суспільних відносин, в які вступає людина в процесі своєї життєдіяльності.

Система соціокультурних орієнтацій складається, розвивається і змінюється протягом всього життя людини, однак її головні змістовні характеристики формуються в юності.

Соціокультурні орієнтації особи, групи і суспільства не можуть бути тотожні.

В зв'язку з девальвацією моральних, естетичних ідеалів домінуюче положення в свідомості багатьох людей займають виключно матеріальні цінності. Прагнення до різних засобів задоволення, до наживи будь-яким шляхом. При відсутності стійких духовних інтересів, протиріч між тим, що людина має, і тим, що вона хотіла б мати, вирішується таким чином, що потреба в речах здобуває волю над людиною. Вона стає домінуючою в ієрархії потреб людини, визначає направленість її інтересів, устремлень. Установка на "річ, потребу", змінює моральні орієнтації особи з реальних цінностей на збагачення, придбання, такі матеріальні, і духовні цінності, і люди, і суспільство в цілому розглядаються як ніщо таке, що може бути утилітарно прагматично використано.

В процесі відношення до цінностей людина співвідносить і оцінює об'єкти і явища суспільного життя за нормами, які діють в нашому суспільстві. Від того, як вирішує людина ті чи інші

питання, буде залежати її відношення до об'єкту. В цьому вирішальну роль відіграють соціокультурні орієнтації особи. Ціннісний засіб освоєння світу виражає діяльну специфіку людини. Виробляючи систему ціннісних переваг, особа одержує суб'єктивну передумову, включається в соціальний процес, і при цьому є всі підстави вважати ціннісні орієнтації одними із основних елементів свідомої діяльності людини.)

Соціокультурна орієнтація - це область індивідуальної свідомості, яка розглядається в системі виборчого, ціленаправленого відношення до дійсності, як регулятора поведінки. Цінності виступють центральним елементом в структурі моральної свідомості людини і соціальної групи.

Головна функція соціокультурних орієнтацій - це регулювання поведінки, усвідомлення дій, які направлені на визначені цінності у відповідності з існуючою орієнтацією. Наприклад, потреба в автомобілі може усвідомлюватись і як потреба в засобі пересування, і як престиж. Подібних прикладів можна привести багато і всі вони будуть говорити про одне: різні потреби відбиваються через різні системи цінностей, можуть реалізуватись в одних і тих же діях¹.

Представляє безсумнівний інтерес розробка цих проблем Е.Фромом. Абсолютизуючи протиріччя між людиною і природою, він виводить із нього фундаментальні, вічні. Незмінні психічні потреби, які проявляються в "прагненні" людського "я". Вродженні психічні потреби людської природи виникають не тільки в якості активних рушійних сил людської історії, але і в якості мети, яка заключається у встановленні гармонії людини із при-

¹Среди ценностей // Советская культура. - 1990. - 7 июл.

родою і з другими людьми. Людська сутність, по Фромму, - це деяка задана тотальність внутрішніх потенцій, закладених в самій людській природі. Реалізація всіх цих потенцій складає на його думку, зміст окремої особистості, а також людської історії.

В книзі "Бути чи мати?" продуктивну орієнтацію характеру Фромм зв'язує із ціннісною установкою на буття, яка визначає і відповідний тип існування.

Для такого способу буття необхідними є незалежність, свобода і критичне мислення. Потреба в продуктивній орієнтації характеру коріниться в самій природі людини, її здібності (властивості) мати все, але нерідко людська природа подавляється установкою на оволодіння ринковою орієнтацією характеру.

Фромм аналізує конфлікти двох орієнтацій характеру в капіталістичному суспільстві - ринкового і продуктивного, протиріччя двох способів існування - облодіння і буття. Важливо, щоб людина усвідомила не тільки скриті в ній потреби своєї природи, але і спосіб їх задоволення. Фундаментальні дослідження природи людських потреб повинна здійснювати спеціальна гуманістична наука про людину. Вона ж повинна визначити, "які потреби є потребами нашого організму, а які - результатом культурного розвитку індивіда, які являються штучними, тобто нав'язаними індивіду виробництвом, які потреби "активізують" діяльність людини, а які роблять її насивною, які потреби обумовлені патологічною, а які - здоровою психікою"¹.

Суспільство, яке культивує орієнтацію на володіння, перешкоджає реалізації потреб людської природи і ствердження орієн-

¹Фромм Э. Иметь или быть? - М., 1986. - С. 199.

тації на буття, є патологічним, хворим і неизбежно породжує "шизоїдну", "невротичну", відчуженну від своєї суті особистість. Людина, все життя зосереджується на виробництві, продажі і споживанні товарів, сама перетворюється в товар. "Успіх залежить головним чином від того, наскільки вигідно вдається людям подати себе як "особистість", наскільки красива їх "упаковка", наскільки вони "життєрадісні", "здорові", "агресивні", "надійні", "честолюбиві"¹.

Перш ніж здійснити який-небудь вчинок, людина роздумує, підшукуючи найбільш доцільний вид поведінки, мовби будує "план" майбутньої діяльності, який включає в себе джерело (потребу), ціль і засоби задоволення. В цьому процесі вирішальну роль грають ціннісні орієнтації даної особистості, її уявлення про соціальну значимість оточуючих (навколишніх) явищ. В той же час орієнтація виступає в якості фільтра, який відбирає такі соціально-психологічні елементи (емоції, почуття, вольові прагнення людини), які відповідають їй. Ціннісні переваги можна використати для перетворення волі людини, її стійкості, сили, вибірковості. Під дією ціннісних орієнтацій змінюються і мотиви, причому цей вплив буде найбільш повним, якщо ціннісні орієнтації глибоко, творчо усвідомлені особистістю.

Під впливом соціокультурних орієнтацій змінюються і мотиви, причому цей вплив буде найбільш повним, якщо соціокультурні орієнтації виступають глибоко творчим усвідомленням особи.

Свою діяльність по створенню дійсності, людина планує згід-

¹Фромм Э. Иметь или быть? - М., 1986. - С. 179.

но з ціннісними уявленнями, які є стержнем її свідомості, ядром, всієї її духовної діяльності. В соціокультурних орієнтаціях немов би акумулюється весь життєвий досвід індивіда, і ті соціальні умови, які його оточують.

Це приходить через освоєння особою суспільного досвіду, процесі виховання, навчання, через вплив "мікросередовища" видів соціальної діяльності.

(Важливу роль в формуванні соціокультурних орієнтацій відіграють цінності групи, але все ж таки їх джерело - вся соціальна дійсність.

Визначаючи роль соціального середовища у формуванні особи, не можна заперечити і той факт, що одне і те ж саме середовище не здатне формувати людей з протилежними поглядами. Воно має важливе значення для розпізнання індивідуальної поведінки. Мікросередовищу притаманна спільність інтересів, наявність норм групової моральної поведінки, морально-психологічний клімат. Саме через нього людина вступає у взаємозв'язок з явищами матеріального життя, прилучається до всіх систем соціальних цінностей.

Соціальне середовище в свою чергу є частиною оточуючого середовища до якого входять активно діючий суб'єкт, сукупність всіх матеріальних і духовних факторів.

Таким чином, життєдіяльність кожної людини детермінується суспільним середовищем в цілому, сукупністю її власного оточення. Свідомість особи формується в залежності не тільки від матеріальних відношень в межах всього суспільства, але і від конкретної системи цінностей, традицій і правил, які існують в малій групі, як у визначеному стійкому соціальному утворенні. Суспільне середовище (макросередовище) впливає на людину, ві-

дображає через нього внутрішній світ і безпосереднє соціальне оточення (мікросередовище). Поведінка особи визначається діалектичною взаємодією трьох компонентів: соціальне середовище в цілому (загальне), мікросередовище (особливе) і внутрішній світ (одиничне). Взаємозв'язок взаганих рівнів виражає діалектику об'єктивних і суб'єктивних сторін детермінації поведінки людини, об'єктивною основою формування соціокультурних орієнтацій виступають соціальні, економічні, політичні і інші відношення, які панують в даному суспільстві.

Життєва позиція особи - це унікальна трансформація соціальних макро- і мікросередовищ, які активно впливають на соціальну поведінку особи. Формування особи практично здійснюється в багатьох соціальних групах. Соціокультурні орієнтації цих груп нерідко бувають не тільки різними, але і протилежними один одному. Якщо б індивід засвоював всі ці орієнтації, то його власні соціокультурні орієнтації представляли б хаотичний, несубординований набір різних, а часто і суперечливих один одному оцінок. В дійсності виявляється, що соціокультурні орієнтації особи не є хаотичною сукупністю різних уявлень і оцінок, а певним чином організованою системою. Всі цінності в цій системі знаходяться в співвідношенні субординації, у порядку своєї значимості. Сформована система соціокультурних орієнтацій особи прагне до самозбереження. Обмеженим при здійсненні вибору інформації, поступає в свідомість індивіда, він як фільтр, пропускає лише ту інформацію, яка не загрожує її зруйнуванню. Однак, це не означає, що система соціокультурних орієнтацій залишається незмінною. Вона розвивається, зберігає основні глибинні напрямки, зміна яких звичайно пов'язана з корінними змінами в житті людини.

Нерідко в результаті накопиченого життєвого досвіду цінність із центральної перетворюється в периферійну або змінює свою полярність, набуває негативного чи позитивного значення.

Таким чином, розвиток системи соціокультурних орієнтацій особи в кожний момент залежить від взаємодії цієї системи з системою соціокультурних орієнтацій соціального середовища.

Отже, соціокультурна орієнтація - одна із основних характеристик особи, що розглядається в її відношенні до суспільства, соціальної групи і до самої себе.

Її формування проходить двома основними шляхами: шляхом соціалізації, передачі соціального досвіду попередніх поколінь, його відбитком через призму соціальних груп і через власний соціальний досвід індивіда, формування власної індивідуальної системи цінностей. В результаті, в кожній особі формується соціально-типове, індивідуальне і специфічне. Соціокультурна орієнтація є тим складним утворенням, в якому знаходить відображення різні рівні взаємодії суспільного і індивідуального, різні форми внутрішнього і зовнішнього, міри усвідомлення особою оточуючого світу і свого "я".

Представляючи собою сукупність установок на конкретні соціальні цінності (наприклад, установка на працю, навчання, сім'ю і т.д.). Соціокультурні орієнтації впливають на визначення місця особи в суспільстві, обумовлюють поведінку людини, поскільки в своїй діяльності вона керується ієрархічною системою цінностей.

Таким чином, соціокультурна орієнтація є системою відношення особи до предметів і явищ оточуючої дійсності, яка виражає оціночну діяльність людини і залежить, як від соціального середовища, так і від внутрішньої структури особи.

Наявність стійких соціокультурних орієнтацій характеризує зрілість людини. Вони представляють собою структуру відношень особи до фактів дійсності, конкретних проявів відношень, які проникають у формі фіксуючих установок як елемент структури особи соціокультурні орієнтації - прояви не тільки загального, але і особливого в особі, яка характеризує індивідуальність. А саме на її основі складається визначена направленість активності індивіда, грапи в усіх видах діяльності.

Уявлення людини про цінності тих чи інших явищ і предметів дійсності формуються під впливом оточуючого соціального середовища. В процесі соціалізації особа засвоює цінності тих соці- альних груп, в яких здійснюється процес її становлення.

В цих умовах соціокультурні орієнтації соціального середовища, засвоєні індивідом стають основою його власних соціокультурних орієнтацій.

Соціокультурні орієнтації є феноменом індивідуальної свідомості. За своєю основою вони об'єктивні, по природі суб'єктивні. Це пов'язано з тим, що оточуюча людину дійсність впливає на неї не прямо, а опосередковано, відбиваючись у внутрішньому світі.

Ступінь свідомості, як і адекватність співвідношення суспільних цінностей і соціокультурних орієнтацій особи, може бути різною. В залежності від того, на скільки ця чи інша цінність стала внутрішньою потребою особи, її стійким інтересом, можна виділити три рівні:

1) цінності можуть бути засвоєні особою лише зовні. Цей рівень характеризує мінімальний збіг потреб і інтересів особи із суспільними інтересами. На основі ціннісної орієнтації цього рівня формується малостійка соціальна установка. В ре-

зультаті ціннісна орієнтація даного рівні може не перетворюватись в діяльність, а зберігатись лише як факт свідомості¹;

2) особа сприймає цінності емоційно, тобто не усвідомлює і не розуміє їх соціальної значимості;

3) цінності інтерпретовані на рівні знань. Особа сприймає їх як соціально значимі. Тут можна говорити про стійку соціальну установку. Однак, можливі випадки, коли ціннісні орієнтації на рівні знань не виконують регулятивної функції, тобто установка на діяльність відсутня. Це відбувається тому, що цінність набула значимості в силу зовнішніх умов;

4) цінності засвоєні на рівні переконань. На основі даного рівня орієнтації, формується стійка соціальна установка. В зв'язку з цим поведінка відповідає її соціокультурній орієнтації.

Особливою складністю відзначається процес формування духовних орієнтацій молоді. Духовний розвиток особи, збагачення її духовного світу можливі тільки в процесі духовно-практичного освоєння світу. Справжня духовність особи вимірюється не тим, якою мірою вона споживає продукцію духовного виробництва, або якою мірою предметом її життєвих прагнень є залучення до знання, науки, мистецтва.

Духовність є орієнтація життєдіяльності загалом і в часткових її аспектах на виробленні людською культурою ідеалів і цілей духовного освоєння реальності, сприйняття їх як смисложиттєвих цінностей.]

Духовність особи, відзначає Малахов, визначається тим, на

¹Крюков В.В. Философская интерпретация проблемы ценностей // Вечные философские проблемы. - 1991. - № 5. - С. 39-53.

скільки повний вияв дістає в мотивах її діяльності "надіндивідуальна культурна традиція, вироблені людством ціннісні уявлення про прекрасне, добре, справедливе, гідне. Сама опора на такі цінності дозволяє індивідові вносити в сприйняття власного існування деякий загальнозначущий "вимір" справжньої духовності"¹.

Смисложиттєві цінності аж ніяк не можна розділити як продукт довільного, суб'єктивно-ситуаційного вибору вищих цілей особистісного буття. Смисложиттєві духовні цінності можуть бути тільки результатом напруженої творчої духовної роботи багатьох поколінь, є відображенням глибинних закономірностей людського способу взаємодії із світом.

Духовні цінності є "абсолютними" тією мірою, якою вони становлять неперервну сторону історії, сталість людського роду, людську сутність, і "відносини" тією мірою, якою виражають об'єктивізацію сутнісних сил людини в конкретних історичних умовах².

Девальвація духовних цінностей, особливо гостро відбилась на молоді. Відсутність ідеалів, розчарування в можливості що-небудь змінити, невір'я в свої сили, нездатність знайти істинний зміст (смысл) життя - все це визначає свідомість багаточисленних груп молоді.

З результатів соціологічних досліджень помітно, що со-

¹Малахов В.А. Смысл жизни и нравственное отношение личности к миру .- М.: Мысль, 1988.

²Гимс Д. Культурное измерение человека. Создание ценностей и человеческий прогресс // Вопросы философии.- 1989.- N 3.- С. 72.

родні молодь стурбована, насамперед, своїми матеріальними проблемами.

Глибокі зміни в суспільному житті, зруйнування застиглих догм і стереотипів у сфері ідеології виявили цілий спектр молодіжних проблем, які до цього часу вважалися або зовсім не існуючими, або нетиповими для нашого способу життя. Вивчаючи проблеми молоді та керуючись одною із модифікацій концепції Маслоу, харківські науковці В.Бакиров та І.Рущенко, потреби молодої людини представили у вигляді п'ятирівневої ієрархії: перший рівень - вітальні (фізіологічні, біологічні) потреби; другий рівень - екзистенціальні потреби; третій рівень - соціальні потреби; четвертий рівень - престижні потреби; п'ятий рівень - духовні потреби¹. Підсумки проведеного дослідження говорять, що в молодіжній свідомості домінують повністю "дорослі" проблеми. Воно заперечило передбачення, про те, що перед молодими людьми в першу чергу стоять специфічні вікові проблеми; в умовах наростання кризи і збіднення населення суспільство, очевидно, характеризується одномірністю проблем. І так в очах харківської молоді найбільш гострими проблемами, які стоять перед нею є:

- екологія і здоров'я;
- фінансові проблеми;
- проблеми соціального захисту і безпеки;
- житлова проблема.

Як і передбачалось в пріоритетну групу ввійшли проблеми, які зв'язані з матеріально-фінансовим становищем. Реальною

Бакиров В.С., Рущенко И.П. Молодежь, потребности и возможности // Современное сообщество. - 1993. - № 2. - С.94-104.

проблемою залишається насилля в молодіжному середовищі. В цілому дослідження показало, що в молодіжній свідомості явно домінують цінності мікросоціуму, що і визначає зміст першочергових проблем і турбот. Очевидно, в цьому є своя закономірність: коли валиться "великий" соціум, люди інстинктивно стараються зміцнити свою сім'ю, зберегти вогнище стабільності. Економічна і соціально-політична ситуація в Україні має негативну динаміку - наростають кризові явища. Це в свою чергу загострює існуючі і народжує нові проблеми.

Є фактори, які негативно діють на молодь за умов індустріального суспільства. Чи то буде воно з ринковою економікою, чи з державною монополією, в ньому діють тенденції, які однаково негативно впливають на процес соціалізації особистості. Перша з них - заміна сільської культури міською. Її руйнівний вплив на сільську. В чому відмінність цих культур? На селі діють неписані закони - поголос, який страшніший будь-якого законодавчого акту чи поліцейських палиць. Дія колективів села - звичаї, ритуали, обряди - вони формували вплив громадськості на особистість.

На певному етапі культурного розвитку (в Україні особливо) коли виникає міська культура, - молодь прагне до міста. Чому? Бо немає диктату громадськості, батьків, сусідів. Тут кожен живе відособлено, незалежний у своїх особистих відносинах. Бо міська культура - більш "демократична".

Отже, відірвана від морального впливу громадськості села молода людина, опиняючись в місті, не маючи досвіду міського життя, часто потрапляє в ситуації, які призводять її до злочинної системи.

Позитивні тенденції сільської та міської культури бажано

розвивати, долаючи негативні, особливо стосовно умов формування особистості в дитячому, підлітковому, юнацькому віці.

Другий чинник виховання особистості в індустріальному суспільстві полягає в тому, щоб батьки були прикладом для молоді. Отже, на виховання має вплив співвідношення природнього і соціокультурного. "У нас є дві тенденції". Одна така: який вродився та вдався, такий і буде. Інша - все-таки хоч який би там був генетично, а виховання для того існує, щоб робити людей людьми¹.

Отже, як говорив німецький просвітник Гердер, людина народжується двічі: вперше - коли виходить з лона матері, вдруге - коли вона засвоює культуру. Через культуру вона стає особистістю.

Так молодь 90-х років бере активну участь у формуванні ціннісних орієнтацій нашого часу та в суспільному житті загалом. Хто, як не молодь, підтримала блакитно-жовтий прапор, декларацію про державний суверенітет, акт проголошення незалежності України. Потрібно, щоб сильна, економічно грамотна, азартно і національно свідома молодь в цій конкуренції відтиснула корумповану групу людей в українському бізнесі на другорядне місце, - підкреслював в одному із своїх виступів В.Яворівський².

Духовний світ особи формується в процесі засвоєння духовних цінностей культури. Однак, до його складу належить

¹Шинкарук В.І. Людина народжується двічі //Освіта.- 1993
18 червня.

²Яворівський В. Ми почали, а молодь завершить // Молодь України.- 1992, 12 грудня.

різного роду діяльність, наукові знання, юридичні норми, моральні і естетичні цінності. В сукупності вони складають цінність суспільної свідомості.

Для кожного виду соціальної і духовної діяльності і пов'язаною з нею групи цінностей, як критерія оцінки висувається певний узагальнений образ, зразок, стереотип, норма, ідеал, і тому подібні формальні чи неформальні регулятори життя.

Однак, поряд із проблемою формування, доречно розглянути ще один неменш важливий аспект. Мова йде про виховання підростаючого покоління, що є важливою проблемою і соціальним завданням для будь-якого суспільства. Тим більше не є винятком і наша держава з нестабільністю її соціальної структури, деформацією соціокультурних передумов формування і розвитку особистості.

Щоб уникнути помилкових теоретичних заключень і витікаючих із них практичних рекомендацій, необхідно чітко представити сутнісні характеристики понять "виховання" і "формування".

В літературі нерідко ототожнюються поняття "формування" і "виховання людини". На наш погляд, недивлячись на їх безсумнівний взаємозв'язок, вони виражають різні сфери людської діяльності і вимагають різних засобів здійснення.

Якщо виховання - це процес систематичного і ціленаправленого впливу на розвиток особистості, то формування свідомості процес засвоєння особистістю всіх факторів соціалізації людини, причому не систематичний і не ціленаправлений.]

Серед різноманітних філософських концепцій виховання за кордоном можна виділити слідуючі напрямки.

Консервативний напрямок: прагматизм і утилітаризм

(Дж. Д'юї, Т. Брамелльд, К. Роджерс, Э. Келлі). Вказані дослідники вважають, що інтелектуальні і моральні якості закладені в особистості і їх потрібно розвивати. Індивідуальний досвід визначає моральні норми і принципи - ті "інструменти", які особистість вибирає для досягнення успіху, який є головною метою життя.

Рационалістичний напрямок: "новий гуманізм" (П. Херст, Дж. Вільсон, Р. Пітпирс, Л. Кольберг, А. Харрис). На думку представників цього напрямку головною направленістю виховання є свобода, до якої можна прийти від гуманізму через справедливість. Основна умова досягнення свободи - раціоналізація соціальних відносин, а завдання виховання полягає у формуванні раціонально мислячого суб'єкта.

Ірраціоналістичний напрямок: "філософія життя" і "оптимістичний" екзистенціалізм О. Больнова (М. Грін, Дж. Кнеллуг, Е. Брейзак, У. Баррет). Основне кредо названих дослідників "людина є те, що вона сама із себе робить". Велика увага в даних концепціях звертається на внутрішні мотиви людської поведінки. В цьому проглядається виклик різним формам авторитарності у вихованні, який проявляється в маніпулюванні поведінкою особистості.

Особистість і індивідуальне буття - в центрі філософії екзистенціалізма і наділяє людську екзистенцію доброчинниками. Це привносить у виховання деяке соціальне аксіологічне забарвлення. Екзистенціалізм як філософія виховання орієнтований на загальнолюдські цінності, що має величезне значення у сучасних умовах боротьби за виживання людства.

Сцієнтично-технократичний напрямок: "технологія поведінки" Б.Ф. Скіннера і біхевіористська психологія. Людина -

істота, яка навчається, всі норми її поведінки формуються в процесі навчання. Звідси - раціоналістичний підхід до виховання, яке підпорядковане утилітарним цілям суспільства.

Поведінка людини похідна від соціального середовища, значить: "Ми не можемо собі дозволити бути вільними". Добре сформована цивілізація, по Скіннеру, - сукупність факторів підкріплення. Основні проблеми, з якими зіткнувся світ, можуть бути вирішені при умові покращеної поведінки "керуючого індивіда"¹

Виховання, в нашому розумінні, не має нічого спільного із маніпулюванням людьми і їх дресируванням, яку проповідують прибічники біхевіоризму. Можна послатись на "технологію поведінки" Б.Ф.Скіннера, який на відміну від старого біхевіоризму не заперечує самостійності внутрішнього світу людини, вважаючи, що поведінка людини залежить як від зовнішніх факторів, так і від його власних реакцій на ці фактори. Однак, рахуючи, що поскільки наслідки поведінки людини можна в якійсь мірі передбачити і тому проектувати, він зводить виховання до системи нагород, заохочувань і покарань, з допомогою яких слід привчати людей до потрібної суспільству поведінки, подібно до того, як мишку можна навчити смикати рачаг для подачі їжі, а голуба - натискати клавішу, щоб отримати кукурудзяні зерна.

Переносячи центр ваги на механізм підкріплення певної поведінки, Скіннер ставить людину по ту сторону свободи і гідності.

Важливим внутрішнім резервом вдосконалення, формування

¹Шварцман К.А. Философия и воспитание: критический анализ немарксистских концепций. - М., 1989. - С. 166-169.

особистості є самовиховання.

Філософія дає можливість познайомитися з етико-моральними нормами, які виробило людство і яких воно дотримується на протязі тисячоліть і які стали цивілізованими нормами поведінки у всьому світі.

Зокрема, грецькі філософи звертали велику увагу на молодь, будучи впевненими, що будівництво держави залежить від відповідного виховання молоді (Сократ, Демокріт). Становлення української держави вимагає такої ж уваги до молоді, бо без неї не може бути й мови про Україну як цивілізовану європейську державу.

Важливе значення мають засади виховання, проголошені еллінськими мислителями: "Виховання творить нову природу", "Примус у вихованні безуспішний, бо лише заганяє зло в укриття", "Самодисципліна - це підпорядкування себе законам, зверхності, й мудрішому", "Шляхетність людини є у доброму устрою її характеру, а хто має упорядкований характер, має упорядковане життя", тощо (Сократ, Демокріт).

Етичні погляди древньогрецьких мислителів на проблеми виховання та формування досить виразні і непересічні. Зокрема, варті наслідування ідеї про те, що для пізнання добра потрібно знати закони, яким підлягаємо і які відбиваються в дзеркалі нашої свідомості, про закони природні, неписані, що дані Божою всемогутністю і відбиті в дзеркалі нашої душі, і громадянські, суспільні (Сократ), про засоби, якими можна досягнути найвищого добра - розум, чесноти, свобода, сила волі (Арістотель), про формування почуття людської гідності, віри у високі ідеали і моральну силу людської природи про тісний зв'язок особистості з усім людством, про пріоритет його інтересів над осо-

бистими (стоїки, неостоїки).

Особливе значення має використання гуманістичного потенціалу філософської спадщини минулого: стоїки, Сенека, втішали тих, хто втратив рідних і близьких, виступали проти насильства, проповідували толерантність і милосердя. Своєю увагою до життєвих труднощів людини, її переживань, скарг на життєву невлаштованість, любов'ю до ворогів, поглядами на смерть, як народження у вічності і на чутливість по відношенню до загробного життя стоїцизм зближувався з християнством. Не випадково Сенека переписувався з святим апостолом Павлом і навіть ходила легенда, що він прийняв християнство.

Не слід забувати, що на основі елліністичної філософії, під впливом східних релігійних вірувань людство знайшло розв'язку найбільш важливих питань моралі, морального виховання у християнській релігії. А з виникненням християнства напрямними у вихованні людини стали слова Ісуса Христа: "Я є Дорога, Правда, Життя" (Іван., 14, 6).

При цьому мається на увазі не просто відтворення й повернення цієї великої спадщини. Вона мусить лягти на національний ґрунт. Так звана "комуністична мораль" потерпіла повний крах ще й тому, що вона не мала національної основи. Нас чекає інтенсивна робота по перенесенню світової і європейської моральної традиції на український ґрунт - інакше нас чекає моральна й духовна катастрофа. Ідеал життя і розвитку нації ідеал любові до свого рідного краю, як писав великий І.Франко, повинен стати основою виховання молодого людини.

Сьогоднішня велика пора творення української незалежної держави потребує мобілізації всіх сил, щоб задовільнити потреби часу. Так писав І.Франко, закликаючи молодих людей до

інтенсивної, невтомної праці над собою: "Здобуйте знання, теоретичне й практичне, гартуйте свою волю, виробляйте себе на серйозних, свідомих і статочних мужів, повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких мужів потребує кожна нація і кожна історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода"¹

Психологічною основою формування соціокультурних орієнтацій молодій людині є об'єктивний процес засвоєння ним цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи його ціннісних уявлень. Особливості протікання даного процесу можна умовно представити у вигляді трьох взаємозв'язаних етапів. На першому етапі проходить формування особистості, а значить і соціокультурних орієнтацій, здійснюється на протязі всього життя людини і протікає з різною інтенсивністю в залежності від її віку, але найбільш інтенсивно в період юності, тобто в 16-20 років. Саме в ці роки в свідомості індивіда відбувається своєрідна "переоцінка цінностей", формується критичне відношення до суттєвого", виникають сумніви у правильності тих ідеалів, яким він до цього підчинявся. Тому власний досвід життєдіяльності і виступає тут важливим джерелом соціокультурних орієнтацій. Специфіка другого етапу засвоєння цінностей заключається в тому, що формування соціокультурних орієнтацій здійснюється тут не тільки через утворення цілісних

¹Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді//Зібрання творів: У 50-ти томах. - К., 1986.- Т. 45.

функціональних одиниць елементарних уявлень, але і комунікативним шляхом через засоби масової інформації і пропаганди, а також канали прямого виховного впливу, тобто воно набуває чітко виражені риси ціленаправленого регулятивного процесу. При цьому вплив тих чи інших засобів масової інформації буває різним. Друковане слово в більшій мірі впливає на раціонально-логічну сферу свідомості, телевізійний образ володіє більш яскраво вираженим емоційно-психологічним впливом.

Суб'єктивний аспект сутності людини виражений в особистих внутрішніх його відношеннях до об'єктивних умов свого буття, які проявляються в діяльності до різних сторін об'єктивного світу. Значить, діяльність є необхідною умовою, основою третього етапу засвоєння цінностей саме в процесі професійного значимої діяльності зміцнюються і отримують велику стабільність соціокультурні орієнтири молоді людини.

Неможливо в'яснити цілі і зміст духовної орієнтації молоді без ґрунтовного аналізу тих чинників, які відіграють вирішальну роль у визначенні динаміки процесу її формування. Основними із таких чинників безумовно являються ті соціальні умови, в яких проходить становлення молоді. На те, що це так і є підтверджують як теоретичні висновки, так і практичне життя. Для доказу сказаного, на нашу думку, достатньо провести нескладний аналіз. Так, всім відомо, що в умовах різних історичних епох, формацій молодь мала свій рівень і специфічний склад духовного розвитку, орієнтацій, тощо. Суттєве значення мали тут приналежність молодих людей до тої чи іншої епохи, нації, класу, касти, родини.

Крім того, слід розуміти, що суспільні умови - це процес. Вони постійно змінюються, розвиваються. А під їх впливом

змінюються і розвиваються також і духовні орієнтації молоді.

Так і в нинішніх умовах, коли посилилась диференціація суспільства (по професійним і іншим ознакам), а з другого боку посилюється процес зближення людей як по рівню освіти, так і всьому комплексу суспільних відносин - посилюється процес і духовного розвитку та зближення молоді.

Гуманізація суспільних відносин встала на порядок денний у всьому світі в наш час, що поставила також на порядок денний питання гуманітарного виховання молоді. При цьому в цей принцип в різних країнах, як правило, вкладаються єдині вимоги до поведінки людей. Прийнято рахувати, що з цих вимог до виховання і поведінки молоді основними є: це необхідність виходити при вихованні свідомості молоді з того, які можливості та природні дані дитини. В більш широкому плані - з того, яке соціально-гуманістичне призначення людини взагалі, з розуміння нею глобальної взаємозалежності членів людства, стремління до справедливості, неприйняття насильства як засобу вирішення соціальних проблем, молодь повинна зрозуміти і прийняти як принцип свого духовного буття те, що людини - найвища соціальна цінність, що треба весь час прагнути до реалізації цього найголовнішого принципу життя.

Проте, що не тільки теорія, а й практика підтверджує залежність духовних цінностей молоді від соціальних умов говорять висловлювання великих філософів, народні прислів'я, приказки, в яких, як відомо, концентрується життєвий досвід людей. "Людина - суспільна істота" - стверджував Арістотель. В народі кажуть: "З ким поведешся - від того наберешся", "З плоду пізнають дерево", "Яблуко від яблуні недалеко падає", "У чесності полягає справжнє життя"(лат.), "У здоровому тілі -

здоровий дух", "Якщо живеш у Римі, то живи за римським звичаєм" (лат.) та ін.

Практичні потреби сьогодення в рішенні проблеми кореляції духовних орієнтацій молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства вимагають більш ґрунтовного розгляду всіх соціальних чинників, динаміки та проблем їх розвитку, особливостей та механізму їх дії на ціннісні установки молоді. Лише в такому разі буде можливо правильно спрогнозувати хід процесу розвитку духовності молоді, виявити шляхи і методи духовного оздоровлення молоді, якої б по своїм світоглядним, соціально-духовним цінностним орієнтирам відповідала потребам відродження українського суспільства, нації, її духовності, менталітету, тощо, і робити це на основі найвищих принципів розвитку сучасного цивілізованого людства.

Що більш конкретно слід розуміти під соціальними умовами формування духовної орієнтації молоді в наш час? Це весь комплекс об'єктивних умов її життя. На нашу думку сім'я, в якій народилась та живе молода людина, її соціальний стан (родичі можуть бути селянами, інтелегентами, робітниками, багатими, бідними і т.д.) і рівень освіти; входження через сім'ю, або подалше - самостійно до якоїсь соціальної групи чи класу. Важливою соціальною ознакою є - національна приналежність. В самому широкому плані соціальним чинником формування молоді в суспільстві життя, в якому вона живе і діє. При цьому на макро рівні вирішальну роль відіграють такі його якості як рівень і особливості соціального, економічного, політичного та духовного розвитку суспільства, духовні традиції, менталітет народу.

На духовні установки молоді великий вплив, як зазначалось, може мати мікросередовище. В більшості ж молода людина

формується під впливом суми різних соціальних чинників, дія яких може або накладуватись, або протистояти, або перехрещуватись. В кінцевому підсумку в кожній людині формується якесь своє узагальнене бачення світу та поведінка, які в своїй більшості і в основному співпадають з духовним настроєм макросередовища, в якому формується молодь.

В міру становлення молодої людини поступово розширюються межі її активності, що має своїм наслідком: з однієї сторони соціалізацію, тобто засвоєння нею елементів культури, соціальних норм і цінностей, а з другої - виділення свого "я" в якості самостійної одиниці (з чим пов'язано посилення його ролі як суб'єкта суспільної діяльності).

Усвідомлення і засвоєння духовних цінностей складають найвищий рівень потреб людини. Соціокультурні орієнтації формують застави діяльності молоді, що в значній мірі обумовлює спрямованість її суспільної поведінки. Духовні цінності, до яких прагне молодь виключно дорогі їй. Особливо якщо говорити про такі із них, як воля, істина, любов і ін., які володіють як в громадському, так і в особистому житті досить реальну мотиваційну силу. Ось чому так важливо в сім'ї, колективі, суспільстві в цілому створювати такі умови для молоді, щоб у неї розвивалися здорові соціокультурні орієнтації і підходи до життя.

Даючи загальну оцінку механізму, який характеризує зв'язок соціальних умов і духовної орієнтації особистості необхідно зазначити й те, що визначаючи важливу роль соціальних умов у формуванні духовності особистості, треба визнати і зворотний зв'язок в цьому механізмі: молода людина формується, все більше соціалізується, оволодіваючи відповідними духовними

цінностями, стає все більш значним, впливовим суб'єктом суспільного життя, який активно діє на його стан, на його подальший розвиток.

Молодь, саме завдяки своїй соціально-психологічній специфіці (незакомплексованість старими догмами, ідеями, схильність до творчості, до активних дій, притаманність перспективи, здібність сприймати нові, більш прогресивні цінності і т.п.) особливо в умовах корінного оновлення суспільства може і повинна відігравати важливу роль в перебудові соціальних відносин, в духовній переорієнтації всього суспільства.

Відомо також, що в сучасних цивілізованих суспільствах, які досягли найбільш вражаючих результатів в розбудові державного і суспільного життя, особливо поважаються і добре прижилися такі суспільні цінності та традиції як: повага до іншої людини, до держави, національна гідність, патріотизм, повага до знань, до інакомислячих та ін.

Загалом такий стан суспільних відносин людей, такі етичні норми як чесність, порядність, гуманність, взаємодопомога та інші і впливає більшою мірою на молодь, формує у неї здоровий духовний настрій.

Яка сьогодні реальна картина цього рівня суспільного життя характеризує Україну? Безперечно в неї є хороші історичні і культурні традиції, є непогані програми соціального розвитку молоді, є уже деякі здобутки у вдосконаленні соціальних відносин, але поки що в цілому, в умовах кризи економіки, перехідного стану суспільства від старого тоталітарного режиму до нових відносин, Україна переживає ряд негативних явищ. На нашу думку, правдиву оцінку цих явищ в соціальній сфері українського життя дали автори "Програми комплексної соціаль-

но-економічної реформи". Вони вважають, що сучасному українському суспільству характерна: "Передусім слабкість моральної і правової ціннісно-нормативної системи. Соціальна анемія характерна для періодів кризи, але розмір її розповсюдження у сполученні з іншими соціальними хворобами (агресивністю, циніцизмом та апатією) складає реальну загрозу для усіх сфер життя українського суспільства. Блискавичність суспільних змін призвела до руйнування традицій між поколіннями, натомість породивши відчуженість між батьками та дітьми, учнями та вчителями. Все це призводить до деградації процесу соціалізації молоді. Більше того, унікальність сучасної соціальної сфери українського суспільства полягає в тому, що суспільної реабілітації потребує не лише молодь, а й старше покоління людей, яке абсолютно неготове до нової поведінки в жорстких умовах "дикого капіталізму" ¹.

Одне з головних завдань перебудови соціальних відносин це виховання в молоді патріотизму, поваги до національних цінностей українського народу, розуміння їх пріоритету в рамках української держави. У вирішенні цього завдання проблем особливо багато. Тут необхідно враховувати і історичні і регіональні і ідеологічні чинники, які реально є і діють на формування світогляду молоді. Не вдаючись до конкретного аналізу цих проблем, зазначимо тільки те, що від вирішення цього питання буде залежати яких громадян матиме Україна в майбутньому, чи зможуть вони більш успішно повести справу розбудови українського суспільства вперед.

Духовна сфера суспільного життя безпосередньо впливає на

¹Розбудова держави. - 1993. - N 4.

соціокультурні орієнтації молоді. Формуючись під впливом соціально-економічних і політичних відносин, духовна сфера відтворює їх, а також, залишаючись найнезалежнішою від них, на основі практики теоретичного доказу, чи просто творчої фантазії митця, створює нові образи, ідеї, цінності, націлені в майбутнє, а тому це приваблює до себе людей, особливо молодь, яка найбільш сприйнятлива до нового. В реальному житті нове, прогресивне пробиває собі дорогу в нелегкій боротьбі зі старим, яке має звичку захищатись "перебудовуватись", "перефарбовуватись" під нове, так і в духовному житті іде складна боротьба за правдиве підтвердження реальних процесів. Тому так важко було молоді завжди і особливо зараз, в умовах переходу до нового суспільного устрою, визначити свої духовні орієнтації. Формуючи свій духовний світ, молода людина часто замислюється над тим, що таке щастя? Що таке любов? Що таке правда, добро, зло? Що є найвищою суспільною цінністю? Якщо це людина, то чому ще вона поки не завжди надійно захищена від зла смерті, наруги? Які найважливіші духовні цінності свого народу, нації? І чому їх треба знати і захищати?

Духовна бідність, апатія до здорових ціннісних орієнтирів стали характерними рисами значної частини молоді в період панування командно-адміністративної системи.

Оновлення українського суспільства на нових, більш цивілізованих засадах дає можливість прискорити процес формування і нових духовних засад орієнтації молоді, які по своїй суті і напрямку співпадали з гуманним призначенням самої людини.

Процес духовного відродження українського життя, як свідчить практика, буде важким і суперечливим. Український на-

род зазнав соціального і духовного гноблення ще в роки царизму, а потім в період перебування в складі СРСР. Наш народ пройшов через жорстокість війни, голод, розруху, страждання Чорнобиля, демагогію і розруху періоду горбачовської "перебудови". В умовах Союзу РСР суспільні відносини будувались так, щоб люди якнайшвидше забули про своє національне походження, втратили почуття національної гідності, забули свою рідну мову, культуру, щоб не знали історії свого народу, свого рідного краю. Деякі вчені небезпідставно вбачають сьогоднішню духовну загальмованість українського життя в усиханні підґрунтя національної культури¹.

Це усихання проявилось у масовому знищенні культурних цінностей України (особливо в першій половині ХХ ст.), в жорстоких переслідуваннях і винищенні кращих діячів української національної культури. Сталінсько-брежнівська система всіляко сприяла русифікації духовного життя, чому служила і жорстока кадрова політика, спрямована на русифікацію управлінського, навчально-виховного апарату як в центрі (в Москві), так і в Україні. Якщо поставити питання: як діяли і діють ще й зараз такі чинники духовного життя в Україні на духовність молоді? То відповідь буде негативна. Бо ніяка "турбота про духовний розвиток радянської молоді", про яку так часто говорили з високих трибун не могла замінити молодому українцю його Батьківщини, його родини, його мови, культури, історії. І виростала молода людина, яка не знала свого роду, без дійсної поваги до себе і інших людей, без усвідомлення своєї дійсної

¹Причепій Э. Проблема духовного відродження України // Розбудова держави.- 1993.- № 2.- С. 54.

самоцінності і без здорових духовних орієнтацій.

Оголосити суверенність держави - це ще дуже замало для духовного відродження людей, особливо молоді. Не можна добитись значних успіхів у відбудові суспільства звертаючись лише до шлунку людини. Потрібно звертатися і до душі людей. А душа молодої людини формується перш за все в сім'ї, в школі, вузі, колективі. І треба зробити все, щоб піднести їх духовний потенціал.

Сім'я - це основа суспільства в духовному вихованні молоді. Тому державі, проводячи нову політику, слід звернути більше уваги на цю первинну ланку виховного процесу. очевидно, що суспільство, держава повинні мобілізувати всі свої сили, які належить на те, щоб оздоровити, зміцнити духовні основи сімейного життя.

Іншим важливим напрямком посилення процесу духовного оздоровлення української молоді є перебудова системи навчання і виховання в школі. Держава не зможе виконати своє завдання по вихованню молоді, якщо вона не вирішить проблему авторитету педагога. Якщо вона не вирішить проблему авторитету педагога, якщо вона не поверне школу обличчям до різнобічного духовного виховання молоді. В.О.Сухомлинський писав "Навчання - дуже важлива, але не єдина сфера духовного життя дитини. Чим ближче я придивлявся до того, що всі ми звикли називати навчально-виховним процесом, тим більше переконувався, що справжня школа - це багатогранне духовне життя дитячого колективу, в якому вихователь і вихованець з'єднані безліччю інтересів і захоплень"¹.

¹Сухомлинський В.А. О воспитании.- М., 1988. - С. 17.

Дуже цінну пропозицію до реалізації програми перебудови освітньої системи в Україні дав, на наш погляд, професор Київського університету І. Бичко, який вважає, що ця система не може ефективно запрацювати без врахування національного менталітету українського народу, зміст і особливості якого він розкрив у своїй статті¹

Логічно стверджувати, що не тільки успіх гуманітаризації освіти залежить від врахування світоглядно-філософської ментальності народу, а й успіх в усьому комплексі процесу духовної орієнтації суспільства, особливо його молодіжної частини.

Щоб забезпечити необхідне духовне орієнтування молоді, держава, все суспільство повинні більш продумано і послідовно захищати кращі духовні цінності країни, пропагандувати їх показувати їх культурне та духовне значення. Українська культура і цінності мають стати пріоритетними в українській державі. Наша держава ще не захищає свою культуру так, як це робиться в країнах Заходу і ін.

В складних умовах перехідного етапу від старої, яка зазнала крах, системи соціальних відносин, до нових, більш прогресивних, коли є багато проблем, труднощів, необхідно з наукових позицій обґрунтувати і регулювати процес становлення духовних орієнтацій молоді, виходячи із стану, а також перспектив розвитку суспільства.

Процес формування духовних якостей молоді має бути регульованим на всіх рівнях суспільного життя. Для оптимізації

¹Бичко І. Українська ментальність і проблема гуманітаризації національної вищої освіти //Розбудова держави.- 1993.- №3. - С. 58-63.

управління цим процесом необхідна система вивчення як соціальних умов життя молоді, так і стану її свідомості, духовних орієнтацій. В інтересах цього в Україні має ефективно працювати центр по вивченню і прогнозуванню духовного розвитку і проблем молоді. Це питання має постійно бути в колі зору держави, школи, політичних та громадських організацій.

І на завершення даного розділу нашого дисертаційного дослідження можна зробити наступні висновки стосовно самого поняття "молоді" та основних тенденцій її духовного розвитку.

1. Молодь - це нова генерація, безпосередній творець ХХІ століття, це не лише об'єкт, але й суб'єкт всіх соціальних перетворень, творчої праці, діяльності, суспільних відносин.

2. Найгрунтовнішим є таке трактування поняття "молодь". "Молодь" - це соціально-демографічна група, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального стану і обумовлених ним і іншим соціально-психологічних якостей, що визначається суспільним ладом, культурою, закономірностями соціалізації; виховання даного суспільства; сучасні вікові межі від 14-16 до 25-30 років, частка у складі населення 20%¹.

3. Культуротворчі можливості сучасної молоді обумовлені її соціокультурними орієнтаціями. Сама молодь є активною частиною населення, яка здатна взяти на себе ініціативу по здійсненню еволюційної трансформації суспільної системи в контексті демократії, ринкових відносин, плюралізму гуманітарної сфери, загальнолюдських цінностей. Однак відбулося зміщення

¹ Див.: Советский энциклопедический словарь. - М., 1986. - С. 824

колективістської спрямованості соціокультурних орієнтацій в бік індивідуалістських цінностей.

4. Механізм формування соціокультурних орієнтацій молоді повинен бути систематичним та регульованим на всіх рівнях суспільного життя. Для оптимізації управління цим механізмом необхідна наукова система вивчення як соціальних умов життя молоді, так і стану її свідомості, духовних орієнтацій.

5. Дієвою передумовою включення молоді у процес розбудови української державності є формування її громадянської свідомості, національного менталітету, піднесення духу патріотизму, розповсюдження ідеології духовного відродження.

ВИСНОВКИ

На зламі ХХ-ХХІ століття відбуваються корінні політичні, соціально-економічні зміни в житті українського суспільства. Склалася важка соціально-психологічна атмосфера, панують настрої невпевненості, зневіри, психологічної втоми. Це згубно позначається на способі життя людей, соціальних відносинах, практичній діяльності. І особливо згубно це позначається на способі життя молодих людей, на процесі їх соціалізації, входженні у дорослий світ. Сучасний процес соціалізації характеризується кризою традиційних інститутів соціалізації молодого покоління, в першу чергу школи і сім'ї, відчуженням молоді від політики і культури, зміною соціокультурних орієнтацій юнаків та дівчат.

В ході соціалізації у молоді формуються різні ціннісні уявлення про соціальну значимість тих чи інших життєвих факторів. При цьому одним із життєвих факторів віддається перевага, їм виноситься висока моральна оцінка, другими нехтують, їх низько цінують; до третіх відносяться байдуже. Така вибірковість надає ціннісним уявленням молоді відому стрункість, в них знаходяться визначені направленості сприйняття зовнішніх соціальних дій. Люба така направленість не може не відбуватись в практичній діяльності молоді. Тут вся справа в тому, що домінуючі направленості в ціннісних уявленнях відіграють роль орієнтирів діяльності і в якості таких діють на соціальну поведінку молоді. В нашому дисертаційному дослідженні такі домінуючі уявлення отримали назву соціокультурних орієнтацій.

Дослідження ґрунтується на тому, що глибина і складність даного феномену вимагають об'єднання зусиль вчених різних нап-

рамків і філософських традицій.

Орієнтації є важливим компонентом мотиваційної структури особистості. Вони є синтезом і результатом духовно-практичного відображення дійсності, де готовність до реалізації актуалізованої потреби органічно пов'язується з конкретною дією загальнокультурно-орієнтованого змісту.

Поняття "соціокультурні орієнтації" є співвідносним з такими категоріями, як "установка", "ціннісні орієнтації", "цінність", "експектації". Соціокультурні орієнтації виступають як своєрідна основа взаємодії означених понять.

Соціокультурні орієнтації - це внутрішня спрямованість особистості на найбільш вагомій соціальні і культурні надбання людства. Орієнтації, об'єктом яких виступає сама людина, соціально значущі якості її буття в культурі.

В дослідженні здійснено спробу побудови нормативної моделі та систематизації соціокультурних орієнтацій як духовно-практичної основи цілісності особистості.

Гносеологічні основи виділення структури системи соціокультурних орієнтацій заключені в тому, що для її дослідження потрібно виділити, вичленити взаємовідношення між елементами від самих елементів.

Структура системи соціокультурних орієнтацій включає в себе дві групи зв'язків: внутрішні і зовнішні взаємовідносини елементів.

Методологічним принципом їх вичленення служить аналіз характеру і виду діяльності особистості. На наш погляд, їх визначають цінності, які відображають суб'єктні і суб'єкт-об'єктні відношення в ході конкретної життєдіяльності особистості.

Структуру ж соціокультурної взаємодії складають три аспек-

ти, невіддільних один від одного: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність взаємодіючих індивідів з його соціокультурними відносинами і процесами; 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм.

Відмічені аспекти соціокультурної взаємодії знаходяться в нерозривному зв'язку і взаємодії.

Застосовуючи сферний підхід до систематизації соціокультурних орієнтацій молоді одержали слідуєчу структурну модель: політичні орієнтації (орієнтації на цінності розвитку держави і права, політичний суверенітет, незалежність, право націй на самовизначенні і т.д.), економічні орієнтації (орієнтації на матеріальний добробут, економічне благополуччя, економічну стабільність і т.д.), соціальні орієнтації (орієнтації на соціальну справедливість, рівність, соціальну захищеність і т.д.), духовні орієнтації (моральні, релігійні, естетичні).

Отже, система соціокультурних орієнтацій особистості володіє складною структурою, різноплановим змістом, сутністю, яка обумовлює самореалізацію і самоутвердження особистості, елементи системи володіють стабілізуючим інтегральним ефектом і здатні обумовлювати розвиток і задоволення інтересів як об'єкта, так і суб'єкта діяльності, тобто особистості. Складна система соціокультурних орієнтацій особистості рухлива, вона постійно розвивається і вдосконалюється в еволюційному процесі, адаптуючись до умов існування об'єкта, які змінились, діяльності особистості і їх відношенням.

Таким чином, система соціокультурних орієнтацій молоді - це комплекс взаємодіючих політичних, соціальних, економічних, духовних орієнтацій, які в найбільшій мірі задовільняють її потреби і інтереси.

В дисертаційному дослідженні систему соціокультурних орієнтацій молоді ми розглядаємо в її динаміці.

Сучасна динаміка соціокультурних орієнтацій молоді визначається з одного боку особливостями молоді як специфічної соціодемографічної групи, з другого - характером і типом переходу від моноідеологічного до плюралістичного типу суспільних відносин, культури, духовності й способу життя суспільства і особистості.

Особливе становище молоді в суспільстві заставляє передбачати, що бачення молодіжних проблем суспільством і молоддю істотно відрізняються один від одного.

Молодь у всі епохи представляла пріоритетний об'єкт соціального управління. В тоталітарному суспільстві акцент робиться на політико-ідеологічних моментах, на завданні ідейної "закалки" молоді. В демократичному - увага зосереджується на соціальних проблемах: освіті, професійній підготовці, соціальній адаптації, дозвіллі і спорті. Це вимагає повної і надійної інформації про те, що хвилює і тривожить молодих людей, з якими реальними труднощами вони зіткаються, наскільки успішно справляються з ними. В умовах глибокої кризи економіки культури, ідеології, моралі, освіти і виховання наша молодь все більше втрачає духовно-світоглядні орієнтири, не відчуває твердого ґрунту при формуванні життєвих планів, плутається в загальнолюдських цінностях. Невпинно погіршується матеріальне становище молоді, а це штовхає частину молоді на протиправні, злочинні дії. Тому реальною проблемою залишається насилля в молодіжному середовищі. Впевненість у завтрашньому дні в молодіжній свідомості стала на один рівень із матеріально-фінансовими питаннями. Зростає рівень безробіття серед молоді. Сьогодні спостерігається і

стрімке падіння загального рівня культури молоді, девальвація моральних цінностей. Значно зменшиться потяг молодих до отримання знань, до науки.

В молодіжному середовищі, як і в суспільстві в цілому, відбувається соціально-політична диференціація: 1) виділяється група збагаченої молоді, яка займається посередницькою діяльністю, а також виробничою діяльністю в сфері малого та середнього бізнесу; 2) молодь, яка складає злочинні групи існує завдяки протиправним діям; 3) молодь, яка серйозно займається політикою. Вона, в свою чергу, поділяється на крайні ліві і крайні праві напрямки; 4) молодь, яка брала участь в бойових діях в Афганістані. Частина її чесно працює, інша бере участь в міжнародних конфліктах, які, на жаль, охопили багато районів колишнього Радянського Союзу.

Одна частина молоді у розумінні проблем національного й загальнолюдського стоїть на загальнодемографічних, друга на соціалістичних, третя - на націоналістичних принципах, а деякі - на позиціях крайнього націоналізму чи національного екстремізму.

Глибокі зміни в суспільному житті, зруйнування застиглих форм і стереотипів у сфері ідеології виявили цілий спектр молодіжних проблем, які до цього часу вважалися або зовсім неіснуючими, або нетиповим для нашого способу життя.

Керуючись одною із модифікацій концепції А.Маслоу, потреби молоді людини можна представити у вигляді п'ятирівненої ієрархії: I рівень - вітальні (фізіологічні, біологічні) потреби; II рівень - екзистенціальні потреби; III рівень - соціальні потреби; IV рівень - престижні потреби; V рівень - духовні потреби.

Критерієм оцінки проблемності виступають не тільки інтереси молодих людей, а інтереси суспільства в цілому, його соціальних

структур і інститутів. Нинішні проблеми молоді є частково продуктом минулого, частково - сьогодення. І хоча лише протягом трьох останніх років в Україні вступили у дію Декларація про загальні засади державної молодіжної політики, Закони України про громадянство, сприяння соціальному становленню та розвитку молоді, про об'єднання громадян, про альтернативну (невійсько-ву) службу та інші, що безпосередньо "працюють" на молодь - деякі молодіжні проблеми серйозно даються взнаки. Створення належної законодавчої бази набуває першорядного з огляду на те, що раніше такої бази у нас, по суті, не було, а взаємовідносини держави і молоді визначалися більш як півтора тисячами підзаконних актів, постанов та інструкцій. Тому нині потрібно турбуватися і про подальше зведення законодавчого фундаменту, складові якого обумовили б усі багатогранні питання молодіжної політики, зокрема, щодо соціальної адаптації молоді в сучасних умовах переходу до ринкової економіки - стосовно праці, навчання, побуту, сім'ї, дозвілля. Мають створюватися конкретні програми, які враховували б особливості життя студентської, робітничої і селянської молоді. Одночасно не слід забувати про проблеми, пов'язані з наявністю таких гірких реалій сьогодення, як соціальна напруженість, безробіття, зростання злочинності, занепад духовності. У цьому контексті надзвичайно важливим є питання і про оптимізацію шляхів процесу виховання і засобів формування соціокультурних орієнтацій молоді. Це передбачає якісний зміст виховної роботи, докорінне підвищення її ефективності. Дієвими передумовами включення молоді у процес розбудови української державності є формування її громадянської свідомості, національного менталітету, піднесення духу патріотизму. І у теоретичному, й у практичному плані така проблема є досить не

дослідженою і не вирішеною. Досить відчутно дається взнаки потреба створення і розповсюдження ідеології духовного відродження. Практична діяльність працівників освіти і культури, що найгірше сприяють формуванню ідейних позицій, світогляду громадян, сьогодні має бути спрямована на те, щоб молоді громадяни сповна ідентифікували своє духовне єднання з культурою своїх батьків і пращів. Оскільки саме культура передає людині, а понад усе молоді, ціннісні орієнтації за допомогою яких кожний індивід вступає у відносини із світом, спрямовує з дитинства формування особистості в напрямі гармонійного поєднання раціонального, емоційного і фізичного розвитку. В сучасних умовах зростає значення культури як форми вияву національної самобутності і самосвідомості, як середовища виховання, як фактору консолідації суспільства.

Реалізації завдання формування соціокультурних орієнтацій молоді в сучасних умовах активно сприятимуть створення дійового механізму проведення в життя цілісної, конструктивної державної молодіжної політики, спрямованої на захист інтересів і прав, докорінні зміни умов життя і діяльності молодих, яка виключає прийняття необдуманих політико-державних рішень і програм; радикальні зміни молодіжного демократичного руху знизу доверху на основі широкого розвитку самоуправлінських, самодіяльних засад: подолання відчуження значної частини молоді від влади, управління, політики, культури, моральних і духовних цінностей, створення правових умов для реалізації різних форм молодіжної ініціативи, самодіяльної творчості, новаторського потенціалу молоді.

За останні роки дещо активізувались теоретико-емпіричні дослідження проблем у молоді - зміни у молодіжному середовищі

вивчалися вченими інституту соціології та філософії АН України. Значний внесок у дослідження ціннісних орієнтацій молоді вносить Український науково-дослідний інститут проблем молоді та Національний інститут стратегічних досліджень, співробітники якого започаткували серію конкретно-соціологічних досліджень молодіжних проблем.

Незважаючи на зростання уваги до цієї проблематики в її сукупності до цього часу найменш дослідженими у науковій літературі залишаються питання сутності соціокультурних орієнтацій, специфіка та взаємозв'язок різних типів орієнтацій. Немає повної ясності у питанні про субординацію цінностей у системі орієнтацій сучасної молоді. Досить розпливчасто описані та вивчені соціокультурні орієнтації різних груп молоді. Багато невизначеного виникає і у зв'язку з організацією виховання духовних орієнтацій молодих, визначенням специфіка пріоритетів їх формування. Тому на сучасному етапі розвитку суспільства перед соціальною наукою постає широке поле діяльності щодо теоретичного забезпечення процесу активізації соціально-творчої енергії молодих, спрямування її в державо- і культуротворче русло.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамов В.І. Проблеми формування та еволюції системи цінностей особистості. Автореф. дис. канд. філософ. наук.- К., 1993.- 19 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни.- М.: Мысль, 1991.- 310 с.
3. Аза Л.А. Ценностные ориентации рабочей молодежи.- К.: Наук.думка, 1978.- 203 с.
4. Акопян К.З. Духовність як онтологічна проблема // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 11.- С. 133.
6. Араб-Оглы Э.А. Европейская цивилизация и общечеловеческие ценности // Вопросы философии.- 1990.- № 8.- с. 10-12.
7. Александров А.Г., Григор'єва Д.Г. Загальнолюдські цінності - в педагогічні вузи // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 9.- С. 167.
8. Архангельский Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности.- М.: Знание, 1988.- 64 с.
9. Асатиони В.М. Особенности социализации студенческой молодежи в условиях НТР: на примере Грузинской ССР / Автореф. дис. канд. философ. наук.- Тбилиси, 1988.- 18 с.
10. Асмолов А. Экология, технология и историко-революционный подход к развитию человека // Вестн. высш.шк.- 1992.- № 1.- 25-33 с.
11. Андрос. Е.И. Перестройка мышления и научное познание.- К.: Наукова думка, 1990.- 228 с.
12. Андрущенко В.П. Духовная культура как фактор идейно-нравственного развития личности: проблемы эффективности. Автореф. дис. докт. филос. наук.- Минск, 1990.- 29 с.

13. Андрущенко В.П., Михальченко М.А. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Т. 1.- К.: Генеза, 1993.- 255 с.
14. Андрущенко В.П. Идеологическая эффективность культуры.- К.: Вища школа, 1988.- 219 с.
15. Антоненко В.Г., Зелінський М.Ю. Соціальна політика партії як фактор виховання нової людини.- К., 1984.- 48 с.
16. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление.- М.: Мысль, 1988.- 253 с.
17. Аристотель. Никомахова етика // Соч.: в 4 т.- М.: Мысль, 1984.- Т.4.- С. 53-294.
18. Афанасьева И.А. Социалистические ценности и ценностные ориентации личности.- М.: Изд-во МГУ, 1986.- 57 с.
19. Баева З.П. Социальные ценности в формировании духовной культуры студенчества. Автореф. дис. канд. философ. наук.- К., 1990.- 16 с.
20. Балогушкин Е.Г. Религиозно-мистические влияния в молодежной контркультуре // Контркультура и социальные трансформации.- М., 1990.- С. 63-81.
21. Бакиров В.С. Духовні цінності як об'єкт соціологічного аналізу // Філософська думка.- 1987.- № 4.- С. 31-37.
22. Бабакаев С.В., Иванов В.Н. Социально-политическая ориентация и жизненные ценности учащейся молодежи // Социально-политические науки.- 1991.- № 6.- С. 18-24.
23. Бастрыкин А.И., Итрянв Э.Б. Мода, кумиры и собственное "я".- Л.: Лениздат, 1988.- 173 с.
24. Баразгова Е.С. Идеологическое воспитание молодежи в США. - Свердловск, 1989. - 152 с.
25. Барулин В.С. Социальная жизнь общества.- М: Изд-во Моск. ун-та, 1987.

ловека. - М.: Изд.-во. ун-та, 1990. - 285 с.

39. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. - Сб.: Изд-во Д.Е.Жуковского, 1904. - 374 с.

40. Выбор молодежью жизненного пути: Опыт межрегионального социологического исследования / Т.И.Абозулов, Е.М.Бабосов и др. - Минск: Наука и техника, 1988. - 158 с.

41. Витгенштейн Л. Культура и ценность // Человек. - 1991. - N 5-6. - С. 97-109, 89-96.

42. Время и приемственность в развитии культуры. - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1991. - 173 с.

43. Влас В.Г. Социально-психологические проблемы подготовки молодежи к труду. - Кишинев, 1991. - 137 с.

44. Влияние мировоззрения на формирование ценностных ориентаций молодежи. - К., 1987. - 15 с.

45. Водзинская В.В. Понятие установки ценностного отношения и ценностной ориентации в социологии и социологическом исследовании // Вопр. филос. - 1968. - N 2. - С. 48-54.

46. Воробьев Г.Г. Молодежь в информационном обществе. - М.: Молодая гвардия, 1990. - 255 с.

47. Волченко Л.Б. Гуманность, деликатность, вежливость и этикет: ценности культуры и морали. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. - 119 с.

48. Вузовская молодежь мировоззренческие и ценностные ориентации: Сб. социологических исследований 1989-1990 г. - Душанбе, 1990. - 240 с.

49. Гадамер Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. - М.: Прогресс, 1988. - 640 с.

50. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: в 2 т. - М.: Мысль, 1973. - Т. 1. - 630 с.

51. Гимс Д. Культурное измерение человека. Создание ценности и человеческий прогресс // Вопросы философии. - 1989. - № 3
52. Гегель Г.В.Ф. Философия права. - М.: Мысль, 1990. - 524
53. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер. с англ. и франц. - М.: Прогресс, 1990. - 495 с.
54. Грищенко Ж.М., Поликарпов В.А. Самоопределение молодежи в условиях перестройки: Опыт социальной типологии // Социс. - 1990. - № 7. - С. 94-96.
55. Боббс Т. Избр. произведения: в 2 т. - М.: Мысль, 1965. - Т. 1. - 583 с.
56. Гончаренко Н.В. Гений в искусстве и науке. - М.: Искусство, 1991. - 432 с.
57. Горак Г.І. Людина в соціальних структурах // Вісн. Київ. ун-ту, сусп.-політ. науки. - 1991. - Вип. 1. - С. 12-22.
58. Горак Г.І. Від диявола до ангела?: Чи прогресує людська духовність. - К., 1991. - 48 с.
59. Головатий М.Ф., Цибульник В.С. Проблеми молодіжної політики // Філософ. і соціол. думка. - 1992. - № 4. - С. 164.
60. Головатий М.Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення. - К.: Наукова думка, 1993. - 236 с.
61. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика. - К.: Абрис, 1994. - 184 с.
62. Головаха Е.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України (досвід перших років незалежності та нові орієнтири). - К.: Абрис, 1994. - 63 с.
63. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи: Автореф. дис. докт. филос. наук. - К., 1992. - 34 с.
64. Гофман А.Б. Эмиль Дюркгейм о ценностях и идеалах //

26. Вахтин М.М. К философии поступка // Философия и социология науки и техники. - М.: Наука, 1986.

США. - Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. - 116 с.

27. Бердяев Н.А. Духовное состояние современного мира // Новый мир. - 1990. - N 1. - С. 201.

28. Бердяев Н.А. Самопознание. - М.: Книга, 1991. - 353 с.

29. Вестужев-Лада И.В. Социология и футурология: социальное прогнозирование в деятельности международной социологической ассоциации // Социс. - 1992. - N 4. - С. 137.

30. Вичко І. Українська ментальність і проблема гуманітаризації національної вищої освіти // Розбудова держави. - 1993. - N 3. - С. 58-63.

31. Выстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие. - К.: Наукова думка, 1991. - 225 с.

32. Бобнева М.И. Ценностные ориентации и механизм социальной регуляции поведения. - М., 1987. - С. 241-254.

33. Бутковская Т.В. Традиции в системе формирования политической культуры молодежи. - Автореф. дис. канд. философ. наук. - К., 1992. - 18 с.

34. Бэкон Ф. Соч.: в 2 т. - М.: Мысль, 1977. - Т. 1. - 567

35. Бытие человека в культуре. - Киев: Наукова думка, 1992. - 176 с.

36. Бочаров М.П. Общечеловеческие ценности - необходимые элементы структуры личности как субъекта управления // Духовная жизнь общества: состояние и проблемы управления. - М.: 1992. - С. 15-31.

37. Вендрова О.Е., Бычков А.А., Литвинцева А.З. Обращения на молодежный телефон доверия // Социс. - 1992. - N 6. - С. 94.

38. Вимонас В.К. Психологические механизмы мотивации че-

Социол.иссл.- 1991.- N 2.- С. 105.

65. Гуманистические ценности современной культуры: Докл. Всем. конгресса, Москва, 1988.- М., 1988.- 110 с.

66. Гуманізм. Людина. Культура: Тез. доп. Респ. наук.-практ. конф., Дрогобич, 8-10 жовтня, 1992.- Дрогобич, 1992.- 290 с.

67. Гулыга А.В. Человеческое в человеке: Заметки о проблем ценностей // Литер. газета, 1984, 4 марта.- С. 7.

68. Гаєвська С.Р. Людська суб'єктивність як умова і основа цілісності соціального (філософсько-світоглядний аналіз): Автореф. дис. канд. філософ. наук.- К., 1993.- 15 с.

69. Даний Ф.И. Социальные проблемы самоутверждения молодежи в условиях обновления общества: Автореф. дис. канд. социол. наук.- Кишинев, 1991.- 18 с.

70. Данилов О. Молодь сьогодні: самоствердження через ринок (розмисли над матеріалами соціологічних досліджень) // Філосо. і соціол. думка.- 1993.- N 2.- С. 32-45.

71. Джамалудинов Г.М. Формирование политической культуры студенческой молодежи в условиях перестройки: Автореф. дис. канд. филос. наук.- М., 1991.- 14 с.

72. Джураев А.Х. Методологические аспекты изучения культуры: Автореф. дис. канд. филос. наук.- Душанбе, 1990.- 20 с.

73. Дзюба В.І. До питання про реформу культурологічної освіти в Україні // Формування загальнолюдських ціннісних орієнтацій. Тез. доп. Респ. наук.-практ. конф., Одеса, 1993 р.- К., 1993.- 344 с.

74. Динаміка зміни соціально-політичних орієнтацій молоді України (травень-грудень 1993 р.) Автор. кол.: Литвин В.М., Білий А.І., Корнієвський О.А., Лисенко В.І.- К., 1993.- 79 с.

75. Динамика культуры: теоретико-методологические аспекты / Отв. ред. Э.А.Орлова.- М., 1989.- 113 с.
76. Донченко О.П., Шаповал Ю.І. Молодь: джерела нігілізму і соціальної апатії // Філософ. і соціол. думка.- 1989.- № 9.- С. 35-42.
77. Дробницкий О.Г. Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия: Политиздат, 1967.- 351 с.
78. Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування.- К., 1994.- 237 с.
79. Духовный мир и ценностные ориентации личности.- К., 1988.- 15 с.
80. Духовные ценности как предмет философского анализа.- М.: Изд-во МГУ, 1985.- 220 с.
81. Духовне оновлення суспільства / Авт. кол.: В.П.Андрущенко (кер.) та ін.- К.: Либідь, 1990.- 200 с.
82. Дюркгейм Е. Соціологія і соціальні науки // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 5.- С. 133.
83. Емельянов В.В., Никитин П.С. Филосовская культура молодого специалиста.- М.: Высшая школа, 1987,- 135 с.
84. Емельянов В.В. Что думают студенты о гуманитаризации // Философ. науки.- 1990.- № 8.- С. 96-98.
85. Ефимов В.Н. Формирование нового мышления у студентов - важнейшее условие преодоления идеологии и психологии застоя // Вопросы общ. наук.- К., 1990.- Вып. 81.- С. 30-33.
86. Житенев В.А. Политическая культура: опыт формирования и проблемы.- М.: Политиздат, 1990.- 142 с.
87. Жеранов А.В. Молодой специалист: путь к творческой зрелости.- М.: Молодая гвардия, 1987.- 208 с.
88. Зопороцнюк В.П. Доцільність культури і сенс людського

буття // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 9.- С. 53-55.

89. Залевська З.Г. Ціннісні показники науки в сучасному суспільному житті // Вісник Київ. ун-ту, пит. філос. наук, 1990.- Вип. 22.- С. 189-208.

90. Знание, культура, власть. Проблемы философского осмысления: Тез. докл. философского симпозиума студентов и аспирантов, Харьков, октябрь 1993 г.- Харьков: Изд-во при ХГУ, 1993.- С.

91. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы, Ценности.- М.: Политиздат, 1986.- 222 с.

92. Золотухина-Аболина Е.В. О специфике высших духовных ценностей // Филос. науки.- 1987.- № 4.- С. 11-18.

93. Ильенков Э. Философия и культура.- М.: Политиздат, 1991.- 464 с.

94. Имедадзе И.В. Категория поведения в теории установки.- Тбилиси: Мецнисреба, 1991.- 240 с.

95. Иосифова Е.М. Решетняк С.А. Методологические предпосылки формирования сознания молодежи в условиях перестройки // Вопросы общ. наук.- К., 1990.- Вып. 81.- С. 7-13.

96. Ищенко Н.П. Социальное становление советской молодежи.- К.: Выща школа, 1989.- 197 с.

97. Кавелин К.Д. Задачи этики. Учение о нравственности при современных условиях знания // Филос. науки.- 1990.- № 11.- С. 92-99.

98. Копан М.С. О философском понимании ценностей // Вестник Ленингр. ун-та. сер. 6. Философия.- Л., 1987.- № 3.- С. 44-52.

99. Кант И. Соч.: в 6 т.- М.: Мысль, 1964.- Т. 2.- 510

100. Карелова Г.Н. Роль молодежи в ускорении социаль-

но-экономического развития.- Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1989.- 181 с.

101. Капустин В.Г. Кризис ценностей и шансы российского либерализма // Полис.- 1992.- № 5-6.- С. 76.

102. Качанов Ю., Шматко Н. Молодежь и лидер: Социально-психологический портрет.- М., 1990. - 128 с.

103. Клинчарски В. Ценностни параметри на психично поле на личността.- София: Изд-во на Бълг. Акад. на науките, 1989.- 192 с.

104. Кран Х., Лаз А., Чугниш Н.Й. Як живеш студенте? Деякі результати порівняльного соціологічного дослідження проблем вищої освіти в Україні та Канаді // Філософ. та соціол. думка.- 1992.- № 1.- С. 80-84.

105. Кремень В.Г., Базовкін Е.Г., Міщенко М.Д., Небоженко В.С., Ситник П.К. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку (середина 1993 року). Випуск 15.- К.: НІСД, 1993.- 56 с.

106. Кремень В.Г., Базовкін Е.Г. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів.- Випуск 18.- К.: НІСД, 1993.- 90 с.

107. Кремень В.Г., Базовкін Е.Г., Білоус А.О., Міщенко Ю.В., Небоженко В.С., Ситник П.К., Шиловець Ю.В. Вибори до Верховної Ради України: досвід та уроки.- К.: НІСД, 1994.- Вип. 25.- 70 с.

110. Криза свідомості // Трибуна.- 1992.- № 5.- С. 3.

111. Крючков В.Г. Социально-культурная среда как детерминанта духовного развития личности: Автореф. дис. канд. филол. наук.- М., 1991.- 22 с.

112. Коган Л.Н. Всестороннее развитие личности и культу-

ры.- М.: Знание, 1981.- 62 с.

113. Кон И.С. НТР и проблемы социализации молодежи.- М.: Знание, 1988.- 64 с.

114. Комаров Е.Г. Политическая культура советской молодежи: сущность и пути формирования.- М., 1991.- 274 с.

115. Котожеков Г.Г. Философско-социологический анализ национальной культуры: Автореф. дис. докт. филос. наук.- М., 1991.- 24 с.

116. Косарева Л.М. Ценностные ориентации и развитие научного познания // Вопр. филос.- 1987.- № 8.- С. 62-71.

117. Контакт-91. Дайджест молодежной прессы.- Ставрополь: Книжное изд-во, 1991.- 192 с.

118. Крюков В.В. Философская интерпритация проблемы ценности // Вечные философские проблемы. - 1991.- № 5.- С. 39-53.

119. Крюков В. Феномен ценностей в культуре // Философия и ее место в культуре.- Новосибирск, 1990.- С. 47-64.

120. Кузнецова Г.В., Максимов Л.В. Духовные ценности, утраты, поиски, обретения.- Нижний Новгород: Волго-Вятское книжное изд-во, 1991.- 223 с.

121. Кузнецов Н.С. Человек: потребности и ценности.- Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1992.- 152 с.

122. Культура, світогляд, гуманізм / відп. ред. М.Ф.Тарасенко.- К.: Либідь, 1991.- 136 с.

123. Культура и развитие человека.- Киев: Наукова думка, 1989.- 320 с.

124. Кучеренко А.В. Жизненные планы молодежи, структура и факторы формирования: Автореф. дис. канд. филос. наук.- К., 1989.- 16 с.

125. Куртц П. Гуманизм в исторической перспективе //

Вестник моск. ун-та. Сер. 7. Философия.- 1992.- N 2.- С. 15-22.

126. Культурные запросы и перспективы их развития у молодежи. Рук.: Семашко А.Н.- К., 1992.- 147 с.

127. Лавриненко Н.В. Сім'я і політичні орієнтації молоді // Філософ. і соціол. думка.- 1991.- N 5.- С. 36-42.

128. Лавров П.А. Социальная революция и задачи нравственности //Философия и социология: Избр. произведения: В 2-х томах.- М., 1985. - Т.2.

129. Левичева В.Ф. Молодежь и политический плюрализм // Филос. науки.- 1990.- N 10.- С. 65-72.

130. Лебедев А.Б. Духовное производство: сущность и функционирование.- Казань: изд-во Казанск. ун-та, 1991.- 99 с.

131. Леонтьев В.Г. Исследование мотивационной сферы личности.- Новосибирск: НГПИ, 1984.- 189 с.

132. Лисовский В.Т. Советское студенчество: социологические очерки.- М.: Высшая школа, 1990.- 280 с.

133. Лисовский В.Т. О чем спорят старшеклассники.- М.: Педагогика, 1990.- 215 с.

134. Лісовий В. "Культура" та "цивілізація" (концептуально-семантичний аналіз) // Філософ. і соціол. думка.- 1993.- N 1.- С. 19-44.

135. Лобковец Н. Христианство и культура // Вопр. филос.- 1993.- N 3.- С. 71.

136. Лозовой В.А. Самовоспитание личности как философско-социол. проблема: Автореф. дис. канд. филос. наук.- К., 1991.- С. 13.

137. Лоренц К. Агрессия (так называемое зло) // Вопросы филос.- 1992.- N 3.- С. 26.

138. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура.- М.: Политиздат, 1991.- 525 с.
139. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра.- М.: Политиздат, 1991.- 368 с.
140. Маковецкий А.М. Духовні інтереси і ціннісні орієнтації молоді, що навчається // Духовні орієнтації молоді: динаміка і формування.- К., 1994.- С. 29-31.
141. Малахов В.А. Нація в полі культури (запрошення до дискусії) // Філософ. і соціол. думка.- 1991.- № 8.- С. 94-102*
142. Мандрагеля В.А. Особливості формування національної самосвідомості особливості (методологічний аспект): Автореф. дис. канд. філософ. наук.- К., 1993.- 19 с.
143. Марчук М.Г. Духовный потенциал человека и проблемы его реализации: Автореф. дис. канд. философ. наук.- К., 1990.- 16 с.
144. Мартинюк И.О. Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования.- К.: Наукова думка, 1990.- 124 с.
145. Массовая информация и общественное мнение молодежи.- К.: Наукова думка, 1990.- 288 с.
146. Матусевич В.О. Соціальні орієнтації особистості: досвід типології // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 2.- С. 108.
147. Мачеевич С.С. Культура личности: Методологический подход: Автореф. дис. канд. философ. наук.- М., 1991.- 20 с.
148. Межличностные отношения в студенческом коллективе. Досуг и семья // Человек и общество.- 1990.- № 26.- С. 121-163.
149. Мень А. Молодежь и идеалы // Совершенно секретно.-

1989. - N 2. - С. 11.

150. Микешина А.А. Ценностные ориентации субъекта и форм отражения в научном познании // Филос. науки. - 1992. - N 6. - С 52-61.

151. Минаева Н.С. Социальные установки личности. - М.: Наука, 1988. - 253 с.

152. Мироззренческие ориентиры мыслительной культуры. (Авт. кол. В.Г.Табачковский и др.). - К.: Наукова думка, 1993. - 185 с.

153. Мнение учащейся молодежи об отношении к некоторым проблемам здорового образа жизни. - М., 1991. - 115 с.

154. Моисеев Н.Н. Человек во Вселенной и на Земле // Вopr. философии. - 1990. - N 6. - С. 32-45.

155. Молодежь: актуальные проблемы социального развития. - М.: Ин-т социологии, 1989. - 158 с.

156. Молодежь СССР: стат. сб. / Гос. ком. СССР по статистике. - М.: Финансы и статистика, 1990. - 255 с.

157. Молодежь в нравственном возрождении общества / Под ред. М.Ф.Надольного. - К.: Изд-во при КГУ, 1992. - 188 с.

158. Молодежный обмен между Востоком и Западом. Отчеты. Факты. Мнения участников. - К., Укр. научно-исслед. инст. проблем молодежи: Академпресс, 1994. - 184 с.

159. Молодежь и проблемы современной художественной культуры. - Л., 1990. - 148 с.

160. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение. - К.: Наукова думка, 1993. - 158 с.

161. Молодежь Украины: состояние, проблемы, пути решения. - К., 1992. - 160 с.

162. Молодь України: для неї і про неї. Ред. кол. Барабаш

В.В., Головатий М.Ф., Перебенесюк В.П., Толстоухов А.В., Яременко.- К.: Мін-во України у справах молоді і спорту. Укр. НДІ проблем молоді, 1993.- 106 с.

163. Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання.- К., 1994.- 144 с.

164. Молодь України (короткий статистичний довідник). Ред. кол.: Головатий М.Ф., Яременко О.О.- К.: Укр. НДІ проблем молоді, 1991.- 217 с.

165. Молодежная политика: Опыт, проблемы, перспективы: материалы международной научно-практической конференции, Киев, 1992.- Часть II.- К., 1992.- 228 с.

166. Молодь в нових умовах: соціальна стратифікація. Кер. Войтович С.А.- К., 1993.- 70 с.

167. Молодіжна політика в Україні: практична реалізація: Збірник норм. документів та методичних мат.- К., 1993.- 118 с.

168. Молодежь: ориентации и жизненные пути / Отв. ред. М.Х.Питма.- Рига: Знание, 1988.- 207 с.

169. Молодежь СССР. Статистический сборник.- М., 1990.- С. 101-119.

170. Москалець В.П. Релігійність як риса українського національного характеру // Філософ. і соціол. думка.- 1993.- № 1.- С. 67-79.

171. Москвичов С.Г. До питання про методологію дослідження: проблеми мотивації // Філософ. і соціол. думка.- 1991.- № 4.- С. 35-42.

172. Мотричук С.Н. Молодежное движение Чехословакии в 70-е - первой половине 80-х годов: Автореф. дис. канд. ист. наук.- К., 1992.- 20 с.

173. Мудрик А.В. Социализация и "смутное время".- М.:

Знание, 1991.- 78 с.

174. Мшевениерадзе В.В. Человек и политика.- М.: Знание 1984. - 48 с.

175. Мяло К.Г. Время выбора: молодежь и общество в поисках альтернативы.- М.: Политиздат, 1991.- 253 с.

176. Надольный И.Ф., Клепиков А.И. Формирование нового человека и проявление его творческого потенциала.- К., 1985. 48 с.

177. Нарский И.С. Проблемы противоречий в диалектической логике.- М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. - 232 с.

178. Небоженко В.С. Україна напередодні реформи: Соціально-політичні орієнтації масової свідомості // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 9.- С. 3-15.

179. Недашковская М. Самореализация личности как феномен культуры: Автореф. дис. канд. филол. наук.- К., 1990.- 19 с.

180. Недашківська М. Соціальність - об'єктивний зміст самореалізації особистості // Філософ. і соціол. думка.- 1993.- № 7-8.- С. 130-138.

181. Немировский Д.Э. Мотивы противоправных действий молодежи // Социс.- 1992.- № 3.- С. 93-99.

182. Ольшанский В.В. Личность и социальные ценности // Социология в СССР.- М., 1965.- Т.1.

183. О социальных и политических ориентациях молодежи и их типологии // Массовая информация и общественное мнение молодежи.- К., 1990.- 288 с.

184. Оссовский В.Л. Формирование трудовых ориентаций молодежи: Методол. и метод. пробл. социол. исслед.- К.: Укр. думка, 1985.- 124 с.

185. Пазенок В.С. Соціальна культура і соціаль-

творчість.- К., 1990.- 48 с.

186. Парсонс Г.Л. Человек в современном мире.- М.: Прогресс. 1985.- 429 с.

187. Писарчук В.И., Скляр Л.И. Социально-демографические факторы, влияющие на выбор профессии // Социс.- 1992.- № 10. С. 101.

188. Проблемы духовного обновления общества.- К.: Лыбидь. 1990.- 92 с.

189. Пролеев С.В. Духовность и бытие человека. К.: Наукдумка, 1992.- 225 с.

190. Подольская Е.А. Ценностные ориентации личности как предмет социально-философского исследования: Автореф. дис. канд. филос. наук.- М., 1984.- 19 с.

191. Подольская Е.А. Ценностные ориентации и проблемы активности личности.- Харьков: Изд-во основа, 1991.- 195 с.

192. Погорелов О.Ф. Свытогляд як універсальна форма реалізації самосвідомості (До питання про специфіку свытоглядної творчості) // Филос. и соц. думка.- 1992.- № 6.- С. 41.

193. Політична культура студентства: особливості формування в сучасних умовах. Кер. Головатий М.Ф.- К., 1993.- 55 с.

194. Победа Н.А. Духовные потребности и реальное поведение.- Кишинев: Штиница, 1990, 115 с.

195. Причепій Є. Проблема духовного відродження України//Розбудова держави.- 1993. - № 2.

196. Ракитов А.И. Цивилизация, культура, технология и рынок // Вопр. филос.- 1992.- № 5.- С. 3-15.

197. Риккерт Г. О системе ценностей // Логос.- СПб.- Изд-во Мугагет, 1914.- Т. 1.- Вып. 1.- С. 45-69.

198. Розенталь Э.М. Эта вечная тема / Книга диалог о сои

ремен. молодежи.- М.: Новости, 1990.- 379 с.

199. Розов Н.И. Ценности и образование // Вестник Вш.шк.- 1991.- N 12.- С. 36-47.

200. Рубинштейн С.Л. Отношения человека к человеку: (мораль и этика) //Проблемы общей психологии.- М.: Педагогика, 1976.

201. Ручка А.А. Специфика ценностного подхода в научном познании социальных явлений //Идеологические проблемы социального познания.- К.: Наукова думка, 1987.- С. 174-187.

202. Саарнійт Ю.Р. Про співвідношення основних понять теорії цінностей // Філософ. думка.- 1987.- N 5.- С. 21-27.

203. Сагатовський В.М. Феномен духовної атмосфери // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- N 10.- С. 151.

204. Серафимова З.С. Социализация молодежи в современных условиях // Молодежь в условиях радикальных перемен современного общества.- М., 1990.- С. 2-14.

205. Ситник П.К. Методологія та ідейно-теоретичні засади аналізу соціально-політичного розвитку України.- Випуск 16.- НІСД, 1993.- 42 с.

206. Скрипник А.П. Моральное зло в истории этики и культуры.- М.: Политиздат, 1992.- 351 с.

207. Соколова Р. Общечеловеческие ценности: к нетрадиционному пониманию // Свободная мысль.- 1994.- N 1.- С. 52.

208. Соколов С.В. Философский анализ системы потребностей: Автореф. дис. канд. филос. наук.- Рига, 1990.- 19 с.

209. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соч. в 2 т.- М.: Мысль, 1990.- Т. 1.- С. 47-548.

210. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество.- М.: Политиздат, 1992.- 543 с.

211. Соціологія культури. Культурна активність молоді.-

М., 1989.- 144 с.

212. Социология культуры и социокультурная ситуация в СССР (круглый стол) // Социс.- 1992.- № 1.- С. 75-103.

213. Соціологія молоді / Конспект лекцій, Підг. Н.Й.Черниш.- К., 1990.- 24 с.

214. Соціальні орієнтації віруючої молоді України / Кер. Перебенесюк В.П.- К., 1993.- 95 с.

215. Соціальні служби для молоді / Теорія, методика і організація роботи: збірник метод. матеріалів.- К., 1992.- 201 с.

216. Соціальна підтримка молодій сім'ї.- К., 1994.- 142 с.

217. Социальная сфера: политическое и духовное развитие общества.- М.: Наука, 1991.- 208 с.

218. Социальный облик молодежи / На материалах Укр. ССР.- К.: Наукова думка, 1990.- 216 с.

219. Социальные ценности и их гуманистическая направленность.- Красноярск, 1991.-

220. Социальные проблемы формирования молодежи.- Свердловск, 1989.- 141 с.

221. Сикевич З.В. Молодежная культура: "за" и "против": Заметки социолога.- Л.: Лениздат, 1990.- 204 с.

222. Среди ценностей // Советская культура.- 1990, 7 июля.- С. 2.

223. Старченко Т.Е. Молодежь: вехи социальной зрелости.- Львов: Выща школа, изд-во при Львов. ун-те, 1988.- 261 с.

224. Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір.- Випуск 22, НІСД, 1994.- 176 с.

225. Столярова И.Е. Профессиональная направленность сту-

дентов вузов: опыт всесоюзного опроса // Социс.- 1992.- № 3.- С. 77-84.

226. Стукало С.Н. Структура ценностных ориентаций рабочей молодежи в сфере профессиональной деятельности.- Автореф. дис. канд. филос. наук.- К., 1985.- 17 с.

227. Стукало С.Н., Небоженко В.С. Молодежь и рабочие профессии.- К.: Наукова думка, 1989.- 121 с.

228. Сулейманова А.А. Ценностные ориентации личности и регуляция взаимоотношений в контактных группах.- Баку: Элм, 1989.- 108 с.

229. Сурио Э. Эстетические ценности и деятельность // Философская и социологическая мысль.- 1992.- № 4.- С. 88-105.

230. Сусленко В.В. Методологический анализ ценностных ориентаций: Автореф. дис. канд. филос. наук.- Томск, 1978.- 18 с.

231. Суспільна діяльність, нове мислення і пізнання / Під ред. М.Ф.Тарасенко.- К.: Либідь, 1991.- 128 с.

232. Суїменко Е.І., Юрчуко В. Нова парадигма праці у свідомості учнівської молоді // Філософ. і соціолог. думка.- 1992.- № 7.- С. 163-177.

233. Сулова Е.А. Система ценностей и способы самоорганизации неформальных движений // Общественные самодеятельные движения.- М.: Наука, 1990.- С. 31-56.

234. Сухомлинский В.А. О воспитании. - М., 1988.

235. Табачковський В.Г. Людина - культура - буття // Філософ. і соціол. думка.- 1992.- № 10.- С. 165-167.

236. Тарасенко В.І. Підліток: вберегти від зла.- К.: Україна, 1992.- 109 с.

237. Тейяр де Шарден П. Божественная среда // Глобальные

проблемы и общечеловеческие ценности.- М.: Прогресс, 1990.- С. 106-146.

238. Титма М.Х. Социально-профессиональная ориентация молодежи.- Таллин, 1982.- 215 с.

239. Титма М.Х., Саар Э.А. Молодое поколение.- М.: Мысль, 1986.- 254 с.

240. Трубников Н.Н. Век четверти двенадцать (к вопросу о преодолении духовного кризиса европейской культуры) // Вопросы филос.- 1993.- N 1.- С. 48-57.

241. Тофлер О. Куда идет мир? // Новое мышление: диалоги и суждения о технологической революции и наших реформах.- Политгадат, 1988.- С. 8-36.

242. Тугаринов В.П. Избранные философские труды.- Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988.- 344 с.

243. Трубина Е.Г. Посттоталитарная культура: "все дозволено или ничего не гарантировано?" // Вопросы филос.- 1993.- N 3.-С. 23.

244. Трегубов В.А. Свободное время молодежи: сущность, типология управление.- Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1991.- 151

245. Учащаяся молодежь: социальные проблемы самоуправления.- К.: Наукова думка, 1992.- С.

246. Ушакин С.А. Молодежь как субъект деятельности. Попытка обзора методологических подходов // Полис.- 1993.- N 2.- С. 42-56.

247. Улетела синяя птица: зарубежные ученые и журналисты о молодежи: Сборник /сост. В.Г.Симонов.- М.: Знание, 1991.- 60 с.

248. Фаустова Э.Н. Культура студенческой молодежи: социально-философский аспект.- М.: Изд-во МГУ, 1991.- 136 с.

249. Фомина Л.П. Понятие и типы ценностных ориентаций: Автореф. дис. канд. филол. наук. - Л., 1976. - 19 с.
250. Формирование мировоззренческой культуры молодежи / Авт. кол. В.Г.Табачковский и др. - К.: Наукова думка, 1990. - 308 с.
251. Фромм Э. Иметь или быть? - М., 1986. - 365 с.
252. Фромм Е. Психоанализ і даен-буддизм // Філосо. і соціол. думка. - 1992. - N 1, 2, 3. - С. 152, 143, 137.
253. Франко І.Я. Одвертий лист до галицької української молоді // Зібрання творів: В 50-ти томах. - К., 1986. - Т.45.
254. Хабермас Ю. Модерн - незавершений проект // Вопр. філософії. - 1992. - N 4. - С. 40-52.
255. Хайдеггер М. Время картины мира: Новая технологическая волна на Западе. - М.: Прогресс, 1986. - С. 120-129.
256. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. - М.: Высшая школа, 1991. - 192 с.
257. Хейгінга Й. Ігрові форми в філософії // Філосо. і соціол. думка. - 1992. - N 4. - С. 106.
258. Цыбульник В.В. Молодежь и общество: социологические очерки. - К.: Политиздат Украины, 1990. - 175 с.
259. Чавчавадзе Н.В. Культура и ценности. - Тбилиси: Мецниереба, 1984. - 171 с.
260. Черниш Н.Й. Суспільна свідомість молоді. - Львів: Світ, 1990. - 368 с.
261. Чупров В.И., Колесников А.Н. Образовательный статус молодежи России / РАН Ин-т социально-полит. исслед. - М., 1992. - 43 с.
262. Шалишкіна І.В. Духовні цінності у житті суспільства: перспективи філософського осмислення // Філосо. і соціол. думка.

ка. - 1992. - N 5. - С. 163-169.

263. Шварцман К.А. Философия и воспитание: Критический анализ немарксистских концепций. - М., 1989.

264. Шилов В.Н. Социальные ценности: философско-социологический анализ: Автореф. дис. докт. филос. наук. - Нижний Новгород, 1992. - 34 с.

265. Шинкарук В.І. Філософія і сучасні історичні реалії // Філософ. і соціол. думка. - 1992. - N 4. - С. 3-12.

266. Шмерлина И.А. Политическая культура и политическое сознание: мифология и опыт социологического анализа: Автореф. дис. канд. филос. наук. - Нижний Новгород, 1991. - 19 с.

267. Школенко Ю.А. Ценности XX века. - М., 1990. - 202 с.

268. Шунашашвили Г.Г. Ценность и формы общественного сознания. - Тбилиси, 1990. - 144 с.

269. Шубкин В.Н., Чередниченко Г.А. Перестройка и молодежь // Вовлечение новых поколений в трудовую жизнь в условиях политических и социально-экономических реформ. - М., 1992. - С.1-37.

270. ЮНЕСКО. Всемирный конгресс по проблемам молодежи Барселона, 1985. - Париж: ЮНЕСКО, 1986. - 129 с.

271. Benson G., Engen I. Amoral America. - Stanford, 1975.

272. Lowier R. Philosophical analysis and ethics. - Milwaukee, 1968.

273. Simpson E. Orphans: real and imaginary. - New York: Scarborough: A plume book, 1988. - 259 p.